

В.В. Вапнярчук



**ОСОБЛИВОСТІ
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
СТАНОВИЩА
ОСОБИ,
ЯКА ПРОВАДИТЬ
ДІЗНАННЯ.**

Кафедра

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Вапнярчук

Вячеслав Віталійович

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
СТАНОВИЩА ОСОБИ,
ЯКА ПРОВАДИТЬ ДІЗНАННЯ**

ХАРКІВ – 2001

Видавництво “ТОРСИНГ”

ББК 67.411

В 17

*Рекомендовано до видання Вченою радою
Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого
Протокол №11 від 29 червня 2001 року*

Рецензенти: д-р юрид. наук, проф., академік, віце-президент Академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України Ю.М.Грошевий; д-р юрид. наук, проф., завідувач кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого В.Ю.Шепітько

Вапнярчук В.В.

В17 Особливості процесуального становища особи, яка провадить дізнання. — Х.: «ТОРСІНГ», 2001, 220 с.

ISBN 966-670-015-8

У монографії розглянуті найбільш актуальні теоретичні і практичні положення, які відображають сучасний стан інституту дізнання. Досліджені особливості процесуального становища особи, яка провадить дізнання, її завдання і компетенція при провадженні кримінально-процесуальної діяльності, а також особливості кримінально-процесуальних правовідносин з участю особи, яка провадить дізнання.

Сформульовані конкретні пропозиції щодо вдосконалення інституту дізнання і, зокрема правового статусу особи, яка його провадить.

Для наукових і практичних працівників, аспірантів, студентів вищих закладів освіти.

ББК 67.411

ISBN 966-670-015-8

© В.В.Вапнярчук, 2001

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ДІЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	7
1.1. Поняття дізнання.....	7
1.2. Поняття органу дізнання	25
1.3. Поняття особи, яка провадить дізнання	47
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ОСОБИ, ЯКА ПРОВАДИТЬ ДІЗНАННЯ	62
2.1. Правове становище особи, яка провадить дізнання, в кримінальному процесі України.....	62
2.2. Завдання особи, яка провадить дізнання	73
2.3. Специфіка компетенції особи, яка провадить дізнання	88
2.3.1. Загальна характеристика компетенції особи, яка провадить дізнання, при провадженні дізнання у кримінальних справах.....	90
2.3.2. Компетенція особи, яка провадить дізнання, при прийомі і перевірці заяв та повідомлень про злочини	121
2.3.3. Компетенція особи, яка провадить дізнання, при досудовій підготовці матеріалів у протокольній формі.....	126
2.4. Перспективи розвитку дізнання у справах про тяжкі злочини	129
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИ ПРОВАДЖЕННІ ДІЗНАННЯ.....	144
3.1. Загальна характеристика кримінально-процесуальних правовідносин при провадженні дізнання	144
3.1.1. Специфіка правовідносин з участю особи, яка провадить	

дізнання	144
3.1.2. Кримінально-процесуальна правосуб'єктність особи, яка провадить дізнання	154
3.1.3. Об'єкт кримінально-процесуальних правовідносин з участю особи, яка провадить дізнання.....	158
3.1.4. Зміст і форма кримінально-процесуальних правовідносин з участю особи, яка провадить дізнання	161
3.2. Кримінально-процесуальні правовідносини суб'єктів кримінального процесу, які ведуть процес, з особою, яка провадить дізнання	162
3.2.1. Кримінально-процесуальні правовідносини прокурора з особою, яка провадить дізнання	163
3.2.2. Кримінально-процесуальні правовідносини слідчого з особою, яка провадить дізнання.....	169
3.2.3. Кримінально-процесуальні правовідносини суду з особою, яка провадить дізнання	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192

ПЕРЕДМОВА

Представлена монографія присвячена актуальній темі, дослідження якої має важливе теоретичне і практичне значення. Актуальність роботи визначається, проголошеною в Конституції України та в Концепції судово-правової реформи в Україні, необхідністю реформування досудового розслідування кримінальних справ і, зокрема дізнання. А в зв'язку з цим, досить актуальним є дослідження сутності дізнання, з'ясування процесуального становища суб'єктів, які його провадять, та внесення пропозицій щодо його вдосконалення. Важливість вивчення даної проблеми пояснюється й тим, що саме особи, які провадять дізнання, одні з перших вступають в діяльність по боротьбі зі злочинністю і результати їх діяльності багато в чому зумовлюють успіх всієї подальшої процесуальної діяльності та виконання завдань кримінального судочинства.

Новизна представленої роботи в тому, що комплексне дослідження проблеми правового становища особи, яка провадить дізнання, у вигляді монографії в кримінально-процесуальній літературі представлено вперше. Поглиблена розробка проблеми, вибраної автором, раніше не була предметом самостійного вивчення і аналізу, незважаючи на її значущість для кримінального процесу України, а обмежувалась висловлюванням окремих пропозицій при дослідженні сутності дізнання взагалі.

Теоретичне і практичне значення монографії полягає в глибокому осмисленні поставлених в ній проблем і її законопроектній спрямованості. В роботі сформульована низка концептуальних положень щодо теоретичного забезпечення діяльності осіб, які провадять дізнання, а також наведені пропозиції щодо вдосконалення норм чинного кримінально-процесуального законодавства і конструювання норм нового КПК України, що стосуються інституту дізнання і, зокрема процесуального становища дізнавача. Крім того, запропоновано низку заходів у порядку вдосконалення практичної діяльності органу дізнання і його відомчого забезпечення.

Характер дослідження зумовив необхідність використання при

написанні роботи наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених у галузі загальної теорії права, кримінального та кримінально-процесуального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, а також в інших галузях наукових знань, що стосуються питань боротьби зі злочинністю і діяльності органів, які ведуть кримінальний процес. Емпірична база дослідження ґрунтується на результатах вивчення практики діяльності органів дізнання, слідчої, прокурорської і судової практики, даних соціологічних опитувань, анкетувань, проведених серед співробітників органів дізнання.

В даній роботі враховані і критично проаналізовані важливі істотні зміни і доповнення до Кримінально-процесуального кодексу України, прийняті Верховною Радою України 21 червня 2001 року, які ввійшли в пакет законів про судоустрій і дістали назву "Малої судової реформи", а також окремі положення нового Кримінального кодексу України, який набирає чинності 1 вересня 2001 року.

Автор висловлює щиру вдячність всім, хто надав допомогу в роботі над монографією.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ДІЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття дізнання

Чинне кримінально-процесуальне законодавство називає органи дізнання, встановлює їх компетенцію і висвітлює різні питання розслідування, яке вони провадять, однак у ньому не дається поняття дізнання. Необхідність дослідження цього питання пояснюється тим, що, незважаючи на велику увагу, яка приділялась проблемам дізнання в кримінально-процесуальній теорії, його зміст і в більш ранніх роботах, і в сучасній літературі трактується неоднозначно. Зрозуміло, що характеристику процесуального становища особи, яка провадить дізнання, можна давати лише після того, як буде зроблено висновок про те, які ж з дискусійних позицій найбільше відповідають вказівкам закону.

Перше ніж перейти до розгляду спірних питань про зміст дізнання і щоб краще зрозуміти сучасні погляди на інститут дізнання взагалі, на нашу думку, слід коротко зупинитись на аналізі позицій окремих дореволюційних учених-процесуалістів, а також розглянути основні особливості аналогічного інституту в деяких зарубіжних країнах.

Прийнятий 20 листопада 1864 р. Статут кримінального судочинства (надалі – СКС) Російської імперії [1.60.]¹, до складу якої на той час входила й Україна, закріпив, що дізнання здійснюється під керівництвом прокурора загальною поліцією, корпусом жандармів, а також посадовими особами деяких адміністративних установ, які виконували поліцейські функції в окремих галузях державного управління (ст.261 СКС), і має такі види:

¹[1.60.] Устав уголовного судопроизводства 1864 г. Судебные уставы с изложением рассуждений на коих они основаны. Ч.2. - Санкт-Петербург, 1867. - 523 с.

1. Негласне розвідування (таємне дізнання), під час якого збиралися відомості з використанням різноманітних розшукових заходів, опитувань та спостережень з метою встановлення ознак злочину (ст.254 СКС).

2. Проведення невідкладних слідчих дій (оглядів, освідкувань, обшуків, виїмок) чинами поліції замість тимчасово відсутнього судового слідчого, якщо до його прибуття на місце події могли бути втрачені сліди злочину (ст.258 СКС).

При цьому акти органів дізнання не були тотожними за своєю формою та юридичною силою з актами, які склалися судовим слідчим. За законом прокурор не мав права посилатися в суді на результати поліцейського дізнання, але йому дозволялося зачитувати під час судового розгляду кримінальної справи протоколи проведених судовим слідчим дій [2.55.]².

Тому деякі учені того часу не вважали дізнання процесуальною діяльністю, маючи на увазі те, що воно спрямоване лише на встановлення і подання відомостей, які не мають судового характеру; його роль обмежується виявленням даних, необхідних для діяльності слідчого, поданням йому необхідної допомоги з метою полегшення цієї діяльності; дізнання не має справи із судовими формами та звичаями, не оцінює фактів, не приймає ніяких рішень про них, не робить із них ніяких істотних висновків [2.122.]³. Розуміючи під дізнанням тільки засоби, які застосовуються вказаними в законі органами для встановлення по гарячих слідах події злочинного діяння, його помітних юридичних ознак та, можливо, винну у його вчиненні особу, вони чітко відокремлювали дізнання від попереднього слідства і розглядали їх як різні стадії кримінального судочинства [2.122., 2.92.]⁴.

²[2.55.] Кони А.Ф. Собр. соч. в 8-ми томах / Под общ. ред. В.Г.Базанова, Т.1. Судебные следователи. - М.: Юрид. лит., 1966. - С.137.

³[2.122.] Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т.2 / печат. по 3-му изд., СПб., 1910. - Санкт-Петербург: Изд-во "АЛЬФА", 1996. - С.374.

⁴[2.122.] Там само. - С.374; [2.92.] Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям. 3-е пересм. издание. - Петроград: Издание юридического книжного склада "Право", 1916. - С.415.

Але були й протилежні позиції. Наприклад, П.І.Люблинський не бачив істотних процедурних відмінностей між діяльністю поліцейських чинів та судових слідчих по розслідуванню злочинів, яка у всіх випадках відбувалася під керівництвом прокурора, та пропонував злити дізнання з попереднім слідством в одну форму попереднього провадження, у так зване "прокурорське дізнання" [3.36.]⁵.

Приблизно такі ж погляди щодо дізнання та порядку його провадження існують зараз у багатьох країнах Західної Європи [2.66.]⁶. За ст.14 КПК Франції, наприклад, до дізнання віднесено встановлення факту порушення кримінального закону, збирання про це доказів і розшук осіб, які його вчинили, доки не розпочато слідство, і розглядається в теорії як початкова стадія досудової частини кримінального процесу, в яку ще входять порушення кримінального переслідування і попереднє слідство [2.24.]⁷. В Німеччині ж попереднє розслідування проводиться у формі прокурорського дізнання, під час якого чини поліції під керівництвом прокурора збирають матеріали про обставини вчинення кримінального діяння, на підставі яких прокурором приймається рішення про закриття справи або про порушення публічного обвинувачення в суді [3.61.; 2.79.]⁸.

Після встановлення в Україні радянської влади дізнання з початку 20-х років набуває характеру процесуальної діяльності, оскільки законом було визнано, що дії органу дізнання щодо розслідування злочинів відбуваються в процесуальній формі і акти, складені під час

⁵[3.36.] Люблинский П.И. Следователь, как судебный орган // "Судебное обозрение", №50 от 4 декабря 1905. - С.1341-1342.

⁶[2.66.] Лубенский А.И. Предварительное расследование по законодательству капиталистических государств. - М.: Юрид. лит., 1977. - 160с.

⁷[2.24.] Головкин Л.В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. - М.: Фирма "СПАРК", 1995. - С.10-18.

⁸[3.61.] Филимонов Б.А. О теоретических основах предварительного расследования в уголовном процессе ФРГ // Вестник Моск. гос. ун-та. - М.: Право. - 1993. - №2. - С.78-81; [2.79.] Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посібн. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - С.47.

такого дізнання (протоколи оглядів, допитів тощо), як і акти попереднього слідства, мають однакове юридичне значення і силу судових доказів (ст.111 КПК УРСР 1922 р., ст.106 КПК УРСР 1927 р.). Таке положення закріплено і в чинному Кримінально-процесуальному кодексі України [1.5.]⁹ (надалі – КПК України або КПК), де в ч.1 ст.104 вказано: "За наявності ознак злочину... орган дізнання порушує кримінальну справу і, керуючись правилами кримінально-процесуального закону, проводить слідчі дії..."

Хоча в останні десятиліття вже ні в кого з процесуалістів не викликає сумніву процесуальна природа дізнання, ними висловлюються відносно нього різні погляди.

Так, немає однозначної точки зору щодо такого відомого кримінально-процесуальній науці гостродискусійного питання про те, чи входить у зміст дізнання оперативно-розшукова діяльність.

Одні автори вважають, що оперативно-розшукові заходи лежать за рамками дізнання, оскільки не мають процесуального характеру, а дізнання є тільки виключно процесуальною діяльністю відповідних органів і посадових осіб [2.110.; 2.30.; 2.57.; 2.83.; 2.37.; 2.36.]¹⁰. Ми вже відзначали, що цей висновок випливає з ст.104 КПК, яка зобов'язує органи дізнання при провадженні слідчих дій керуватись правилами

⁹[1.5.] Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1961, №2, ст.15. (Введений в дію Законом Української РСР від 28.12.60, ВВР, 1961, №2, ст.15) (із змінами і доповненнями станом на 1 травня 1998р. - К.: "Право", 1998. - 148с.)

¹⁰[2.110.] Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.2. - М.: Наука, 1970. - С.29; [2.30.] Грянко В.В., Дубинский А.Я., Кузьминов А.С. Дознание в органах внутренних дел Украинской ССР. Практик. пособие. - К.: РИО МВД УССР, 1980. - С. 9; [2.57.] Крылов И.Ф., Бастрыкин И.А. Розыск, дознание, следствие. - Л.: ЛГУ, 1984. - С.100; [2.83.] Павлов Н.Е. Дознание в органах внутренних дел. - М.: Юрид. лит., 1985. - С.14-15; [2.37.] Дознание в органах внутренних дел / Под ред. А.А. Чувилёва - М.: МВШМ МВД СССР, 1986. - С.26; [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Проведення дізнання в Україні: Навч.-практ. посібн. - К.: Вид-во МВС України, 1999. - С.21.

кримінально-процесуального закону.

На думку інших авторів, — оскільки кримінально-процесуальне законодавство (ст.103 КПК України) покладає на органи дізнання вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили, дізнання включає в себе як процесуальну, так і оперативно-розшукову діяльність [2.51; 2.98; 2.60.; 2.1.; 2.111.; 2.115.; 1.58.]¹¹.

Думається, що таке широке трактування дізнання ґрунтується на неправильних посилках. Перша посилка — оперативно-розшукові заходи і процесуальні дії є основними частинами дізнання, оскільки про них говориться в одному й тому ж законі — кримінально-процесуальному. При цьому не враховується, що говориться по-різному. Кримінально-процесуальний закон лише передбачає допустимість, необхідність і мету вжиття оперативно-розшукових заходів. Правова регламентація ж оперативно-розшукової діяльності в КПК

¹¹[2.51.] Иванов В.А. Допзнание в советском уголовном процессе: Учеб. пособие. - Л.: ЛГУ, 1966. - С.8; [2.98.] Семёнов В.М. Суд и правосудие в СССР. - М.: Юрид. лит., 1984. - С.253; [2.60.] Кругликов А.П. Правовое положение органов и лиц, производящих дознание в советском уголовном процессе. - Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1986. - С.5; [2.1.] Абдумаджидов Г.А. Расследование преступлений, - Ташкент: Узбекистан, 1986. - С.70; [2.111.] Судебные и правоохранительные органы Украины: Учебник / Под ред. А.М.Бандурки. - Х.: Ун-т внутр. дел, 1999. - С. 203; [2.115.] Тertyшник В.М. Уголовный процесс: Учеб. пособие. 2-е изд., пер. и доп. - Х.: Арсис, 1999. - С.222.

Автори Інструкції про проведення дізнання у збройних Силах України у п.2 взагалі розуміють під дізнанням оперативно-розшукові заходи з метою виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили, що провадиться органом дізнання після порушення кримінальної справи з дотриманням чинного кримінально-процесуального законодавства. ([1.58.] Інструкція про проведення дізнання у Збройних Силах України: Затв. наказом Міністра оборони України від 28 серпня 1995р. №235. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 листопада 1995р. за №413/949. // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. Ред. Шибіко В.П. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - С.544-572).

відсутня, що вказує на її непроцесуальний характер. Друга посилка — оперативно-розшукові заходи здійснюються одним і тим же суб'єктом — органом дізнання. Отже, названі заходи робляться складовою частиною дізнання. Однак в цьому разі має місце змішування двох близьких, але зовсім різних понять: "дізнання як діяльність" і "орган дізнання, який діє певним чином" [2.39.]¹². Слід погодитися з І.М. Гуткіним у тому, що діяльність таких органів не вичерпується провадженням дізнання (розслідування), вони виконують й інші функції [3.13.]¹³.

Так, міліція здійснює адміністративну діяльність по підтриманню громадського порядку. Від того, що вказана діяльність виконується цим органом дізнання, вона не стає дізнанням, а є лише одним із напрямків його компетенції. Таке ж становище складається і при здійсненні названими органами оперативно-розшукових заходів. Вжиття цих заходів не може служити підставою для визнання їх частиною дізнання. Вони є одним із самостійних напрямків діяльності вказаного органу. Аналіз норм галузевого законодавства, що регламентує діяльність окремих органів дізнання, свідчить про те, що законодавець розглядає дізнання і оперативно-розшукові заходи як поняття, які не збігаються. Так, ст.10 Закону України "Про міліцію"

Таке визначення поняття дізнання, на наш погляд, не витримує ніякої критики. По-перше, ні в якому разі не можна ототожнювати дізнання лише з оперативно-розшуковими заходами, тим більше, що в наступних пунктах цієї Інструкції детально регламентується провадження окремих процесуальних дій, а не оперативно-розшукових; по-друге, командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ, згідно із Законом "Про оперативно-розшукову діяльність" взагалі не наділяються правом провадити такі дії; по-третє, оперативно-розшукові заходи провадяться не тільки після, а й до порушення кримінальної справи.

¹²[2.39.] Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы. - К.: Наук. думка, 1984. - С.39.

¹³[3.13.] Гуткин И.М. Некоторые вопросы теории и практики применения законодательства об органах дознания // Формы досудебного производства и их совершенствование. - Волгоград: ВСШ МВД СССР. - 1984. - С.78.

зобов'язує ці органи в п.2 "вживати передбачені чинним законодавством оперативно-розшукові заходи", а в п.4 "проводити дізнання в межах, визначених кримінально-процесуальним законом" [1.13.]¹⁴.

Отже, на правильному розумінні співвідношення дізнання, як процесуальної діяльності, і оперативно-розшукової діяльності не повинна відображатися та обставина, що першою та другою діяльністю може займатися один і той же орган дізнання, наприклад, міліція [2.71.]¹⁵.

Крім того, широке трактування поняття дізнання передбачає звуження сфери діяльності органу дізнання. Якщо розглядати оперативно-розшукові заходи як складову частину дізнання, то їх застосування виявиться обмеженим умовами, з якими закон пов'язує початок і закінчення його провадження [3.13.]¹⁶.

Таким чином, дізнання є виключно процесуальною діяльністю. Право його проведення не можна ставити в залежність від наявності в органу дізнання оперативно-розшукових повноважень. У зв'язку з цим не можна погодитись з тими ученими, які пропонують обмежити коло органів дізнання виключно суб'єктами, які наділені правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність [4.2.]¹⁷.

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, питання про те, чи входить у зміст дізнання оперативно-розшукова діяльність, в такому вигляді взагалі не повинно стояти. Більш точно ставити питання про те, чи належить здійснення оперативно-розшукової діяльності до компетенції органу дізнання.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство (ч.1. ст.103 КПК)

¹⁴[1.13.] Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 р., №565-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №4, ст.20 (Введений в дію постановою ВР №583-12 від 25.12.90, ВВР, 1991, №4, ст.21).

¹⁵[2.71.] Милиция как орган дознания: Учеб. пособие / Под ред. Е.А. Гомилко- К.: КВШ МВД СССР, 1989. - С.14.

¹⁶[3.13] Гуткин И.М. Вказ. роб. - С.58.

¹⁷[4.2.] Болотин С.В. Орган дознания в системе уголовно-процессуальных правоотношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - М., 1990. - С.20.

дає підстави для позитивної відповіді на поставлене питання, оскільки покладає на органи дізнання вжиття оперативно-розшукових заходів. Як уже зазначалось, це формулювання кримінально-процесуального закону і дало підстави деяким авторам для висновку про те, що дізнання охоплює як кримінально-процесуальну, так і оперативно-розшукову діяльність. Однак протилежна точка зору одержала додаткове обґрунтування в положеннях Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Цим Законом право здійснювати оперативно-розшукову діяльність на території України надано оперативним підрозділам: органів внутрішніх справ, органів Служби безпеки, прикордонних військ, управління державної охорони, органів державної податкової служби, органів і установ Державного департаменту України з питань виконання покарань [1.17.]¹⁸. Таким чином, інші державні органи не можуть здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Це стосується й тих, які в ст. 101 КПК перелічені як органи дізнання, але не належать до вищеназваних¹⁹.

Отже, право на здійснення оперативно-розшукової діяльності надано конкретним органам держави не в зв'язку з віднесенням їх до органів дізнання, а в силу Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність".

Колізія між ст.103 КПК України і ст.5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" безперечна. На нашу думку, в КПК слід закріпити положення про те, що здійснення оперативно-розшукової діяльності покладається на визначених в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" суб'єктів. Таке вирішення питання в кримінально-процесуальному законі дозволить мати до-

¹⁸[1.17.] Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 р. №2135-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, №22, ст.303 (Введений в дію постановою ВР №2136-12 від 18.02.92, ВВР, 1992, №22, ст.304).

¹⁹Незважаючи на те що органи державного пожежного нагляду входять в систему органів внутрішніх справ, вони також не можуть здійснювати оперативно-розшукову діяльність, оскільки в ст. 5 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність" серед спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ, які уповноважені займатись цією діяльністю, вони не згадуються.

силь міцні правові підстави для висновку про те, що оперативно-розшукова діяльність належить до компетенції не всіх органів дізнання, а тільки тих, кому це право надано Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність".

Якщо ж більш докладно розглянути співвідношення дізнання, як виключно процесуальної діяльності, і оперативно-розшукової діяльності, то ми з'ясуємо, що ці види діяльності органу дізнання відрізняються одна від одної безпосередніми завданнями, правовими засадами, регламентацією порядку провадження, правовими наслідками та дещо іншим [2.25.; 2.36.]²⁰. Тобто це самостійні види державно-правової діяльності, які здійснюються в різних правових режимах.

Оперативно-розшукова діяльність виконує зовсім іншу державно-правову функцію, ніж та, яку покликана виконувати кримінально-процесуальна діяльність. Безперечно, обидві ці функції спрямовані на боротьбу зі злочинністю, але ця обставина лише обумовлює їх взаємозв'язок і не повинна розглядатися як така, що веде до якогось їх об'єднання. В демократичному суспільстві оперативно-розшукова і кримінально-процесуальна види діяльності існують поряд, однак повинні бути чітко розмежовані між собою, і перша з них має забезпечувати другу, а друга, в свою чергу, може використовувати досягнення першої [2.36.]²¹. Їх змішування або ж заміна процесуальної діяльності оперативно-розшуковою, як вірно відмітив М.М. Михеєнко, поставить під загрозу нормальний процес доказування в кримінальному процесі, здійснення принципу об'єктивної істини у справі та інших демократичних принципів судочинства [2.73.]²².

Те, що дізнання є різновидом кримінально-процесуальної ді-

²⁰Порівняльний аналіз перелічених відмінностей див.: [2.25.] Горбачов О.В. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність. - Х.: НЮАУ, 1996. - 68с.; [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.23-30.

²¹[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С. 21.

²²[2.73.] Михеєнко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроиз-водстве. - К.: Вища школа, 1984. - С.13.

яльності, визнають більшість процесуалістів. Але не всі включають у зміст дізнання тільки розслідування, що ведеться в кримінальних справах у формі невідкладних слідчих дій чи в повному обсязі [1.19.; 1.73.]²³. Ряд авторів зробили спроби обґрунтувати правомірність включення в поняття дізнання інших видів кримінально-процесуальної діяльності, яка здійснюється органом дізнання. Так, А.М. Донцов, акцентуючи увагу на тому, що в діяльності органів дізнання значне місце посідає розгляд заяв і повідомлень про злочини, дійшов висновку, що "дізнанням слід вважати і перевірку заяв та повідомлень про злочини, яка здійснюється в процесуальній формі" [4.5.]²⁴.

Це судження було піддане справедливій критиці [2.57.; 2.126.; 2.36.; 3.35.]²⁵. Не повторюючи висловлену аргументацію, ми, в свою чергу, хотіли б відмітити наступне. Норми, що регламентують діз-

²³На даний час провадження розслідування органом дізнання в повному обсязі КПК України не передбачає. В результаті внесених в 1993 р. змін до КПК (були виключені ч.3 ст.103 і ст.105 та внесені зміни до статей 104, 108 і 109, 111, тобто скасовано дізнання у справах, провадження попереднього слідства по яких було не обов'язковим) залишився лише один його вид - дізнання у справах, провадження попереднього слідства по яких є обов'язковим. ([1.19.] Закон України про внесення змін і доповнень в КПК України від 30 червня 1993р. // Відомості Верховної Ради України, 1993р., №34). Однак проект нового Кримінально-процесуального кодексу України знову повертається до цих двох видів дізнання (ст.206, 207). [1.73.] Кримінально-процесуальний кодекс України (проект підготовлений робочою групою Кабінету міністрів України за станом на березень 2000 року). - К., 2000. (Тут і надалі, якщо інше не буде обумовлено, ми наводимо і аналізуємо положення саме цієї редакції проекту нового КПК України, тобто за станом на 01.03.2000 р.). Це рішення, на нашу думку, є правильним. Більш детально це питання буде розглянуто в другому розділі.

²⁴[4.5.] Донцов А.М. Проблема соотношения дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.77.15 / ЛГУ. - Л., 1971. - С.15.

²⁵[2.57.] Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Вказ роб. - С.99; [2.126.] Чистякова В.С. Соотношение дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе. - М.: Изд-во МГУ, 1987. - С.28; [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.16; [3.35.] Лук'янчиков Є.Д.

нання, розміщені в основному в гл.10 КПК, яка носить однойменну назву. Процесуальна перевірка заяв і повідомлень про злочини регламентується нормами гл.8 КПК "Порушення кримінальної справи", які розраховані на застосування не тільки органами дізнання, але й слідчими, прокурорами, судьями. Вже тільки одне розміщення норм, що регламентують перевірку заяв і повідомлень про злочини, і норм, що визначають зміст дізнання, в різних главах не дозволяє, на наш погляд, погодитись з позицією А.М. Донцова.

Більш складніше, думається, вирішити питання про те, чи входить у зміст дізнання досудова підготовка матеріалів у протокольній формі. Ця процесуальна діяльність здійснюється тільки органом дізнання і має такі ж підстави для виникнення, як і для початку дізнання. Тому точка зору, яка зустрічається в юридичній літературі, згідно з якою досудова підготовка матеріалів у протокольній формі є особливим видом дізнання, заслуговує на увагу. Першим її висловив професор І.Д. Перлов, хоча слід відмітити, що це не було категоричне судження. Він лише припустив можливість розгляду діяльності, яка здійснюється органом дізнання за правилами гл.35 КПК, як "усічене дізнання" [3.49.]²⁶. Його підтримали інші учені [2.85.; 3.62.; 2.83.; 2.68.; 3.20.; 3.22.; 1.42.]²⁷.

Ця позиція, однак, була піддана критичному аналізу [2.10.; 2.42.;

Деякі проблеми досудового провадження // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. - Донецьк: Донецьк. держ. ун-т. - 2000. - №1(4). - С.68.

²⁶[3.49.] Перлов И.Д. Процессуальные вопросы предварительного расследования дел о хулиганстве // Сов. юстиция. - 1966. - №24. - С.19.

²⁷[2.85.] Пашкевич П.Ф. Процессуальный закон и эффективность уголовного судопроизводства. - М.: Юрид. лит., 1984. - С.73-74; [3.62.] Финько В.Д. Проблемы совершенствования деятельности органов дознания // Актуальные проблемы совершенствования юридической науки на этапе развитого социализма. - Х. - 1985. - С. 238; [2.83.] Павлов Н.Е. Вказ. роб. - С.29; [2.68.] Мартынич Е.Г., Милушев Д.В. Предварительное производство в социалистическом уголовном процессе. - Кишинёв: Штиница, 1986. - С. 82-83; [3.20.] Зеленецький В.С. Взаємодія слідчого з органом дізнання у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Академії прав. наук України. - Х.: Право. - 1997. - №1. - С.183.

4.22.]²⁸. В юридичній літературі було відмічено, що протокольну форму не можна визнати різновидом дізнання у зв'язку з тим, що, по-перше, досудова підготовка в протокольній формі проводиться лише до, а дізнання — тільки після порушення кримінальної справи; по-друге, те, що протокольна форма досудової підготовки матеріалів покладається на органи дізнання, не може бути підставою визнання її видом дізнання, оскільки органи дізнання реалізують в цій діяльності не тільки кримінально-процесуальні, а й адміністративні повноваження [4.22.]²⁹; по-третє, провадження слідчих дій при протокольній формі досудової підготовки матеріалів не допускається, крім огляду місця події, який закон дозволяє робити і до порушення кримінальної справи [2.78.]³⁰.

З урахуванням викладених міркувань ми приєднуємось до поглядів тих авторів, які вважають, що протокольне провадження не

Він же.: [3.22.] Поняття дізнання і його види // Вісник Академії прав. наук України. - Х.: Право. - 1997. - №4.- С.110; Також див.: [1.42.] п.6 наказу МВС України №433 від 23 липня 1993р. "Про заходи по виконанню Закону України від 30 червня 1993р. "Про внесення в деякі законодавчі акти України змін та доповнень щодо удосконалення попереднього розслідування" і організаційно-практичні заходи щодо покращення дізнавальної роботи в органах внутрішніх справ", який втратив силу лише з прийняттям 29 грудня 1995р. наказу МВС України №880.

²⁸[2.10.] Альшевский Т.В., Даньшина Л.И., Чувилёв А.А. Досудебное производство по делам о хулиганстве без отягчающих обстоятельств. - М.: Юрид. лит., 1972. - С. 27-29; [2.42.] Дьяченко В.И. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. - М.: МВШМ МВД СССР, 1985. - С. 12; [4.22.] Филин Д.В. Теория и практика протокольной формы досудебной подготовки материалов: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Х. 1990. - С.29.

²⁹[4.22.] Филин Д.В. Вказ. роб. - С.29.

³⁰[2.78.] Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. - К.: Юрінком Інтер, 1997. - С.602.

охоплюється поняттям дізнання [2.42.; 4.1.; 2.12.; 2.36.; 3.8.]³¹ і поряд з останнім та попереднім слідством є самостійною формою попереднього розслідування.

Особливий інтерес викликає судження, яке висловив М.С. Трубін, про те, що в зміст дізнання слід включати виконання органом дізнання доручень (вказівок) слідчого про провадження розшукових та слідчих дій [2.117.]³². Те, що цей вид діяльності належить до їх процесуальної компетенції, сумнівів ні в кого не викликає. Але чи допустимо дії, які здійснюються органом дізнання за дорученням слідчо-

³¹[2.42.] Дьяченко В.И. Вказ. роб. - С.12; [4.1.] Бегунц О.Г. Полномочия начальника органа дознания при производстве протокольной формы досудебной подготовки материалов: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Х., 1989. - С.20; [2.12.] Басков В.И. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. - М.: Юрид. лит., 1989. - С. 21; [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.138.

Проект КПК України відмовляється від протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Однак дана форма провадження, як і всі інші, має як певні переваги, так і недоліки. На нашу думку, у новому, майбутньому законодавстві переваги тієї чи іншої форми потрібно збільшувати, а недоліки усувати. Краще вдосконалювати те, що вже відомо, засвоєно співробітниками органів дізнання і продемонструвало свою ефективність у боротьбі зі злочинністю. Можна, звичайно, піти і шляхом розробки нових форм провадження, але невідомо, якими вони виявляться з точки зору практичної ефективності.

Таку ж точку зору висловлює і Ю.М. Грошевий. На його погляд, пропозиції про ліквідацію підготовки матеріалів у протокольній формі є неприйнятними. Однак це провадження потребує вдосконалення. Зокрема, необхідно надати право порушувати такі кримінальні справи органам дізнання, а також передбачити можливість участі у цьому провадженні захисника. Див.: [3.8.] Грошевий Ю.М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування у новому КПК України // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1994. - №2.- С.146-147).

³²[2.117.] Трубин Н.С. Прокурорский надзор за исполнением законов органами дознания. - М.: Юрид. лит., 1982. - С.8-9.

го, розглядати як різновид дізнання? М.С. Трубін виходить з того, що оскільки слідчі та розшукові дії в кримінальній справі здійснюються органами дізнання, то вони й складають особливий вид дізнання.

Як уже зазначалось, дізнання і діяльність органу дізнання — поняття не однопорядкові. Останнє включає в себе здійснення дізнання, як вид розслідування, і, крім того, ще ряд процесуальних функцій. Однією з таких самостійних процесуальних функцій і є виконання доручень слідчого про провадження розшукових та слідчих дій [2.37.]³³.

Таким чином, ми вважаємо, що виконання доручень і вказівок слідчого є різновидом не дізнання, а кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання [2.36.]³⁴.

Наведена позиція М.С. Трубіна викликала критичне висловлювання М.Є. Павлова, який відмітив наступне: "Виходить, що в одній і тій же кримінальній справі одночасно ведеться і попереднє слідство, і дізнання. Подібна конструкція не узгоджується із законом" [2.83.]³⁵. Дійсно, розслідування злочинів відповідно до закону в один і той же час може здійснюватися тільки або у формі дізнання, або попереднього слідства.

В КПК України про дізнання говориться як про розслідування в кримінальній справі, котра знаходиться в провадженні самого органу дізнання. Правила, що передбачають можливість виконання органом дізнання розшукових та слідчих дій у справі, по якій провадиться попереднє слідство, розміщені в гл.11 "Основні положення попереднього слідства", що дозволяє нам зробити висновок про те, що законодавець розглядає діяльність органу дізнання у відповідності з дорученням слідчого, як елемент, складову частину попереднього слідства. Те, що деякі розшукові та слідчі дії в кримінальній справі виконуються не самим слідчим, а органом дізнання, з нашої точки зору, не є перешкодою для того, щоб вва-

³³[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М, 1986.- С.8.

³⁴Таку ж позицію з цього питання займає й О.В. Баулін Див.: [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.16-17.

³⁵[2.83.] Павлов Н.Е.Вказ. роб. - С.15.

жати їх частиною попереднього слідства.

Із загального правила про те, що слідство ведеться тільки слідчим, який прийняв справу до свого провадження, закон знає декілька винятків. До них належать і правила ст. 118 КПК України, які надають слідчому право доручати провадження слідчих дій органу дізнання або відповідному слідчому в іншому слідчому районі. Із змісту цієї статті випливає, що коли такі дії провадяться іншим слідчим або органом дізнання, вони стають частиною попереднього слідства. Так само теоретично виправдано вважати виконання органом дізнання доручень (вказівок) слідчого в порядку ч.3 ст.114 КПК елементом попереднього слідства.

Викладене не суперечить сформульованому раніше висновку про те, що провадження органом дізнання розшукових та слідчих дій за дорученням слідчого, а також надання допомоги при провадженні окремих слідчих дій є одним із видів процесуальної діяльності органу дізнання, який характеризує його компетенцію.

Підводячи підсумки розгляду питання про те, що ж входить в зміст дізнання, ми вважаємо, що кримінально-процесуальна діяльність органів дізнання на даний час згідно з чинним законодавством включає в себе:

- прийом, реєстрацію, розгляд, перевірку і вирішення заяв та повідомлень про злочини, вирішення питання про порушення кримінальної справи у випадку безпосереднього виявлення ознак злочину (ст. ст.94—100 КПК України);

- дізнання у справах про тяжкі злочини (ч.2 ст.104 КПК);

- дізнання у справах про злочини, які не є тяжкими (ч.1 ст.104 КПК);

- досудову підготовку матеріалів у протокольній формі (ст.ст. 425—429 КПК);

- провадження слідчих та розшукових дій в порядку виконання окремих доручень слідчого (ст.ст.114, 118 КПК) або судових доручень (ст. 315¹);

- надання допомоги при провадженні окремих слідчих дій, які провадяться слідчим (ч.3 ст.114 КПК).

Із названих видів процесуальної діяльності органу дізнання

власне дізнанням, на наш погляд, слід вважати лише його самотійну процесуальну діяльність в рамках порушеної кримінальної справи, тобто дізнання у справах про тяжкі злочини (ч.2 ст.104 КПК) та дізнання у справах про злочини, які не є тяжкими (ч.1 ст.104 КПК). Ми поділяємо думку більшості процесуалістів, згідно з якою дізнання є виключно процесуальною діяльністю відповідних органів і посадових осіб і визначається лише як форма (вид) попереднього розслідування [2.84.; 2.57.; 2.101.; 2.77.; 1.72]³⁶.

Ми не можемо погодитись з М.Є. Павловим, який стверджує, що марно намагатись дати в кримінальному процесі єдине і всеохоплююче поняття дізнання, оскільки цей термін не можна розглядати в якомусь єдиному значенні. Його можна розглядати, і як частину кримінального судочинства, і як кримінально-процесуальний інститут, і як форму розкриття злочинів (власне розслідування). Відповідь же на питання: "Що таке дізнання?" залежить від того, з яких позицій його висвітлювати [2.83.]³⁷.

Категорія "дізнання", дійсно, використовується в юридичній літературі в різних смислових значеннях, які повністю не збігаються. Так, пишуть про дізнання як про кримінально-процесуальний інститут, тобто сукупність зв'язаних між собою норм, що регулюють відносини в сфері дізнання. Але таке вживання терміна не зовсім виправдане і не є точним. Правильно було б писати про інститут діз-

³⁶[2.84.] Павлухин Л.В. Расследование в форме дознания. - Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. - С.8.; [2.57.] Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Вказ роб. - С.97; [2.101.] Советский уголовный процесс / Под ред. М.И.Бажанова, Ю.М.Грошевого. - К.: Вища школа, 1983. - С.183; [2.77.] Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. - 2-е вид., перероб. і доп. - К.: Либідь, 1999. - С.204 та інші.

Розуміння дізнання як самотійної процесуальної форми попереднього розслідування поряд із попереднім слідством передбачено й при запровадженні нової системи досудового слідства. ([1.72.] Концепція судово-правової реформи в Україні (нова редакція). Проект для обговорення від 10 листопада 1999р. - С.14).

³⁷[2.83.] Павлов Н.Е. Вказ роб. - С.8.

нання, коли йдеться про сукупність конкретної групи норм, а само дізнання, як це і робиться в законі, розглядати тільки як одну із форм попереднього розслідування.

Якщо ж у наукових працях виникає необхідність використати термін "дізнання" для назви "частини кримінального судочинства", то при цьому не враховується його первісне значення. Дізнання як частина кримінального судочинства, точніше, його етап, і є не що інше, як розслідування, що проведено в кримінальній справі органом дізнання.

Неточно розуміти під дізнанням і форму розкриття злочинів. Розкриття злочинів — це завдання, яке стоїть перед органами дізнання і попереднього слідства. Воно вирішується в ході обох цих видів попереднього розслідування, але вважати, що і дізнання, і попереднє слідство є процесуальними формами розкриття злочинів, на наш погляд, невірно.

Кримінально-процесуальний закон дозволяє дати єдине визначення дізнання, якщо під ним розуміти лише форму попереднього розслідування, а не намагатися розширити його зміст, як це роблять деякі автори. В юридичній літературі пропонується декілька дефініцій дізнання, які незначно (що й не суттєво) редакційно відрізняються одне від одного. Так, В.Г. Даєв і В.В. Шимановський визначають дізнання як первинну форму розслідування справ, по яких обов'язкове провадження попереднього слідства, і основну форму розслідування справ, по яких провадження попереднього слідства не обов'язкове [2.120.; 2.53.; 2.57]³⁸. Це визначення, думається, найбільш точно відображає зміст дізнання.

Але, як уже відзначалось вище, у 1993 р. така форма (вид) дізнання, як розслідування в повному обсязі, матеріали якого достатні

³⁸[2.120.] Уголовный процесс / Под ред. Даева В.Г, Шимановского В.В. - М.: Юрид. лит., 1972. - С.236. Близьке за значенням визначення дають і інші учені (див, наприклад: [2.53.] Коврига З.Ф. Дознание в органах милиции. - Воронеж: ВГУ, 1964. - С.7; [2.57.] Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Вказ. роб. - С.100-101).

для направлення справи з обвинувальним висновком до суду, була скасована. Тому на даний час згідно з чинним законодавством можна говорити лише про дізнання як "початкову форму розслідування, що підлягає заміні основною формою провадження, якою за законом є саме попереднє слідство" [3.22.]³⁹.

Таким чином, із всього вищевикладеного можна зробити такий висновок. На даний час згідно з чинним законодавством під **дізнанням** слід розуміти початкову форму попереднього розслідування кримінальних справ, яка становить собою *врегульовану кримінально-процесуальним законом діяльність органів дізнання і осіб, які провадять дізнання, по провадженню слідчих дій до встановлення особи, яка вчинила злочин, що не є тяжким, та по провадженню невідкладних слідчих дій при розслідуванні тяжких злочинів, метою якої є забезпечення всебічності, повноти, об'єктивності попереднього слідства, а також попередження, припинення і розкриття злочинів.*

Розглядаючи питання про дізнання, необхідно чітко розмежовувати орган дізнання і особу, яка його провадить, оскільки КПК України їм надані різні права і обов'язки.

При зіставленні норм, в яких говориться про орган дізнання і особу, яка провадить дізнання, очевидна відмінність їх правового становища. Термін "орган дізнання" вживається головним чином там, де йдеться про його загальні права та обов'язки, а також при вирішенні питань, пов'язаних з провадженням дій, які спричиняють серйозні обмеження прав учасників процесу (наприклад, ст.ст.4, 106, 109 КПК України).

Коли ж йдеться про дії у конкретній справі (про роз'яснення і забезпечення прав особам, які беруть участь у справі, про право відводу, про оцінку доказів тощо), то вживається термін "особа, яка провадить дізнання" (ст.ст. 53, 60, 67 КПК України). На нашу думку, для з'ясування процесуального становища особи, яка провадить дізнання, необхідно розкрити сутність цих двох термінів.

³⁹[3.22.] Зеленецький В.С. Вказ. роб. - С.108.

1.2. Поняття органу дізнання

Законодавець (в КПК України) досить широко оперує терміном "орган дізнання", однак роз'яснення його, подібно іншим (ст.32 КПК), не дає [2.103.; 2.101.; 2.102.; 2.77.; 2.121.; 2.58.]⁴⁰. Разом з тим, коли відсутнє нормативне тлумачення, виникає простір для доктринальних роз'яснень. Дане поняття не є винятком. У сучасній кримінально-процесуальній теорії до цього часу не склалося єдиної думки, що слід розуміти під органом дізнання. Останні пропозиції *de lege ferenda* по реформуванню кримінально-процесуального законодавства в Україні (а також і в Росії) [1.73.; 1.75.; 1.74.]⁴¹ або ігнорують тлумачення терміна "орган дізнання", або ж дають аморфні його визначення. У зв'язку з цим, думається, доцільно ще раз звернутись до поняття органу дізнання у вітчизняному судочинстві.

Деякі учені не дають окремого визначення органам дізнання, включаючи їх як складову частину в поняття дізнання [2.57.; 2.98.; 2.33.]⁴². На помилковість останньої точки зору свого часу вказував

⁴⁰Автори деяких навчальних посібників також обмежуються лише переліком органів дізнання, без роз'яснення значення цього терміну (див., наприклад: [2.103.] Советский уголовный процесс / Под ред. С.В.Бородина. - М.: Академия МВД СССР, 1982. - С.75; [2.101.] Советский уголовный процесс / Под ред. М.И. Бажанова, Ю.М.Грошевого. - К.: Вища школа, 1983. - С.81; [2.102.] Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. В.П.Божьева. - М.: Юрид. лит., 1990. - С.50; [2.77.] Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Вказ. роб. - С.73; [2.121.] Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов / Под ред. К.Ф.Гуценко. - М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. - С. 68); [2.58.] Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М.Грошевого, В.М.Хотенця. - Х.: Право, 2000. - С.89.

⁴¹Маються на увазі: [1.73.] КПК України (проект підготовлений робочою групою Кабінету міністрів України); [1.75.] УПК Российской Федерации (РФ) (проект общей части подготовленный Государственно-правовым управлением при Президенте РФ); [1.74.] УПК Российской Федерации (РФ) (проект подготовленный Министерством юстиции РФ).

⁴²[2.57.] Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Вказ. роб. - С.97-148; [2.98.] Семёнов В.М. Вказ. роб. - С.296-300; [2.33.] Гуценко К.Ф., Ковалёв М.А. Правоохранительные органы. Учебник для юридических вузов и факультетов. 2-е изд., испр. и доп. - М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. - С.287 та ін.

А.Я. Дубинський, який зазначав, що не слід змішувати поняття "орган дізнання", тобто установу чи особу, які так називаються у сфері кримінального судочинства в зв'язку з виконуваною функцією, з поняттям "дізнання", тобто з діяльністю по провадженню розслідування, яка здійснюється у певній процесуальній формі [2.119.]⁴³.

Не зовсім вдалим, на наш погляд, є позиція тих авторів, які визначають органи дізнання як органи попереднього розслідування, що уповноважені, як і слідчі, здійснювати процесуальну діяльність у зв'язку з інформацією про вчинення злочинів, яка до них надійшла, порушувати і розслідувати кримінальні справи [2.37.; 2.115.]⁴⁴.

По-перше, не потрібно ставити органи дізнання та органи попереднього слідства, якими згідно з ст.102 КПК є виключно слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі органів податкової міліції та слідчі органів безпеки, в один ряд, оскільки вони мають досить різні процесуальні повноваження і неоднаковий процесуальний статус. Так, наприклад, на органи дізнання покладаються такі види кримінально-процесуальної діяльності, які не можуть виконуватись слідчим. Мається на увазі провадження за протокольною формою судової підготовки матеріалів про злочини в порядку, передбаченому ст.ст.425, 426 КПК. Слідчий же в свою чергу володіє більшою процесуальною самостійністю, ніж органи дізнання (ч.2 ст.114 КПК).

По-друге, розкриваючи в загальних рисах процесуальні повноваження органів, вказаних в ст.101 КПК, дане поняття залишає відкритим питання, хто ж конкретно наділений названими повноваженнями⁴⁵.

⁴³[2.119.] Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий / В.Г. Белоусенко, Ю.М. Грошевой, А.Я. Дубинский и др.; Отв. ред. П.Г. Цупренко - К.: Политиздат Украины, 1984. - С.152.

⁴⁴[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М, 1986. - С.7; [2.115.] Тертышник В.М. Вказ. роб. - С.59.

⁴⁵Розглянемо це питання трохи докладніше, оскільки воно має важливе значення для дослідження процесуального становища особи, яка провадить дізнання.

За змістом закону (ст.101 КПК) орган дізнання — це установа чи посадова особа, яка уповноважена на провадження дізнання. Саме так він (орган дізнання) і визначається деякими ученими [2.106.; 2.38.]⁴⁶.

Семантика слова "орган" як організація, установа [2.97.]⁴⁷ мимоволі асоціює орган дізнання з певною груповою приналежністю.

Так, на думку Л.В. Павлухіна, під органом дізнання, коли ним називається державна установа чи організація в цілому, мається на увазі не один керівник цієї установи чи організації, а колектив підлеглих одна одній по службі посадових осіб, які мають те чи інше відношення до розслідування кримінальних справ [2.84.]⁴⁸. Зроблений цим автором висновок ґрунтувався на наступному: ст.29 Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік [1.61.]⁴⁹ (ст.103 КПК України, ст.118 КПК РСФСР [1.63.]⁵⁰ встановлювала, що на органи дізнання покладається прийняття необхідних оперативно-розшукових та інших передбачених кримінально-процесуальним законом заходів з метою виявлення злочинів і осіб, які їх вчинили. Відомо, що, наприклад, у такому органі дізнання, яким є міліція, ці заходи здійснюють цілі групи посадових осіб, які входять до складу відділень карного розшуку (КР) та державної служби по боротьбі з економічними злочинами (ДСБЕЗ) (очолювані відповідними начальниками). Ця діяльність (по порушенню і розслідуванню кримінальних справ) не є функцією однієї посадової особи і складається з дій групи, колективу посадових осіб на чолі з начальником органу

⁴⁶[2.106.] Советский уголовный процесс / Под ред. Д.С. Карева. - М.: Юрид. лит., 1975. - С.202; [2.38.] Дознание: Методические рекомендации ОВД / С.П.Щерба и др. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1986. - С.7.

⁴⁷[2.97.] Словарь иностранных слов. - М.: Рус. язык, 1989.- С.358.

⁴⁸[2.84.] Павлухин Л.В. Вказ. роб. - С.14.

⁴⁹[1.61.] Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. - М.: Юрид. лит., 1969. - 54с.

⁵⁰[1.63.] Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР: С постатейными материалами: (с изменениями и дополнениями) / Мин-во юстиции РСФСР. - М.: Юрид. лит., 1987. - 350с.

міліції⁵¹. Те ж саме спостерігається і в інших органах дізнання, які вказані в КПК. Безпосереднє ж відношення до провадження дізнання в конкретній кримінальній справі має більш вузьке коло посадових осіб із всього складу такого колективу [2.84.]⁵².

Однак, на нашу думку, виділення як носія процесуальних повноважень групи, колективу посадових осіб є не зовсім вірним, оскільки воно затушовує персоніфікацію конкретного суб'єкта процесу.

На практиці орган дізнання як орган розслідування конкретної кримінальної справи справді є формуванням, системою, що складається, як правило, з двох, а інколи і більше суб'єктів: начальника установи і підлеглої йому конкретної посадової особи, якій доручено провадження дізнання [2.37.]⁵³. Однак коли закон говорить про орган дізнання як про суб'єкта (носія) процесуальних прав і обов'язків, то незалежно від того, чи називається певна установа або її керівник, в обох випадках законодавець має на увазі, що в рамках вказаних дій вся повнота повноважень відповідного органу дізнання належить його начальнику. Якщо повноваження має право здійснити лише орган дізнання, то воно не може бути реалізоване без відома його керівника [4.10.]⁵⁴, оскільки в протилежному разі воно не матиме належної юридичної сили.

Навіть коли дізнання ведеться співробітниками органу дізнання (дізнавачами), які об'єднані в спеціальні підрозділи, все ж таки органом дізнання виступають не вони, а та установа, яку вони представляють [3.16.; 4.18.]⁵⁵.

⁵¹Як бачимо, Л.В. Павлухін все ж таки виділяє начальника органу із всієї групи осіб.

⁵²[2.84.] Павлухін Л.В. Вказ. робота. - С.16.

⁵³[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М, 1986. - С.14.

⁵⁴[4.10.] Кругликов А.П. Правовое положение органа и лица, производящего дознание, в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Свердловск, 1975. - С.18.

⁵⁵[3.16.] Донцов А.М. К вопросу об органах предварительного следствия и дознания в советском уголовном процессе // Сб. ст. адъюнктов и соискателей. - М.: ВШ МВД СССР, 1969. - С.91; [4.18.] Поляков М.П. Налоговая полиция, как орган дознания : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Н.Новгород, 1995. - С.28.

В суті такого підходу до тлумачення поняття органу дізнання лежить один із основних принципів організації діяльності державних органів — принцип єдиноначальності, необхідний для оперативного прийняття рішень і швидкого реагування на події. Його характерною ознакою є персональна відповідальність за прийняття рішень і впровадження їх в життя [4.10.]⁵⁶. Керівник установи володіє повним обсягом повноважень, якими закон наділяє орган дізнання.

Ніякі інші особи, в тому числі ні заступники чи помічники керівника, ні начальники структурних підрозділів (за винятком випадків, коли вони офіційно, тимчасово і у встановленому порядку уповноважені виконувати обов'язки керівника), права виконувати функції органу дізнання не мають⁵⁷. Процесуальні дії та рішення таких осіб, здійснені від імені органу дізнання, не мають юридичного значення, оскільки повноваження органу дізнання ні за яких умов не можуть бути реалізовані без відома його керівника, персональна відповідальність якого за найважливіші рішення і дії у справі є характерною рисою організації провадження дізнання [2.36.]⁵⁸.

Таку ж позицію займає і М.П. Поляков [4.18.]⁵⁹, який вказує, що це прямо випливає з нормативних актів і цитує ст. 300 Митного кодексу Російської Федерації (РФ): "При виявленні ознак контрабанди чи інших злочинів, провадження дізнання по яких віднесено до компетенції митних органів ... *начальник* митного органу РФ або його заступник зобов'язані в строк не більше трьох діб, а у виключних випадках не більше десяти суток прийняти одне з передбачених кримінально-процесуальним законодавством РФ рішень: про порушення кримінальної справи; про відмову в порушенні кримінальної справи; про передачу протоколу та інших матеріалів про контрабан-

⁵⁶[4.10.] Кругликов А.П. Вказ. роб. - С.49.

⁵⁷Аргументація цього твердження викладається далі.

⁵⁸[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.51-52.

⁵⁹[4.18.] Поляков М.П. Вказ. роб. - С.29.

ду чи інший злочин за підслідністю" [1.65.]⁶⁰.

Наведена М.П. Поляковим стаття Митного кодексу РФ дійсно підтверджує те, що керівник установи володіє повним обсягом повноважень, якими закон наділяє орган дізнання, але залишає спірним питання про його замісника [1.10.]⁶¹. Використання законодавцем РФ сполучника "або" може привести правозастосовців до висновку, що і той, і інший наділені рівними повноваженнями (органу дізнання).

В законодавстві України взагалі не визначена посадова особа, яка представляє, наприклад, в районному (міському) відділі внутрішніх справ орган дізнання⁶². Поширеною в літературі є думка, що це начальник органу внутрішніх справ, який одночасно є і начальником міліції і який затверджує постанови (інші документи) при оформленні процесуальних рішень, що належать згідно із законом до компетенції органу дізнання (або ж він підписує такі документи, коли вони винесені від його імені) [2.37.; 2.60.; 2.38.; 2.78.]⁶³.

⁶⁰[1.65.] Таможенный кодекс РФ // Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета Российской Федерации. 1993, № 31, ст. 1224. Виділено мною. - В.В.

⁶¹Ні Митний кодекс України ([1.10.] Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 1992, №16, ст.203), ні інші нормативні акти України, що регулюють провадження дізнання, аналогічної статті не містять, але в науці кримінального процесу України це питання також є спірним.

⁶²Різнобій в тлумаченні цього положення, обумовлений їх неврегульованістю в законодавстві, використовується інколи адвокатами як привід для обґрунтування незаконності порушення кримінальної справи.

⁶³[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М, 1986.- С.16 ; [2.60.] Кругликов А.П. Правовое положение органов и лиц, производящих дознание, в советском уголовном процессе. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1986. - С.8; [2.38.] Дознание: Методические рекомендации ОВД. - М., 1986. - С.8; [2.78.] Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. - К.: Юрінком Інтер, 1997. - С.164.

На практиці ж ці повноваження інколи покладаються на заступника, який в даний момент не виконує обов'язки начальника. Подібний підхід можна зустріти й на сторінках процесуальної літератури. Так, автори навчального посібника "Забезпечення законності при провадженні дізнання" вказують, що "постанова про порушення кримінальної справи повинна бути затверджена начальником органу внутрішніх справ або його заступником" [2.15.]⁶⁴. Цим шляхом і пішли в Росії. Підтвердженням цьому є процитована вище стаття Митного кодексу РФ та спільна вказівка Прокуратури РФ і МВС РФ від 9 вересня 1993р., яка відписує повноваження органів дізнання начальникам кримінальної міліції та міліції суспільної безпеки, а також територіальним лінійним відділам міліції і їх заступникам⁶⁵. Аргументація така: органом дізнання є міліція, а вона поділяється (згідно із Законом РФ "Про міліцію" [1.64.]⁶⁶) на кримінальну міліцію та міліцію суспільної безпеки. Далі йде посилення на те, що раз органи внутрішніх справ не згадуються в числі органів дізнання, тому їх начальники не володіють процесуальними правами, передбаченими кримінально-процесуальним законодавством.

На нашу думку, така позиція викликає певні заперечення і з нею

⁶⁴[2.15.] Борико С.В., Дергай Б.И., Митрохин Н.П. Обеспечение законности при производстве дознания: Учеб. пособие. - Минск: ВШ МВД СССР, 1990. - С.27.

⁶⁵Аналогічну позицію по більш широкому трактуванню категорій осіб, які представляють у відділі внутрішніх справ (ВВС) орган дізнання, висловила і Судова колегія з кримінальних справ РФ у своїй ухвалі від 10 листопада 1992 р., яка визнала, що постанова про порушення кримінальної справи за фактом вчинення злочину, передбаченого ч.3 ст.173 КК РФ (№4-092-115-1992р), яка винесена оперуповноваженим відділу по боротьбі з злочинами в сфері економіки служби кримінальної міліції МУВС Адміністрації Московської області і затверджена заступником начальника цього ж відділу, відповідає ст.117 КПК РФ.

⁶⁶[1.64.] Закон РФ "О милиции" от 18 апреля 1991г. // Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР, 1991, №16, ст.503.

не можна погодитись, оскільки вона не відповідає чинному законодавству України і навіть самої Росії. Проаналізуємо, наприклад, Закон України "Про міліцію" [1.13.]⁶⁷. Згідно із ст.7 цього Закону керівництво всією міліцією здійснює міністр внутрішніх справ України, а в областях, містах, районах міліцією керують начальники відповідних органів внутрішніх справ (аналогічне положення міститься в ст.7 Закону РФ "Про міліцію"). А начальники кримінальної міліції і міліції суспільної безпеки є їх заступниками (ст. 8, 9 Закону РФ "Про міліцію")⁶⁸ і ніяк не можуть володіти більш широкими повноваженнями, ніж начальник органу. Розділення на "спеціальні міліції" (а згідно із ст.7 Закону України "Про міліцію" міліція складається не з двох, а з шести підрозділів) нічого не змінює. Вона і раніше мала в своїй структурі масу підрозділів (КР, БХСС, ДАІ, паспортні відділення, відділи дізнання і т.п.), і ніхто й не думав наділяти їх правами органу дізнання.

Тому ми підтримуємо думку, відповідно до якої ієрархічні східці "міліцейських" органів дізнання повинні залишатися незмінними: начальник районної міліції (начальник районного відділу внутрішніх справ (ВВС)), начальник міської міліції (начальник міського ВВС), і так аж до "начальника республіканської міліції" — міністра внутрішніх справ України [2.71.; 2.111.]⁶⁹.

Тобто, керівництво всією міліцією в державі здійснює міністр внутрішніх справ України. В Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області керівництво міліцією здійснюють начальни-

⁶⁷[1.13.] Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990р., №565-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №4, ст.20 (Введений в дію постановою ВР №583-12 від 25.12.90, ВВР, 1991, №4, ст.21).

⁶⁸Хоча Закон України "Про міліцію" і не передбачає аналогічного положення, але на практиці ми маємо те ж саме. Керівники названих підрозділів також є заступниками начальників відповідних органів внутрішніх справ.

⁶⁹[2.71.] Милиция как орган дознания. - К., 1989. - С. 24.; [2.111.] Судебные и правоохранительные органы Украины: Учебник. - Х., 1999. - С.208.

ки відповідних головних управлінь МВС (ГУМВС). В інших областях, містах, районах, на транспорті та закритих об'єктах міліцією керують відповідні начальники управлінь (УМВС), відділів, відділень МВС. Саме ці посадові особи, а не ті, які очолюють структурні підрозділи та служби зазначених установ, є начальниками органу дізнання. Виняток становлять тільки начальники оперативних управлінь, відділів та відділень спеціалізованих підрозділів органів внутрішніх справ по боротьбі з організованою злочинністю, які за законом мають повноваження органу дізнання [1.20.]⁷⁰. Останні складають окрему централізовану систему, яку очолює перший заступник міністра внутрішніх справ України, начальник Головного управління МВС України по боротьбі з організованою злочинністю.

Для уникнення суперечностей з цього питання, на наш погляд, необхідно редакційно змінити ст. 101 КПК України. Враховуючи те, що в пропонованій редакції статті, практично всі органи дізнання системи МВС України будуть представлені достатньо, доцільно було б замість вказівки на міліцію встановити, що органами дізнання є органи внутрішніх справ в особі їх безпосередніх керівників. Останнє положення однозначно припинить спори щодо процесуальної рівності між керівником і його заступником.

Близькою до такої думки є позиція авторів проекту нового КПК України, де органами дізнання називаються органи внутрішніх справ (ст. 31). Однак ми не можемо підтримати висловлену в процесуальній літературі точку зору, згідно з якою після використання цього терміна перелічувати в законі органи дізнання, які входять до системи МВС, не потрібно, а краще зробити це у відомчій інструкції [2.30.]⁷¹. Така пропозиція, на нашу думку, є неприйнятною тому, що

⁷⁰[1.20.] Пункт 5 ст.12 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 р. №3341-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, №35, ст.358 (Введений в дію постановою ВР №3342-12 від 30.06.93, ВВР, 1993, №35, ст.359).

⁷¹[2.30.] Грянко В.В., Дубинский А.Я., Кузьминов А.С. Вказ. роб. - С.28.

згідно з п.14 ст.92 Конституції України питання організації і діяльності органів дізнання в державі (в тому числі надання такого статусу певним установам) визначається виключно законами України.

Крім того, на нашу думку, незважаючи на те що органи державного пожежного нагляду є структурними підрозділами органів внутрішніх справ (Управління державної пожежної охорони входить до числа основних служб УМВС) [1.52.]⁷² і навіть є адміністративно підлеглими начальнику ОВС (тобто керівнику іншого органу дізнання), однак це не міняє їх процесуального становища. Вони процесуально самостійні відносно інших органів дізнання⁷³.

Після того як Указом Президента України від 22.04.98 р. у структурі МВС України ліквідовано Головне управління виконання покарань, на базі якого створено Державний департамент України з питань виконання покарань [1.35.; 1.36.]⁷⁴, органами дізнання в системі МВС залишили-

⁷²[1.52.] Наказ МВС України від 28.11.1997 р. №806.

⁷³В проекті нового КПК після назви органом дізнання органів внутрішніх справ (ОВС) перелічуються й інші органи, які входять до системи ОВС. Тобто, можна припустити, що його розробники займають таку ж позицію з цього питання.

⁷⁴Згідно з п.1 Указу Президента від 15.12.1999 р. №1572/99 "Про систему центральних органів виконавчої влади" до системи центральних органів виконавчої влади України входять міністерства, державні комітети (державні служби) і центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом ([1.35.] Указ Президента від 15.12.1999 р. №1572/99 "Про систему центральних органів виконавчої влади" // Голос України від 18.12.1999 р., №236).

Указ Президента України від 15.12.1999 р. №1573/99 "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади" і, зокрема, додаток до нього передбачив, що Державний департамент України з питань виконання покарань є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. До цієї ж групи центральних органів віднесені ще декілька державних установ, які самі або до складу яких входять служби, що наділені статусом органу дізнання. Це Служба безпеки України, Державна податкова адміністрація України, Державна митна служба України ([1.36.] Указ Президента України №1573/99 від 15.12.1999 р. "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади" // Голос України від 18.12.1999 р., №236).

ся міліція, органи державного пожежного нагляду та командири військових частин внутрішніх військ МВС України.

Для того щоб остаточно розставити всі акценти в понятті органу дізнання, звернемося до пропозицій *de lege ferenda*, які належать до органів досудового розслідування.

1. Кримінально-процесуальне законодавство Союзу РСР і РСФСР (теоретична модель) [1.69.]⁷⁵. Автори відмовляються від вживання терміна "орган дізнання". Запропонована ними конструкція статті, що містить перелік суб'єктів, яким надано повний обсяг повноважень для провадження дізнання, не містить вказівки на державні органи (подібно до ст.101 КПК України) і адресована лише їх начальникам.

2. Проект КПК України (ст.31) наділяє правами органу дізнання державні структури. Винятки становлять такі органи дізнання, як капітани морських суден, командири військових частин і т.п., для назви яких в проекті вживається термін командування морських суден, командування військових частин⁷⁶.

Перша позиція прямо доводить нашу тезу про те, що як орган дізнання в процесуальному розумінні, виступає його керівник. Однак, не віддаючи перевагу цій конструкції, тому що, на наш погляд, і друга несе в собі раціональне зерно, ми пропонуємо об'єднати їх. Та-

⁷⁵[1.69.] Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР. Теоретическая модель / Под. ред. В.М.Савицкого. - М.: ИГиП АН СССР, 1990.

⁷⁶Тут, на нашу думку, слід погодитись з О.В. Бауліним в тому, що від таких виразів слід усунути, оскільки вони призводять до враження про існування якогось органу дізнання, який набуває процесуальних повноважень лише під час колегіального прийняття рішень, а на практиці може призвести до одночасного розслідування декількома начальниками одного і того ж органу кримінальних справ про одні й ті ж діяння, а звідси і до колективної відповідальності. Одним же з головних принципів організації дізнавальної діяльності, як відмічали вище й ми, є єдиноначальність при здійсненні цієї діяльності і її централізація ([2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.65).

ким чином, у числі органів дізнання повинні називатись державні установи з додаванням "в особі їх керівників".

Розглядаючи інші поняттєутворюючі ознаки визначення органу дізнання, варто відмітити, що такі види його кримінально-процесуальної діяльності, як досудова підготовка матеріалів у протокольній формі, попередня перевірка заяв і повідомлень про злочин, виконання доручень, вказівок слідчого, зустрічаються набагато частіше, ніж безпосереднє розслідування злочинів. Лише в одному із 25 випадків виявлення ознак злочину порушується кримінальна справа і провадиться дізнання. Тому слід погодитись з О.П. Рижаковим, що у визначенні взагалі не варто конкретизувати види кримінально-процесуальної діяльності, які здійснюються органами дізнання [2.93.]⁷⁷.

Прикрасила б дане визначення і вказівка в ньому на обов'язок установ (посадових осіб), які наділені статусом органу дізнання, здійснювати непроцесуальну діяльність, яка сприяє всебічному, повному і об'єктивному розслідуванню. В міліції, СБУ, органах охорони державного кордону, державної податкової служби, органах і установах Державного департаменту України з питань виконання покарань це здійснення адміністративної діяльності, яка зв'язана з охороною суспільного порядку, забезпеченням державної, податкової та іншої безпеки і оперативно-розшукової діяльності; в інших органах дізнання — застосування спеціальних повноважень, знань, які пов'язані з особливостями реалізації ними своєї основної адміністративної функції. Інакше органом дізнання можна буде назвати і слідчого, і начальника слідчого відділу, і прокурора, які уповноваженні здійснювати процесуальну діяльність, порушувати і розслідувати кримінальні справи. Однак закон не вимагає від них застосовувати непроцесуальні заходи [2.93.]⁷⁸.

Узагальнивши сказане, доходимо висновку: **орган дізнання** — це

⁷⁷[2.93.] Рыжаков А.П. Органы дознания в уголовном процессе. - М.: Городец, 1999. - С.69-70.

⁷⁸[2.93.] Там само. - С.70.

керівник державної установи⁷⁹ чи сама установа в особі його керівника, на яких законом покладено обов'язок провадити кримінально-процесуальну та іншу діяльність у зв'язку з наявною в них інформацією про можливе вчинення злочину.

Згідно з чинним законодавством (ст.101 КПК) органами дізнання є:

1) міліція;

2) податкова міліція — у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також у справах про приховування валютної виручки;

3) органи безпеки — у справах, віднесених законом до їх відання;

4) командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ — у справах про всі злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені робітниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку з виконанням службових обов'язків або в розташуванні частини, з'єднання, установи;

5) митні органи — в справах про контрабанду;

6) начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв і виховно-трудових профілакторіїв — у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ;

7) органи державного пожежного нагляду — у справах про пожежі і порушення протипожежних правил;

8) органи охорони державного кордону — у справах про порушення державного кордону;

9) капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні.

На наш погляд, для того щоб дослідити правове становище такого суб'єкта кримінального процесу, як особа, яка провадить дізнання, варто було б приділити трохи уваги розгляду питання про кримінально-процесуальний статус органу дізнання взагалі.

Будь-яка система розглядається в двох аспектах: структурному і

⁷⁹А стосовно п.8 ст.101 КПК України не тільки державної.

функціональному [3.2.]⁸⁰. В цьому зв'язку пропонується розрізнити дві частини кримінально-процесуального статусу суб'єкта системи органів дізнання: структурно-правову і функціонально-правову. На ефективність забезпечення державної, суспільної, пожежної та інших типів безпеки як позитивно, так і негативно впливає не тільки функціонально-правова база діяльності органів дізнання, передбачена КПК, а й їх організаційна побудова, взаємопідлеглість, залежність від інших установ і посадових осіб.

Залежно від підлеглості органу можуть розрізнитись правові статуси самостійних і підлеглих органів дізнання. Наприклад, на території одного району може одночасно функціонувати декілька частин пожежної охорони. Статус однієї з них відрізняється від інших тим, що всі інші їй підпорядковані.

За ознакою вирішення безпосередніх завдань, які стоять перед суб'єктами системи органів дізнання (за рівнем управління), установи і посадових осіб доцільно розділяти на управлінські (територіальні) і виконавчі (місцеві) [2.93.]⁸¹.

⁸⁰[3.2.] Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. - 1973. - №6. - С.101-110.

⁸¹[2.93.] Рыжаков А.П. Вказ роб. - С.76. Територіальні органи, на відміну від місцевих, кримінально-процесуальною практикою займаються лише інколи. Як правило, представники даних установ організують, координують і спрямовують роботу підлеглих їм підрозділів, в процесі чого вони можуть брати безпосередню участь в провадженні слідчих дій, надавати допомогу по оформленню процесуальних рішень тощо. До них належать органи першого і другого рівня управління - наприклад, в СБУ це Центральне управління та обласні управління СБУ, в органах Держпожежнагляду це Головне управління та обласні управління пожежної охорони, в МВС - Управління дізнання та обласні відділи дізнання МВС України, в податковій міліції - Головне управління та управління податкової міліції і т.д.

Основний обсяг процесуальної і пов'язаної з нею правозастосовної діяльності - безпосереднє розслідування злочинів - здійснюють місцеві органи. До них належать: відділи, відділення, групи дізнання МРВВС, оперативні підрозділи ОВС (КР, ДСБЕЗ, підрозділи боротьби з організованою злочинністю), оперативні підрозділи СБУ, оперативні підрозділи органів охорони державного кордону, оперативні підрозділи податкової міліції, начальники ВТУ, СІЗО, командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ, капітани морських суден та ін.

Функціонально-правова частина статусу органів дізнання в найбільш загальному вигляді визначена законодавцем. Основним нормативним актом, який визначає рамки кримінально-процесуальної функції більшості органів дізнання, є КПК України.

Згідно із ст.101 КПК і залежно від того, чи обмежена підвідомчість органів дізнання певною категорією злочинів, по яких вони мають право здійснювати кримінально-процесуальну функцію, їх можна поділити на органи дізнання універсальної та спеціальної компетенції (або спеціалізовані органи дізнання).

До універсальних по праву можна віднести лише міліцію. Це обумовлено її участю в розслідуванні основної маси злочинів [2.71.; 2.111.]⁸². Широкий спектр злочинів, які може розслідувати міліція, а також відсутність нормативних обмежень компетенції (ст.101 КПК), наводить деяких учених на висновок про те, що міліція має право порушити кримінальну справу і провести дізнання у справі про будь-який злочин [2.103.; 2.105.; 2.93.; 2.36.]⁸³.

Однак закон (ст.4 КПК України) говорить про те, що суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання. Як бачимо, законодавець вказав на таку якісну ознаку органу, як його компетенція. Універсальність міліції все ж не дозволяє розглядати її як орган загальної компетенції. Міліція може розслідувати лише злочини, які не входять до кола повноважень спеціалізованих органів дізнання. Потрібно визнати обгрунтованою позицію О.О. Чувільова в тому, що "міліція, за загальним правилом, не повинна підміняти ін-

⁸²[2.71.] Милиция как орган дознания. - К., 1989. - С.4.; [2.111.] Судебные и правоохранительные органы Украины. - Х., 1999. - С.203.

⁸³[2.103.] Советский уголовный процесс / Под ред. С.В.Бородина. - М., 1982. - С.76; [2.105] Советский уголовный процесс / Под ред. К.Ф.Гуценко. - М.,1986. - С.63; [2.93.] Рыжаков А.П. Вказ роб. - С.81; [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.47.

ший орган дізнання, до компетенції якого належить вирішення питання про порушення кримінальної справи і провадження дізнання по первинному матеріалу про злочин. Але, якщо в силу створених умов тільки міліція може вжити заходів до встановлення і закріплення слідів злочину, то вона має право розпочати діяти як орган дізнання" [2.37.]⁸⁴.

Перше ніж навести поняття органу дізнання спеціальної компетенції, необхідно визначитись, який зміст в даному випадку несе в собі термін "компетенція".

Це поняття, на думку О.В. Мічуриної, включає в себе сукупність встановлених законом повноважень у сфері кримінально-процесуальної діяльності при виконанні своїх функцій в рамках, встановлених для кожного органу дізнання [4.14.]⁸⁵.

Таким чином, компетенція — це круг повноважень, реалізація яких можлива тільки в рамках, встановлених законом (за загальним правилом кримінально-процесуальним). Причому рамки — це не обмеження кола прав органу дізнання в конкретній справі, оскільки всі органи дізнання володіють рівними процесуальними повноваженнями [2.37.]⁸⁶, а обмеження колом справ, по яких він може виступати як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності. Це положення прямо впливає з визначення підслідності як сукупності ознак кримінальної справи, залежно від яких провадження дізнання або попереднього слідства належить до компетенції того чи іншого органу розслідування [2.106.; 2.121.]⁸⁷.

Які ж специфічні ознаки кримінальної справи зобов'язують від-

⁸⁴[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М., 1986. - С.7.

⁸⁵[4.14.] Мичурина О.В. Процессуальные и организационные вопросы осуществления начальниками следственных изоляторов и лечебно-трудовых профилакториев функций органов дознания: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. - М., 1993. - С.12.

⁸⁶[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М., 1986. - С.7.

⁸⁷[2.106.] Советский уголовный процесс / Под ред. Д.С. Карева. - М., 1975. - С.210; [2.121.] Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под ред. К.Ф.Гуценко. - М., 1996. - С.173.

носити її до компетенції спеціальних органів дізнання?

Залучення в сферу кримінального судочинства органів дізнання спеціальної компетенції обумовлено:

— по-перше, специфікою професійної належності суб'єктів злочину (наприклад, військовослужбовці, співробітники виправно-трудових установ);

— по-друге, наявністю спеціальної підвідомчої території (наприклад, військова частина; судно, що перебуває у далекому плаванні; територія ВТУ, СІЗО) [2.36.]⁸⁸;

— по-третє, наявністю специфічних злочинів, що посягають на сферу діяльності, яка охороняється цими органами дізнання (наприклад, сфера оподаткування).

Особливості об'єкта окремих злочинів дають змогу об'єднати їх в різні групи — службові, господарські тощо. Разом з тим в рамках цих класів існують і більш дрібні підгрупи, які не виділяються в кримінальному законодавстві, але згадуються в інших нормативних актах, що регулюють сферу діяльності окремих правоохоронних органів. Так, в Законі України "Про державну податкову службу в Україні" [1.12.]⁸⁹ вживаються терміни "податкові правопорушення" (ст.19), "злочини в сфері оподаткування" (ст.ст. 19, 21). Об'єднуючим критерієм тут виступає незвичайна (для кримінально-правової науки) ознака — сфера діяльності правоохоронного органу, яка ним охороняється. Коло цих злочинів складає галузеву компетенцію органу.

⁸⁸Виділення саме цього критерію дає нам підстави не погодитись з тими ученими, які відносять до органів дізнання універсальної компетенції не тільки міліцію, а й капітанів морських суден, що перебувають у далекому плаванні ([2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.47).

⁸⁹[1.12.] Закон України "Про державну податкову службу в Україні" від 4 грудня 1990 р. №509-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №6, ст.37 (Введений в дію постановою ВР №510-12 від 04.12.90, ВВР, 1991, №6, ст.38). В редакції закону "Про внесення змін до закону "Про державну податкову службу в Україні" від 05.02.98 р. // Голос України від 14 лютого 1998 р. № 29.

Подібне групування дає змогу виділити з усіх органів дізнання спеціальної компетенції — органи, уповноважені провадити розслідування справ про злочини, що посягають на правовий режим певної вузько професійної галузі діяльності. Назвемо їх органами дізнання галузевої компетенції. Ця група становить особливий інтерес для дослідження, оскільки намітилась тенденція до розширення кола суб'єктів, що ведуть кримінальний процес, якраз за рахунок органів галузевої компетенції.

Так, в останні роки виникли нові сфери злочинних проявів, які стосуються тих чи інших сторін суспільного життя. Це стимулює законодавця шукати виходи з цієї ситуації. Одним з них є збільшення органів дізнання галузевої компетенції. Про це свідчать законодавчі новели. Демократичні зміни кінця 80-х — початку 90-х років обумовили лібералізацію державної політики щодо пересування громадян через державний кордон. Опосередковано це потягло за собою збільшення контрабанди, що в свою чергу зумовило надання в 1992 р. митним органам права провадити дізнання по названій категорії кримінальних справ. Поява нових форм власності, оновлення податкової політики, збільшення суспільної небезпеки діянь, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, викликали нову категорію злочинів, які зараз називаються податковими, і сприяли появі нових органів, на які покладено завдання боротьби з цими злочинами. В 1998 р. право провадити дізнання надано податковій міліції, яка складається з спеціальних підрозділів, що діють у складі відповідних органів державної податкової служби [1.25.]⁹⁰.

Таким чином, коло органів дізнання галузевої компетенції залежно від охоронюваної сфери діяльності, на сьогоднішній день включає в себе: органи безпеки, органи державного пожежного нагляду, митні органи, податкову міліцію.

⁹⁰[1.25.] Закон України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з утворенням податкової міліції" від 5 лютого 1998 р. // Голос України від 18.02.1998 р., №31.

Проект Концепції судово-правової реформи в Україні (нова редакція) у п.3.3. передбачає розширення кола органів, які здійснюють функцію дізнання. На нашу думку, таке розширення є необхідним і повинно проводитись насамперед за рахунок органів дізнання галузевої компетенції. Однак в ч.1 ст.31 проекту нового КПК України, підготовленого робочою групою при Кабінеті Міністрів України, на жаль передбачено вузьке коло державних органів та посадових осіб, які уповноважуються на проведення дізнання, яке не відрізняється від того, який міститься в ст.101 чинного КПК.

Якщо звернутись до вітчизняного законодавства 20-х років, то ми з'ясуємо, що КПК 1922 та 1927 рр. містили досить широке коло органів дізнання. Такими правами наділялися трудові, технічні, торговельні, податкові, санітарні та деякі інші державні інспекції, а також керівники державних установ щодо злочинних дій, вчинених по службі підлеглими їм посадовими особами [2.16.; 2.26.]⁹¹. В той час навіть були пропозиції вважати перелік вказаних інспекцій приблизним, але не виключним, оскільки "в межах своєї уваги" такими же правами повинні користуватися й інші інспекційні органи [2.29.]⁹².

В більшості зарубіжних країн правом провадження дізнання наділяються різні контрольно-інспекційні органи [2.68.]⁹³. Так, законодавство Франції передбачає можливість провадження дізнання поряд з судовою поліцією й іншими органами і посадовими особами. Останнім надається право "... здійснювати розслідування у зв'язку з порушенням тих законів, за дотриманням яких вони призначені слідити (митні правила, податкове законодавство, правила лісокорис-

⁹¹[2.16.] Борьба с преступностью в Украинской ССР (в 2-х томах) / Под ред. Михайленко П.П. - Т.2. - К.: КВШ МООП СССР, 1967. - С.383; [2.26.] Гончаров И.Д. Возникновение и развитие института предварительного следствия в советском уголовном процессе. (На материалах Украинской ССР). Учеб. пособие. - К.: КВШ МВД СССР, 1980. - С.20.

⁹²[2.29.] Громов В.А. Дознание и предварительное следствие. Теория и техника расследования преступлений: Руководство для органов дознания и народных следователей / Под ред. Н.В.Крыленко. - М., 1925. - С.15

⁹³[2.68.] Мартынич Е.Г., Милушев Д.В. Вказ. роб. - С.68.

тування і водоохорони і т.п). Ці посадові особи мають право скласти протоколи у зв'язку з допущеними порушеннями і в певних межах проводити затримання, накладати арешт на майно та здійснювати інші слідчі дії" [2.66.]⁹⁴. В Італії до складу судової поліції, крім посадових осіб адміністративної поліції, входять митні службовці, фінансові агенти, мери комун та інші чиновники [2.66.]⁹⁵. Більшість східноєвропейських країн також у вказаних законом випадках наділяють правом провадження дізнання фінансові, митні та інші контрольно-інспекційні органи. Це характерно для кримінального судочинства Болгарії [2.65.]⁹⁶, Угорщини [2.65.]⁹⁷, Польщі [2.65.]⁹⁸, Румунії [2.65.]⁹⁹. Слід відмітити, що компетенція таких органів, як правило, обмежується початковим етапом розслідування, який включає в себе виявлення злочину і закріплення його слідів.

Досить широке залучення різних державних органів у сферу кримінального процесу можна пояснити стрімким зростанням професіоналізації суспільства, збільшенням відносно відокремлених одна від одної галузей людської діяльності, а в зв'язку з цим і виникненням об'єктивної необхідності в створенні незалежного централізованого контролю в кожній із цих галузей. Володіючи необхідними знаннями, набором спеціальних методів і засобів виявлення можливих правопорушень (в тому числі найбільш небезпечного їх різновиду — злочинів), співробітники таких контрольних служб, як правило, першими виявляють відхилення від належного порядку, а інколи стають єдиними, хто може це зробити. Саме ця особливість і є вирішальною для залучення подібних інспекційних служб у сферу кримінального судочинства, що покладає на них певні права суб'єкта, який провадить розслідування.

Це одночасно сприяє і вирішенню окремих завдань.

⁹⁴[2.66.] Лубенский А.И. Вказ. роб. - С.13.

⁹⁵[2.66.] Там само. - С.23.

⁹⁶[2.65.] Лубенский А.И. Организация предварительного расследования в зарубежных социалистических государствах. - М., 1977. - С.20.

⁹⁷[2.65.] Там само. - С.24.

⁹⁸[2.65.] Там само. - С.80.

⁹⁹[2.65.] Там само. - С.90.

По-перше, максимально наближені один до одного моменти виявлення злочину і публічного реагування на нього, тобто початок процесуальної діяльності з даного суспільно небезпечного діяння.

По-друге, крім економії часу традиційних служб розслідування (міліції, слідчого, прокуратури, суду), тут досягається і якісно більш висока ефективність процесуальної діяльності. Це обумовлено тим, що міліцейським і слідчим формуванням немає необхідності готувати спеціалістів у певних сферах діяльності. Має значення й та обставина, що у цих випадках, як правило, відпадає необхідність в залученні спеціаліста в процесуальному розумінні.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що ефективне управління в будь-якій галузі життєдіяльності суспільства просто неможливе без застосування органами і установами, які спеціально утворені в державі для їх регулювання, примусових заходів кримінально-процесуального характеру у разі виявлення в сфері їх діяльності кримінального правопорушення [2.36.]¹⁰⁰.

Зараз є всі передумови для розширення кола органів дізнання в кримінальному процесі України. Так, деякі автори пропонують надати права органів дізнання керівникам санітарно-епідеміологічних станцій, до компетенції яких передати справи про випадки кримінального порушення санітарно-епідеміологічних правил [2.76.]¹⁰¹; державним екологічним інспекціям, які б здійснювали дізнання у справах про кримінальне забруднення навколишнього середовища; державним інспекціям рибної охорони та лісового господарства для роз-

¹⁰⁰[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.53.

¹⁰¹[2.76.] Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. - К.: Либідь, 1992. - С.80.

В той же час ці учені відкидають можливість надання статусу органів дізнання приватним розшуковим бюро, детективним фірмам, основними напрямками діяльності яких є охорона приватних осіб, а також об'єктів господарської діяльності, банків, підприємств; забезпечення збереження комерційної таємниці; надання правової допомоги громадянам. Там само. - С.80-81.

слідкування злочинів у сфері їх діяльності та іншим державним інспекціям, службам та органам, які здійснюють функції в регулюванні правовідносин, що охороняються кримінальним законом [2.36.; 4.20.]¹⁰². Ми в загальному підтримуємо ці пропозиції, однак для того, щоб остаточно визначити коло органів і посадових осіб, яким необхідно надати статус органу дізнання, потрібне докладне вивчення цього питання, а це виходить за рамки теми нашого дослідження.

Таким чином, якщо підсумувати все вищесказане, то можна дійти висновку про те, що компетенція різних органів дізнання залежить від того, чи обмежена їх підвідомчість певною категорією злочинів, специфікою професійної належності суб'єктів злочину або наявністю спеціальної підвідомчої території. Однак тут виникає питання про співвідношення правових статусів органів дізнання спеціальної і універсальної компетенції (міліції).

На наш погляд, першість спеціалізованого органу дізнання при провадженні кримінально-процесуальної функції у справах, віднесених до його відомства, перед міліцією не потрібно фетишизувати. Якщо з тієї чи іншої причини ці органи прибули на місце події, коли міліція вже розпочала попередню перевірку, співробітникам МРВВС не потрібно заважати, а по можливості надавати кваліфіковану допомогу. Коли ж співробітники і того, і іншого органу прибули одночасно, то за відсутності слідчого попередню перевірку має розпочати орган дізнання спеціальної компетенції, інші ж органи повинні, якщо це буде необхідно, надавати йому допомогу.

¹⁰²[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.52.

Висловлювались пропозиції про надання правового статусу органу дізнання інспекціям з особового складу органів внутрішніх справ ([4.20.] Стародубцев А.А. Організаційно-правові питання діяльності інспекцій з особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/ Ун-т внутр. справ. - Х., 1999. - С.13).

1.3. Поняття особи, яка провадить дізнання

Цей активний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності введений кримінально-процесуальним законодавством у 1961 р. Однак КПК України відповіді на запитання, хто ж визнається особою, яка провадить дізнання, не дає. Наслідком цього є різне ставлення до визначення такої особи. Одні автори вважають її процесуальною фігурою, яка за законом наділена певними правами і обов'язками [2.37.; 4.27.]¹⁰³. В той же час появу такого суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності і здійснення ним своїх повноважень без відома органу дізнання практично неможливо уявити [2.75.]¹⁰⁴. Інші автори зовсім не вбачають різниці між органом дізнання і особою, яка його провадить, та помилково змішують їх досить неоднакові повноваження [2.88.]¹⁰⁵. В проект нового КПК України ввійшло положення, згідно з яким під особою, яка провадить дізнання, розуміється "посадова особа органу дізнання, уповноважена здійснювати дізнання у справі в межах своєї компетенції" (п.5 ст.6) [1.70.]¹⁰⁶. На наш

¹⁰³[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М, 1986. - С.14; [4.27.] Ярін В.М. Організаційні та правові основи діяльності органів дізнання в Прикордонних військах України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. - Хмельницький, 1998.- С.12.

¹⁰⁴[2.75.] Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінально-процесуальне право / Тези лекцій, задачі, ділові ігри. - К.: "Вентурі", 1997. - С.20.

¹⁰⁵[2.88.] Прусс В.М., Ищенко А.Л., Демиденко В.В. Производство дознания на судне, находящемся в плавании: Учеб. пособие. - Одесса: АЛ БАХВА, 1995. - С.3-4.

¹⁰⁶Майже аналогічне визначення поняття дізнавача дається і в Модельному кримінально-процесуальному кодексі для держав-учасниць СНД. В ст.87 під цим суб'єктом кримінального процесу розуміється державна посадова особа, яка є співробітником поліції або іншого органу дізнання, уповноважена в межах своєї компетенції провадити дізнання в кримінальній справі ([1.70.] Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств - участников СНГ. Рекомендательный законодательный акт // Приложение к "Информационному бюллетеню", 1996, №10).

погляд, більш правильною є позиція тих учених, які такою особою справедливо вважають посадову особу органу дізнання, яка уповноважена начальником органу дізнання на провадження дізнання [2.52.; 2.60.; 2.36.]¹⁰⁷.

Мається на увазі, що особи, які очолюють відповідні органи (наприклад, начальник районного відділу внутрішніх справ як начальник районної міліції) або прямо вказані у ст.101 КПК (наприклад, командир військової частини, начальник слідчого ізолятора, капітан морського судна, що знаходиться в далекому плаванні), як вже відзначалося, володіють повним обсягом повноважень органу дізнання і можуть особисто провадити дізнання або доручити його провадження підлеглим їм посадовим особам (наприклад, у міліції — дізнавачу або дільничому інспектору, капітан судна — одному із своїх помічників), і ці останні вже вважаються особами, що провадять дізнання.

Згідно з практикою діяльності цими суб'єктами кримінального процесу є особи, які реалізують кримінально-процесуальну функцію органів дізнання у зв'язку з покладеними на них посадовими обов'язками (маються на увазі співробітники штатних підрозділів дізнання в ОВС або ті, які призначені на посаду дізнавача, наприклад, у військових частинах), а також інші особи, які за родом своєї діяльності лише інколи виконують вказану функцію (наприклад, співробітники оперативних підрозділів ОВС, СБУ і т.д.)¹⁰⁸. Але і в тому, і в іншому випадку має місце делегування частини повноважень органом дізнання.

Орган дізнання може делегувати повноваження не тільки по провадженню дізнання, а й по провадженню інших видів кримінально-

¹⁰⁷[2.52.] Ковалев В.А., Осипов А.Ф., Столмаков А.И. Уголовно-процессуальные основы производства дознания в исправительно-трудовых учреждениях. Учеб. пособие. - М.: Академия МВД СССР, 1982. - С.22; [2.60.] Кругликов А.П. Вказ. роб. - С.7; [2.71.] Милиция как орган дознания: Учеб. пособие. - К., 1989. - С.28; [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.54 та ін.

¹⁰⁸Визначення переліку осіб, які провадять дізнання, в кожному органі дізнання ми розглянемо трохи далі.

процесуальної діяльності. Так, за дорученням начальника органу дізнання особа, яка провадить дізнання, може розглядати заяви та повідомлення про злочини, проводити перевірочні дії і виносити постанови про порушення чи про відмову в порушенні кримінальних справ, провадити досудову підготовку матеріалів у протокольній формі. Вона також може виконувати доручення, дані слідчим органу дізнання в порядку ст. 114 КПК України у справі, по якій дізнання може взагалі не провадитись [2.93.; 4.3.]¹⁰⁹.

Тому ми не можемо погодитись з думкою про те, що особа, яка провадить дізнання, з'являється в кримінальному процесі лише після порушення конкретної кримінальної справи [2.93.; 3.47.]¹¹⁰, оскільки в такому разі під нею слід розуміти лише посадову особу органу дізнання, яка провадить розслідування конкретної кримінальної справи (в

¹⁰⁹В процесуальній літературі співробітників, які провадять різні види кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання, називають термінологічно по-різному. Так співробітником, який приймає заяви і повідомлення про злочин і проводить їх перевірку, є посадова особа органу дізнання (цей термін закріплений в ст.110 КПК РФ); співробітником, який провадить невідкладні слідчі дії, виконує доручення і вказівки слідчого, є особа, яка провадить дізнання. Крім двох названих виділяється ще особа, якій доручена досудова підготовка матеріалів у протокольній формі ([2.93.] Рыжаков А.П. Вказ. роб. - С.93-95).

Все це не викликає зауважень, але, на нашу думку, за своїм процесуальним становищем всі вони є особами, які провадять дізнання. Оскільки, як вірно відмітив І.Ф. Герасимов, в протилежному разі їх дії не можуть бути оскаржені, ця особа не може бути відведена і по суті залишеться в своїй діяльності без будь-якого контролю (див.: [4.3.] Герасимов И.Ф. Взаимодействие органов предварительного следствия и дознания при расследовании особо опасных преступлений: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Свердлов. юрид. ин-т. - Свердловск, 1966. - С.5).

¹¹⁰[2.93.] Рыжаков А.П. Вказ. роб. - С.94; [3.47.] Павлов Н.Е. К вопросу о совершенствовании организации дознания в системе органов внутренних дел // Организация расследования преступлений органами внутренних дел. - М. - 1978. - С.122.

порядку ст.104 КПК). Таке розуміння цього поняття, на наш погляд, є наслідком тлумачення буквального змісту сполучення слів "яка провадить дізнання", або ж ці учені включають в поняття "дізнання" й інші перелічені види кримінально-процесуальної діяльності.

Для уникнення суперечностей з цього приводу, на нашу думку, слід підтримати пропозицію В.М. Савицького взагалі не використовувати термін "особа, яка провадить дізнання" і замінити його на поняття "дізнавач" [3.54.]¹¹¹. Саме таким шляхом й пішли розробники Модельного кримінально-процесуального кодексу для держав-учасниць СНД та проекту КПК України¹¹². Таке вдосконалення закону виправдане ще й тим, що на практиці саме так називається посада співробітників штатних підрозділів дізнання в ОВС¹¹³, митних органах, а також посади, на які командирами військових частин, з'єднань, начальниками військових установ призначаються найбільш підготовлені офіцери, яким може бути доручено провадження розслідування кримінальної справи.

Це, однак, лише пропозиції, а чинний КПК України містить саме термін "особа, яка провадить дізнання", і тому в цій роботі ми будемо вживати переважно саме його, а термін "дізнавач" — як його синонім.

Таким чином, під ***особою, яка провадить дізнання (дізнавач***

¹¹¹[3.54.] Савицкий В.М. Кому производит дознание? (К вопросу о терминологии закона) // Пути совершенствования следственных аппаратов органов внутренних дел: Сб. науч. тр. - Ташкент: Ташкентская ВШ МВД СССР. - 1987. - С.35-39.

¹¹²І хоча в п.5 ст.6 проекту КПК України під дізнавачем розуміється лише посадова особа органу дізнання, уповноважена здійснювати дізнання, інші статті проекту цього нормативного акта передбачають можливість провадження нею й інших кримінально-процесуальних дій. Так, ст.160 встановлює обов'язок дізнавача приймати і розглядати заяви, повідомлення та інші відомості про злочини.

¹¹³Особливості цих структурних підрозділів ОВС ми докладно розглянемо далі, оскільки за їх прикладом ми пропонуємо сформувати схожі спеціалізовані апарати дізнавачів в інших органах дізнання

чем), ми розуміємо посадову особу органу дізнання, яка уповноважена керівником органу дізнання на розслідування кримінальних справ у формі дізнання в межах компетенції, визначеної законом, а також на провадження інших видів кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання. На нашу думку, саме такий підхід до цієї проблеми дасть змогу більш докладно і всебічно дослідити процесуальне становище цього суб'єкта кримінального процесу.

Доручення тій чи іншій посадовій особі провести дізнання дає її керівник. Однак особа, яка провадить дізнання, приймає рішення і виносить постанови від свого імені та несе особисту відповідальність за хід і результати своєї процесуальної діяльності. Успіх розслідування залежить від правильно обраної тактики проведення слідчих дій, вмілого використання технічних засобів, а це потребує від особи, яка провадить дізнання, високої спеціальної підготовки, ініціативності, рішучості, а інколи — сміливості та самовіданності. Тобто необхідною умовою виділення посадової особи для провадження кримінально-процесуальної діяльності (в тому числі власне дізнання) є її компетентність.

Сказане дозволяє зробити висновок про те, що провадити процесуальну діяльність може не кожна посадова особа органу дізнання. Кваліфіковано займатись нею можуть тільки особи, які володіють необхідними правовими знаннями і досвідом розслідування злочинів.

Таким чином, існує об'єктивна необхідність в обмеженні кола осіб, які залучаються до провадження дізнання, в спеціалізації їх на провадженні дізнання і звільненні по можливості від виконання інших функціональних обов'язків. Так, ми вважаємо, що потрібно відмовитись від практики доручення виконання кримінально-процесуальних дій (і зокрема провадження власне дізнання) співробітникам, для яких їх виконання не є постійною головною функцією, в першу чергу оперативним уповноваженим відповідних підрозділів органу дізнання, що досить часто трапляється, оскільки щодо останніх, крім того, що вони не мають достатньої для цього кваліфікації, це ще й веде до змішування процесуальної і оперативно-розшукової функцій. На нашу думку, при розслідуванні злочинів вони мають

займатись провадженням лише оперативно-розшукової діяльності, порушувати ж кримінальні справи і вести по них розслідування повинні штатні дізнавачі та слідчі відповідних відомств. Тобто, слід відмовитись від практики визнання співробітників, для яких виконання кримінально-процесуальної функції не є основним обов'язком, особами, які провадять дізнання.

Ідея спеціалізації осіб, які провадять дізнання, знайшла своє закріплення і в проекті Концепції судово-правової реформи в Україні (нова редакція), в параграфі 3.3 якої передбачена необхідність формування спеціалізованих апаратів дізнавачів у системі органів, які здійснюють функції дізнання.

В міліції така практика мала місце з 1958 р., коли поряд з оперативними та іншими службами, на працівників яких в разі необхідності додатково покладалися обов'язки і по провадженню дізнання, були створені підрозділи дізнання, які спеціалізувалися саме на виконанні дізнавальної роботи і у своїй сукупності склали апарат дізнання. Але пізніше (у 1963 р.), у зв'язку з наданням права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку і створенням в них слідчих відділів (відділень), підрозділи дізнання в міліції були скасовані [1.62.]¹¹⁴.

Однак розпорошення процесуальної діяльності між різними службами міліції та недостатня підготовка осіб, які провадили цю діяльність, показали помилковість цього рішення. Це в свою чергу спонукало знову створити в органах внутрішніх справ спеціалізовані підрозділи дізнання. Так, згідно з п.1.3 наказу міністра внутрішніх справ від 21 липня 1993 р. №433 "Про заходи щодо виконання Закону України від 30 червня 1993 р. "Про внесення в деякі законодавчі акти України змін та доповнень по вдосконаленню попереднього розслідування" і організаційно-практичні заходи по вдосконаленню дізнавальної роботи в органах внутрішніх справ" в штати кожного

¹¹⁴Див.: [1.62.] Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку" від 6 квітня 1963 р. // Відомості Верховної Ради СРСР, 1963 р., №16, ст.181.

міськрайліноргану внутрішніх справ, виходячи із наявного навантаження, було введено необхідну кількість штатних дізнавачів.

Штатні дізнавачі органів внутрішніх справ на відміну від працівників інших служб міліції (дільничих інспекторів, оперативних уповноважених карного розшуку (КР), державної служби по боротьбі з економічними злочинами (ДСБЕЗ), інспекторів державної автомобільної інспекції (ДАІ), тощо) повинні займатися винятково процесуальною діяльністю [1.42.; 1.39.]¹¹⁵, і таким чином забезпечувати якісне виконання більшого її обсягу, який би значно відвертав увагу співробітників інших підрозділів від виконання властивих їм функцій (оперативних, адміністративних тощо) [2.36.]¹¹⁶.

Така вимога сприяє й зміцненню гарантій процесуальної незалежності і самостійності штатних дізнавачів. А це ще раз підтверджує висунуту нами пропозицію про необхідність відмови від практики провадження дізнання оперативними співробітниками відповідних підрозділів органу дізнання та іншими співробітниками, які провадять дізнання лише інколи, оскільки щодо останніх це положення не діє і вони є менш захищеними від стороннього впливу, а також від перевантаження їх обов'язками, які не пов'язані з провадженням дізнання, що в свою чергу тягне не досить належне виконання останнього.

З метою впорядкування структури і створення нормативної бази для ефективної діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України по розкриттю та розслідуванню злочинів 29 грудня 1995 р. був виданий ще один наказ міністра внутрішніх

¹¹⁵ Див.: п.2.3. наказу МВС №433 [1.42.].

Аналогічне положення про заборону залучення для виконання функцій, які не зв'язані з розкриттям і розслідуванням злочинів, міститься в п.2.9 наказу МВС України від 25 листопада 1992 р. №745 [1.39.], але воно стосується співробітників слідчого апарату, тобто слідчих.

¹¹⁶ О.В. Баулін вважає, що навіть під час масових порушень громадського порядку працівників штатних підрозділів дізнання слід залучати тільки до складу груп документування злочинних дій організаторів та активних співучасників порушень ([2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.71).

справ за №880 "Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України" (яким до того ж було скасовано вищезгадуваний наказ МВС №433) [1.44.—1.50.]¹¹⁷.

Згідно з цим наказом до складу штатних підрозділів дізнання входять: Відділ дізнання МВС України [1.51.]¹¹⁸; відділи (відділення) дізнання ГУМВС, УМВС; відділи, відділення, групи дізнання міськрайлінорганів внутрішніх справ, а також органів внутрішніх справ на закритих об'єктах (п.4.1. додатку №1).

На Управління дізнання МВС України покладається організа-

¹¹⁷[1.44.] Наказ МВС України №880 від 29 грудня 1995р. "Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України".

Розглянемо його трохи докладніше, оскільки в ньому закріплені основні положення, на підставі яких формуються і функціонують такі штатні підрозділи дізнання в міліції. З'ясування ж їх має важливе значення для створення аналогічних підрозділів в інших органах дізнання.

Цей наказ затвердив:

1. [1.45.] Положення про штатні підрозділи дізнання в органах внутрішніх справ України (додаток 1).

2. [1.46.] Положення про Відділ дізнання МВС України (додаток 2).

3. [1.47.] Типове положення про відділ (відділення) дізнання ГУМВС України в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті (додаток 3).

4. [1.48.] Типові функціональні обов'язки співробітників відділу (відділення) дізнання ГУМВС України в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті (додаток 4).

5. [1.49.] Інструкцію щодо організації діяльності штатних підрозділів дізнання в системі МВС України та взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів (додаток 5).

6. [1.50.] Програма заходів щодо правового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України на 1996-1998 роки (додаток 6).

¹¹⁸[1.51.] Наказом МВС України №567 від 21 серпня 1997р. Відділу дізнання надано статус Управління дізнання МВС.

ційно-методичне керівництво діяльністю підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України, здійснення відомчого процесуального контролю за неухильним додержанням законності підрозділами дізнання при розгляді заяв та повідомлень про злочини, проведенні дізнання в кримінальних справах та досудової підготовки матеріалів за протокольною формою (п.п.2.1, 2.2 додатку 2). Таку ж роботу в межах своєї компетенції здійснюють відділи (відділення) дізнання ГУМВС, УМВС, які до того ж забезпечують правильну організацію роботи підрозділів дізнання міських, районних і лінійних органів внутрішніх справ та надають їм практичну допомогу в розкритті і розслідуванні злочинів (п.1.7, 1.8, 2.1 додатку 3).

У складі Управління дізнання МВС України та відділів (відділень) дізнання ГУМВС, УМВС, робота яких будується за зонально-лінійним принципом, існують організаційно-зональні та контроль-но-методичні структурні підрозділи і канцелярії. Крім начальника та заступника начальника відповідного відділу (відділення) дізнання ГУМВС, УМВС, передбачаються посади старших дізнавачів з особливих доручень, старших дізнавачів і дізнавачів. На ці посади призначаються працівники органів внутрішніх справ, які мають, як правило, вищу юридичну освіту, стаж практичної роботи в органах внутрішніх справ не менше трьох років, виявили організаційні здібності, професійну придатність до виконання функцій по наданню практичної та методичної допомоги в організації роботи підрозділів дізнання (п.10.1 додатку №1).

Робота дізнавачів у міських, районних, лінійних органах внутрішніх справ організовується безпосередньо начальниками цих органів та начальниками підрозділів дізнання (п.2.1 додатку 5). Залежно від конкретної оперативної обстановки, особливостей території (об'єкта), яка обслуговується, і штатних можливостей органу робота дізнавачів може будуватися за територіально-зональним, лінійним або зонально-лінійним принципом.

Територіально-зональний принцип у діяльності підрозділів штатного дізнання полягає в тому, що кожна ланка апарату дізнання МВС, який складають всі територіальні та транспортні штатні під-

розділи дізнання з підпорядкуванням і підзвітністю органам вищого рівня, функціонує в межах якоїсь території (республіки, області, району, міста), дізнавач же розслідує злочини, які були вчинені на певній території (зоні, ділянці) міста або району, які за ним закріплені.

Лінійний принцип полягає в спеціалізації дізнавачів у розслідуванні певних категорій злочинів по лініях різних служб органів внутрішніх справ (наприклад, КР, ДСБЕЗ, ДАІ тощо).

Слід зазначити, що для всіх апаратів дізнання в сучасних умовах характерним є поєднання зонального і лінійного принципів, яке і покладено в основу організації їх діяльності.

Підсумовуючи викладене, на наш погляд, можна стверджувати, що в управлінні апаратами дізнання знайшов своє відображення принцип ієрархічної побудови, на який вказували деякі автори [2.70.]¹¹⁹.

Положення про штатні підрозділи дізнання в органах внутрішніх справ України (додаток 1) розкриває поняття дізнавача як спеціально передбачену штатним розкладом посадову особу органів внутрішніх справ, уповноважену здійснювати розслідування в кримінальних справах та досудову підготовку матеріалів у протокольній формі в межах своєї компетенції (п.8.1).

На посади дізнавачів органів внутрішніх справ призначаються громадяни України, які, як правило, мають вищу або середню спеціальну юридичну освіту, пройшли стажування і виявили при цьому професійну придатність до роботи в дізнанні (пп.8.2, 8.3 додатку №1). Між тим у підрозділах системи МВС України працює зараз лише близько 57% осіб з юридичною освітою [2.36.]¹²⁰.

¹¹⁹[2.70.] Матусовский Г.А., Сущенко В.Н. Организация работы аппаратов дознания и предварительного следствия органов внутренних дел: Учеб. пособие. - Х.: ХЮИ, 1983. - С.18.

¹²⁰Всього ж у штатних підрозділах всіх рівнів працює понад 3 тис. дізнавачів. Довідка Управління дізнання МВС України про основні показники штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України на грудень 1998р. Див.: [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.68, 70.

Підбиваючи підсумки розгляду питання про коло осіб, які можуть бути дізнавачами в такому органі дізнання, як міліція, слід відмітити, що створення спеціалізованих штатних підрозділів дізнання в органах внутрішніх справ позитивно впливає на якість попереднього розслідування, демократизує взагалі судочинство в кримінальних справах, перешкоджає поширенню такого негативного в кримінальному процесі явища, як суміщення процесуальної і оперативно-розшукової функцій, а також сприяє реалізації вищевикладених поглядів щодо спеціалізації осіб, які залучаються до провадження дізнання, та зміцненню гарантій їх незалежності і самостійності. Подальший розвиток таких підрозділів в системі Міністерства внутрішніх справ України, а також впровадження аналогічних їм у складі інших відомств, які здійснюють процесуальну і оперативну діяльність, можна тільки схвалювати.

На жаль, досить великий обсяг процесуальної роботи в органах внутрішніх справ, а також кадрові проблеми в сучасний період не дають можливості повністю звільнити від дізнавательства діяльності інші служби міліції і перекласти все її провадження, а також протокольну форму досудової підготовки матеріалів винятково на дізнавачів. Тому в ОВС зберігається і є ще досить поширеним традиційний порядок організації провадження дізнання, при якому начальник органу доручає виконання процесуальної функції тому чи іншому оперативному співробітнику КР чи ДСБЕЗ, дільничому інспектору або іншій особі оперативно-начальницького складу міліції, залежно від обставин справи, характеру злочину, а також виходячи з професійної кваліфікації, досвіду працівника, його завантаження.

Так, у 1998 р. штатними дізнавачами органів внутрішніх справ було прийнято до свого провадження 162049 кримінальних справ, дільничими інспекторами 5540, оперуповноваженими КР — 4474, працівниками ДСБЕЗ — 3188, інспекторами ДАІ, дорожньоопатрульної служби і дорожньої міліції — 1192, співробітниками інших служб — 667 справ [2.36.]¹²¹.

Слід відмітити, що ще одним органом дізнання, в структурі якого на даний час створені спеціалізовані підрозділи дізнання, є митні

органи. Так, згідно з "Типовим положенням про відділ боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил в митницях України" [2.51.]¹²² цей орган є оперативним структурним підрозділом митниці (п.1.1) і підрозділяється на оперативний сектор та сектор дізнання, або на відділення — залежно від кількості працівників (п.1.5). До особового складу сектору (відділення) дізнання входять головний інспектор-дізнавач, старший інспектор-дізнавач, інспектор-дізнавач (п.1.4), на яких покладається обов'язок провадити дізнання у справах про контрабанду, порушених митницею (п.3.2.1), провадити митне розслідування у справах про порушення митних правил, провадження по яких порушені митницею (п.3.2.2), попередньо розглядати письмові звернення громадян, підприємств, установ та організацій у справах про контрабанду та порушення митних правил, які надійшли до митниці, готувати по них висновки для подання керівництву митниці (п.3.2.5) і т.под.

Посади дізнавачів мають місце і у військових частинах. На ці посад призначаються наказом командира військової частини строком на два роки найбільш підготовлені для цього офіцери [1.58.]¹²³. Вони приймають до свого провадження і розслідують уже порушену командиром військової частини кримінальну справу. Тобто визначення офіцерів, які можуть провадити дізнання, означає те, що їм може бути доручено провадження дізнання у конкретній кримінальній справі, якщо це визнає за доцільне командир військової

¹²¹Такі дані приведені О.В. Бауліним (див.: [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.72).

¹²²Див.: [1.57.] Наказ Голови ДМКУ №216 від 16.11.1992р. "Про введення в дію "Типового положення про відділ боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил в митницях України".

¹²³[1.58.] Пункт 4 Інструкції про проведення дізнання у Збройних Силах України: Затверджено наказом Міністра оборони України від 28 серпня 1995р. №235. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 листопада 1995р. за №413/949. // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - С.544-572.

частини [1.70., 1.77.]¹²⁴.

В органах Служби безпеки України право провадити дізнання мають особи із числа оперативно-начальницького складу, в тому числі і співробітники спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України [1.20.]¹²⁵.

¹²⁴Згідно з ст.88 Модельного кримінально-процесуального кодексу для держав-учасниць СНД передбачено надання статусу органу дізнання у Збройних Силах - військовій міліції, в структурі якої, на нашу думку, можуть і повинні бути створені спеціалізовані підрозділи дізнання ([1.70.] Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств - участников СНГ. Рекомендательный законодательный акт // Приложение к "Информационному бюллетеню". - 1996. - №10).

Слід відмітити, що рекомендація про створення військової міліції прийнята Україною. Підтвердженням цього є розробка проекту Закону України "Про військову поліцію в складі Збройних Сил України" [1.77.], на яку п.4 ст.8 цього Закону покладено обов'язок проводити в установленому порядку дізнання у кримінальних справах. Крім того, п.11 ст.9 надає їй право провадження оперативно-розшукових заходів. Зрозуміло, що останнє положення може бути прийняте лише після внесення відповідних змін в ст.5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність".

За таке реформування системи органів дізнання у військових формуваннях висловлюються і окремі учені. Див.: [3.17.] Зархін О. Військові органи дізнання: проблеми прокурорського нагляду та перспективи розвитку // Вісник прокуратури. - 2001. - №2. - С.81-85. Так, на його думку, доцільно щоб військова поліція була створена у складі спеціального державного органу, підпорядкованого особисто Президенту України як Верховному Головнокомандувачу Збройними Силами, або при міжвідомчому правоохоронному органі на кшталт Національного бюро розслідувань. Нагляд же за дотриманням законів при здійсненні військовою поліцією оперативно-розшукової діяльності доцільно покласти на військових прокурорів гарнізонів.

¹²⁵[1.20.] Стаття 12 п.5 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993р. №3341-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, №35, ст.358 (Введений в дію постановою ВР №3342-12 від 30.06.93, ВВР, 1993, №35, ст.359).

В органах охорони державного кордону до провадження дізнання також допускаються особи оперативно-начальницького складу.

В установах виконання покарань право на провадження дізнання надається інспекторам оперативної частини [2.99.]¹²⁶. Воно виникає з моменту доручення їм провадження дізнання конкретної кримінальної справи, порушеної начальником ВТУ.

На морських суднах, що перебувають у далекому плаванні, дізнання, як правило, провадить сам капітан судна [1.9.]¹²⁷. Однак в окремих випадках капітан може доручити виконання функцій органу дізнання іншій особі з командного складу судна [1.56., 1.26., 1.14.]¹²⁸.

В органах державного пожежного нагляду провадження дізнан-

¹²⁶[2.99.] Смитиенко З.Д. Организационные и правовые вопросы дознания в исправительно-трудовых учреждениях: Учеб. пособие. - К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1982. - С.22.

¹²⁷Згідно ч.1 ст.67 Кодексу торговельного мореплавства України, якщо на судні, що перебуває у плаванні, вчиняються діяння, передбачені кримінальним законодавством України, капітан судна виконує функції органу дізнання. [1.9.] Кодекс торговельного мореплавства України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, №47-52, ст.349 (Введений в дію постановою ВР №277/94-ВР від 09.12.94).

¹²⁸Так, наприклад, при наявності підстав для відводу, капітан судна повинен доручити провадження дізнання іншій особі із командного складу судна. [1.56.] Інструкція о выполнении функций органа дознания на морских судах, находящихся в плавании: Утвержд. Ген. прокурором СССР по согласованию с Минимтром морского флота СССР и Министром рыбного хозяйства СССР 7 августа 1974г. // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. Ред. Шибіко В.П. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - С.573-581. (І хоча ст.67 Кодексу торговельного мореплавства України передбачено прийняття аналогічної інструкції в Україні, до цього часу вона ще не прийнята, тому згідно [1.26.] Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року "Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства СРСР" // Відомості Верховної Ради України, 1991, №46, ст.621 та [1.14.] Закону України "Про правонаступництво України" від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України, 1991, №2, ст.382 на даний час є чинною інструкція від 1974року).

ня здійснюється найбільш підготовленими інспекторами пожежного нагляду, що спеціалізуються на дізнанні [1.53.]¹²⁹. Так, у 1998 році ними проведено розслідування 45 кримінальних справ про пожежі та підготовлено до суду 19 матеріалів за протокольною формою в порядку ст.426 КПК про кримінальне порушення протипожежних правил [2.36.]¹³⁰.

Тобто у всіх органах дізнання особами, які його провадять, як правило, можуть бути особи з начальницького складу. Але це питання врегульовано не досить чітко, а в окремих випадках не вирішено взагалі ні в законодавчому, ні у відомчому плані. Спеціалізовані підрозділи дізнання на даний час створені лише в органах внутрішніх справ та митних органах, хоча, як ми вже відмічали вище, і ця позиція знайшла своє закріплення, і в проекті Концепції судово-правової реформи в Україні (новій редакції) доцільно сформулювати аналогічні в системі всіх органів, які здійснюють функції дізнання. Тому, на нашу думку, необхідно прийняти відомчі нормативні акти, в яких слід передбачити створення таких підрозділів, а в окремих органах дізнання (наприклад, таких як капітани морських суден, що перебувають в далекому плаванні, командири військових частин (до створення військових міліцій), — відомчі акти, що визначали б коло осіб, які можуть бути дізнавачами (вимоги до них, їх правове становище, взаємовідносини з керівником тощо).

¹²⁹[1.53.] Пункт 4.8. Настанов по організації роботи органів Державного пожежного нагляду (додаток до наказу МВС України №807 від 12 грудня 1995р.)

¹³⁰Див.: [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.74.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ОСОБИ, ЯКА ПРОВАДИТЬ ДІЗНАННЯ

2.1. Правове становище особи, яка провадить дізнання в кримінальному процесі України

Чинне кримінально-процесуальне законодавство містить спеціальні норми, які встановлюють правове становище окремих суб'єктів процесу. Його розкриттю присвячено багато робіт [2.90., 2.107., 2.128., 2.54., 2.9.]¹³¹. Але, як вірно відмітив Р.Д. Рахунов, "кожному учаснику кримінально-процесуальної діяльності слід було б присвятити окрему монографію" [2.90.]¹³². Про необхідність дослідження правового становища кожного суб'єкта процесу говорили також інші процесуалісти [2.34., 2.22.]¹³³. Потребує цього і правове становище особи, яка провадить дізнання.

Але перш ніж розглянути правове становище цього суб'єкта кримінального процесу, на наш погляд, необхідно було б розв'язати проблему правового статусу суб'єкта права і юридичних категорій, через які він розкривається. Це питання є одним з найбільш дискусійних у правовій науці взагалі і кримінальному процесі зокрема. До цієї теми неодноразово зверталися багато учених. Висловлені точки зору та

¹³¹[2.90.] Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. - М.: Юрид. лит., 1961; [2.107.] Стремовский В.А. Участники предварительного следствия. - Ростов н / Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1966; [2.128.] Шпилёв В.Н. Участники уголовного процесса. - Минск: БГУ, 1970; [2.54.] Кокорев Л.Д. Участники правосудия по уголовным делам. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та. 1971; [2.9.] Альперт С.А. Субъекты уголовного процесса. - Х.: НЮАУ, 1997 і т.д.

¹³²[2.90.] Рахунов Р.Д. Вказ. роб. - С.3.

¹³³[2.34.] Давыдов П.М., Сидоров Д.В., Якимов П.П. Судопроизводство по новому УПК РСФСР. - Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1962. - С. 59; [2.22.] Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон. - М.: Госюриздат, 1962. - С.94.

запропоновані правові конструкції вирізняються своїм багатоманіт-
тям і суперечливістю.

Першим каменем спотикання стала проблема розмежування ка-
тегорій "правове становище" та "правовий статус". Тут, на нашу дум-
ку, слід погодитися з позицією М.І. Матузова та Ю.П. Яновича, згід-
но з якою у розмежуванні понять "правовий статус" та "правове ста-
новище" немає ні теоретичної, ні практичної необхідності. Обидва
поняття рівнозначні, а спроби їх розмежувати є штучними, тільки ус-
кладнюють розробку, аналіз та сприйняття проблеми [2.69., 4.25.]¹³⁴.

Що ж стосується змісту поняття "правовий статус", то за своєю
сутністю це питання про те: чи включати в нього тільки юридичні
права та обов'язки або ж й інші елементи.

Всі учені визнають, що основу правового становища (або стату-
су) суб'єкта права складають його основні права та обов'язки. Так,
П.М. Рабінович вважає, що включення у правовий статус окрім прав
та обов'язків інших юридичних компонентів може призвести тільки
до "важковагової конструкції" [2.89.]¹³⁵. За вузьке тлумачення право-
вого статусу виступав і В.М. Горшенев. На його думку, вузьконор-
мативне розуміння передумов чи вихідного елементу — це прояв
правового статусу [3.7.]¹³⁶.

Однак є учені, які підтримують більш широке тлумачення пра-
вового статусу суб'єкта права (в тому числі й кримінально-
процесуального). Поряд із системою основних прав та обов'язків як

¹³⁴[2.69.] Матузов Н.И. Правовая система и личность. - Саратов: Изд-во
Сарат. ун-та, 1987. - С. 52; [4.25.] Янович Ю.П. Проблемы
совершенствования процессуального ста-туса подозреваемого и
обвиняемого: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Укр. юрид.
академия. - Х., 1992. - С.8-9.

¹³⁵[2.89.] Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави:
Посібник для студентів спеціальності "Правознавство" (2-ге вид.). - К.: Б.в.,
1994. - С. 65.

¹³⁶[3.7.] Горшенев В.М. Структура правового статусу громадянина в світє
Конституции СССР 1977 г. // Правопорядок и правовой статус личности. -
Саратов: Изд-во Сарат. ун-та. - 1980. - С. 51-58.

його самостійних елементів в нього включають громадянство і правосуб'єктність [2.69., 2.56.]¹³⁷, юридичні гарантії [3.57., 3.3., 3.29.]¹³⁸, законні інтереси [2.18., 2.56., 3.29.]¹³⁹, юридичну відповідальність [3.58., 2.56.]¹⁴⁰, загальні (статусні) відносини [2.2., 2.3., 2.69.]¹⁴¹ тощо.

Проаналізувавши головні підходи до цієї проблеми, ми висловили власну думку щодо цього спірного питання.

На наш погляд, громадянство не є елементом правового статусу суб'єкта кримінального процесу. Ми згодні з В. Князєвим, який вважає, що іноземці та особи без громадянства, які проживають у тій чи іншій державі або перебувають на її території, також мають певний правовий статус, обсяг якого визначається законодавством країни перебування [3.26.]¹⁴². Це означає, що наявність чи відсутність грома-

¹³⁷[2.69.] Матузов Н.И. Вказ. роб. - С.50; [2.56.] Корнуков В.М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. - С.16.

¹³⁸[3.57.] Строгович М.С. Вопросы теории прав личности // Философия и современность. - М. - 1976. - С.33-35; [3.3.] Богословская Л.А. Сущность законного интереса личности в уголовном судопроизводстве // Проблемы социалистической законности. - 1986. - Вып.17. - С.87; [3.29.] Кокорев Л.Д. Конституция СССР - основа развития и совершенствования правового статуса личности в уголовном судопроизводстве // Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка. - С.144.

¹³⁹[2.18.] Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. - М.: Юрид. лит., 1979. - С.29; [2.56.] Корнуков В.М. Вказ. роб. - С.16; [3.29.] Кокорев Л.Д. Вказ. роб. - С.144.

¹⁴⁰[3.58.] Строгович М.С. Сущность юридической ответственности // Сов. государство и право. - 1979. - №5. - С.72-79; [2.56.] Корнуков В.М. Вказ. роб. - С.16.

¹⁴¹[2.2.] Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. - М.: Юрид. лит., 1966. - С.146-147; Його ж. [2.3.] Социальная ценность права в советском обществе. - М.: Юрид. лит., 1971. - С.147; [2.69.] Матузов Н.И. Вказ. роб. - С.50.

¹⁴²[3.26.] Князев В. Поняття та елементи конституційного статусу людини і громадянина в Україні // Право України. - 1998. - № 12. - С.29.

дянства не тягне за собою наявності чи відсутності правового статусу особи як такого, а лише впливає на кількість прав і обов'язків, які має дана особа. Тому ми вважаємо, що громадянство є не елементом, складовою частиною правового статусу суб'єкта права, а певним політико-юридичним станом, передумовою існування у індивіда певного статусу громадянина конкретної держави в повному обсязі.

Щодо питання про включення до правового статусу законних інтересів, то критики його багатоеlementного складу справедливо відмічають, що якщо ці інтереси "не знайшли прямого вираження та закріплення в правах та обов'язках, то навряд чи є необхідність виділення їх як самостійного елемента правового статусу", оскільки юридичний інтерес, який сформувався, передує правам та обов'язкам незалежно від того, чи знаходить він пряме закріплення в законодавстві або просто підлягає "правовому захисту з боку держави", є категорією позаправовою або "доправовою" і виражається, головним чином, у "загальних принципах законодавства" [3.34.]¹⁴³. Дійсно, суспільно значущий інтерес є необхідною передумовою права, але все ж таки сам по собі він не складає останнього. Одержуючи ж правову форму, соціально значущий інтерес тим самим знаходить своє відображення в системі відповідних прав та обов'язків.

Думається, що не досить обгрунтованою є позиція авторів, які включають у зміст правового статусу юридичну відповідальність. Юридична відповідальність — це особливий правовий стан суб'єктів суспільних відносин, який впливає із змісту правових норм і спрямований на забезпечення реалізації їх суб'єктивних прав та обов'язків. Таким чином, юридична відповідальність не існує на одній площині з правами та обов'язками, а спрямована на забезпечення їх реалізації і є скоріше не самостійним елементом правового статусу, а, як пише В.М. Горшенев, "продуктом його прояву" [3.7.]¹⁴⁴. Юридична

¹⁴³[3.34.] Лукашева Е.А. Социально-психологические аспекты реализации прав личности // Реализация права граждан в условиях развитого социализма. - М.: Наука. - 1983. - С.151.

¹⁴⁴[3.7.] Горшенев В.М. Вказ. роб. - С. 52.

відповідальність є вторинним щодо обов'язків елементом, адже без обов'язку немає відповідальності.

Спірним є також питання про включення до правового статусу юридичних гарантій. О.А. Лукашова вважає, що гарантії, в тому числі й юридичні, не є елементом правового статусу, тому що ця правова категорія далеко виходить за межі правового статусу [2.67.]¹⁴⁵. Ми ж вважаємо, що, будучи переведеними в сферу права, гарантії набувають форми відповідних суб'єктивних прав того суб'єкта функціонування, якого вони забезпечують. Отже, з формально-юридичної точки зору юридичні гарантії нічим не відрізняються від тих суб'єктивних прав суб'єкта права, реалізацію яких вони покликані забезпечити. Більш того, провести чітку межу між власне суб'єктивними правами та суб'єктивними правами-гарантіями досить часто дуже складно, тому що одні й ті ж суб'єктивні права в одній сфері суспільних відносин, будучи гарантовані правами, в іншій сфері самі є гарантіями. На практиці необхідність у такому розмежуванні, як правило, і не виникає.

Таким чином, на нашу думку, в зміст правового статусу слід включити лише права та обов'язки.

Важливе місце в теорії правого статусу посідає традиційна тріступенева його характеристика. Послідовно застосовуючи філософські категорії загального, особливого, одиничного до правового статусу, багато авторів виділяють загальноправовий (конституційний), галузевий (спеціальний) та індивідуальний (конкретний) статуси [2.19., 2.56., 4.25., 4.8.]¹⁴⁶. Зміст кожного з них не однаковий, але це по-

¹⁴⁵[2.67.] Лукашева Е. А. Социалистическое право и личность.- М.: Наука, 1987. - С. 60.

¹⁴⁶[2.19.] Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР. - М.: Юрид. лит., 1985. - С.45; [2.56.] Корнуков В.М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве. - Саратов: Саратов. ун-т, 1987. - С.21; [4.25.] Янович Ю.П. Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Х. 1992. - С.20; [4.8.] Колосович С.А. Правовой статус подозреваемого и проблемы его совершенствования: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - М.: Академия МВД СССР, 1991. - С17-26.

яснюється різним змістом його складових елементів, які збагачуються внаслідок конкретизації. За своїм же структурним складом він залишається незмінним, тому що є проявом певних зв'язків і відносин громадянина з суспільством і державою. Загальноправовий, галузевий та індивідуальний статуси відображують лише різні рівні цих зв'язків і відносин [2.56., 4.25.]¹⁴⁷. Загальноправовий (конституційний) статус складає основу галузевих статусів (кримінально-процесуального, адміністративно-правового, цивільно-правового, кримінально-правового), а кожен індивідуальний частково входить в один із них [4.8.]¹⁴⁸.

Під галузевим кримінально-процесуальним статусом особи слід розуміти сукупність кримінально-процесуальних властивостей і ознак, які характерні для процесуального становища всіх суб'єктів кримінального судочинства і визначають галузеві параметри юридичної свободи, прав, обов'язків і відповідальності в кримінальному процесі.

Проблема галузевого (спеціального) статусу в науці сприймається неоднозначно. Так, І.Л. Петрухін вважає, що єдиного галузевого статусу особи в кримінальному процесі немає, а кожен учасник має свій особливий процесуальний статус (статус обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача тощо), користується специфічними правами і несе специфічні обов'язки [2.87.]¹⁴⁹.

На нашу думку, з цим погодитись не можна, оскільки залежно від загальноприйнятої класифікації¹⁵⁰ кожна група суб'єктів (це і всі учасники процесу, а також і всі суб'єкти, які ведуть процес) володіє

¹⁴⁷[2.56.] Корнуков В.М. Вказ. роб. - С.21; [4.25.] Янович Ю.П. Вказ. роб. - С.20.

¹⁴⁸[4.8.] Колосович С.А. Вказ. роб.- С17-26. Вживання цього терміну в множині обумовлено розумінням багатоваріантності й різноплановості категорії "особливе" при аналізі правового статусу будь-якого суб'єкта.

¹⁴⁹[2.87.] Петрухін І.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение: Общая концепция неприкосновенности личности. - М.: Наука, 1985. - С.13.

¹⁵⁰Докладніше про класифікацію всіх суб'єктів кримінального процесу дивись далі.

низкою загальних процесуальних властивостей. Так, останні зобов'язані у кожному випадку виявлення ознак злочину порушити кримінальну справу і вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину (ст.4 КПК), оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом (ст.67 КПК), тощо.

Те, що кожен суб'єкт процесу має притаманні лише йому права та обов'язки, не може бути перепорою для визнання галузевого (кримінально-процесуального) статусу особи, оскільки останній не охоплює специфічних рис статусу конкретного суб'єкта процесу і не виключає, а навпаки, допускає їх існування.

Таким чином, можна зробити висновок, що правосуб'єктність особи, яка провадить дізнання (здатність бути носієм відповідних прав і обов'язків), носить галузевий характер, оскільки саме норми кримінально-процесуального права є правовою передумовою її участі в кримінальному судочинстві, визначають форми цієї участі. Таким шляхом (тобто шляхом наділення галузевою правосуб'єктністю) і визначається правове становище особи, яка провадить дізнання. Її становище — це становище суб'єкта, якому надані владні повноваження і діяльність якого спрямована на втілення норм права в життя.

Правосуб'єктність цього суб'єкта носить активний, конкретизований за змістом характер і визначається в юридичній літературі і на практиці спеціальною категорією — компетенцією, що включає в себе коло владних прав і нерозривно пов'язаних з ними обов'язків [2.5.]¹⁵¹.

Надані владні права і покладені обов'язки обумовлюють характер і ступінь участі дізнавача в кримінально-процесуальній діяльності. Головним в його правовому становищі є те, що він належить до основних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, які ведуть кримінальний процес.

¹⁵¹[2.5.] Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций в 2-х томах. Т.1. Основные вопросы общей теории социалистического права. - Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1972. - С.295.

Ми підтримуємо точку зору С.А. Альперта, який вважає, що всіх суб'єктів кримінального процесу залежно від характеру діяльності та значення цієї діяльності, можна класифікувати на три групи:

- 1) органи, які ведуть кримінальний процес (або основні суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності);
- 2) учасники кримінального процесу;
- 3) інші суб'єкти кримінального процесу [2.9., 3.6., 2.58]¹⁵².

Не можна погодитись з поглядом, що поняттям "учасники процесу" охоплюються всі особи, які беруть ту чи іншу участь у справі — від судді і прокурора до обвинуваченого, захисника, свідка і понятого [2.44., 2.96., 2.90.]¹⁵³. По суті це позбавляє класифікацію суб'єктів кримінального процесу будь-якого сенсу [2.9.]¹⁵⁴.

А між тим розмежування понять "основні суб'єкти процесу" і "учасники процесу" має важливе теоретичне і практичне значення. Воно реально відображує те, що закріплено в чинному законі і розвивається на його основі на практиці. Розмежування цих понять, як справедливо відмічає С.А. Альперт, "дозволяє не тільки визначити в теоретичному плані те загальне і характерне, що притаманне кожній із вказаних груп суб'єктів процесуальної діяльності, але й конкретно вирішити практично важливі питання, що належать до характеристики повноважень основних суб'єктів процесу, з одного боку, а також прав і обов'язків учасників процесу — з іншого. Це, в свою чергу, створює необхідні умови для більш чіткої фіксації в законі правового статусу кожного із суб'єктів, які входять до тієї чи іншої групи, а

¹⁵²[2.9.] Альперт С.А. Вказ роб.- С.3. Див. також: [3.6.] Галаган В.І. Суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності на досудових стадіях процесу // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. - 1999. - №3. - С.82; [2.58.] Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М.Грошевого, В.М.Хотенця. - Х.: Право, 2000. - С.80.

¹⁵³[2.44.] Элькинд П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. - С.29; [2.96.] Савицкий В.М. Язык процессуального закона: Вопросы терминологии. - М.: Наука, 1987. - С.235; [2.90.] Рахунов Р.Д. Вказ. роб. - С.9.

¹⁵⁴[2.9.] Альперт С.А. Вказ. роб. - С.3.

отже, і для більш ефективної реалізації завдань кримінального судочинства" [2.9.]¹⁵⁵.

Відмінною від інших суб'єктів процесу ознакою особи, яка провадить дізнання, є кримінально-процесуальна функція [2.7.]¹⁵⁶, котру вона здійснює. На нашу думку, визначивши її, ми зможемо точніше з'ясувати компетенцію і необхідні рамки її правового статусу. Це питання ученими майже не досліджене. Нами виявлена лише одна робота О.П. Рижаківа, в якій зроблена спроба його вирішення [2.94.]¹⁵⁷. Однак у кримінально-процесуальній науці успішно аналізуються функції такого суб'єкта попереднього розслідування, як слідчий. Тому, на наш погляд, проаналізувавши їх, ми зможемо вирішити поставлене питання, оскільки і дізнавач, і слідчий займаються досить схожою за своїм змістом, а інколи і абсолютно тотожною кримінально-процесуальною діяльністю.

На думку М.С. Строговича, в діяльності слідчого поєднуються три основні процесуальні функції: кримінальне переслідування (обвинувачення), захист і вирішення справи [2.108., 2.109.]¹⁵⁸. До цих функцій В.М. Савицький додає ще функцію розслідування [2.95.]¹⁵⁹. В.А. Стремівський вважає, що слідчий виконує дві функції: захисту і обвинувачення [2.107.]¹⁶⁰. На думку Р.Д. Рахунова, у слідчого є одна основ-

¹⁵⁵[2.9.] Альперт С.А. Вказ. роб. - С.3-4.

¹⁵⁶Під кримінально-процесуальною функцією слід розуміти виражені в законі основні напрямки процесуальної діяльності ([2.7.] Альперт С.А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти. - Х.: НЮАУ, 1995. - С.13).

¹⁵⁷[2.94.] Рыжаків А.П. Предварительное расследование. - М.: Информ. Изд. Дом "Филинь", 1997.

¹⁵⁸[2.108.] Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. - М.: АН СССР, 1951. - С.97-104; [2.109.] Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. - Т.1. - М.: Наука, 1968. - С.191, 198, 200.

¹⁵⁹[2.95.] Савицький В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. - М.: Наука, 1975. - С.42-44.

¹⁶⁰[2.107.] Стремівський В.А. Вказ. роб. - С.122, 201.

на функція — це розслідування справи, яка виключає можливість здійснення ним будь-яких інших процесуальних функцій, в тому числі обвинувачення і захисту [2.90.]¹⁶¹. Аналогічний погляд на процесуальну функцію слідчого був раніше висловлений І.Д. Перловим і Л.М. Гусєвим [2.86., 3.11.]¹⁶², його поділяють й інші учені [2.106., 2.128., 2.104.]¹⁶³. Думається, що всі ці погляди на дане питання не можна визнати правильними. Ми підтримуємо точку зору С.А. Альперта, згідно з якою, в діяльності слідчого реалізуються дві процесуальні функції: розслідування та обвинувачення [2.7.]¹⁶⁴. Ці функції тісно пов'язані, але виникають не одночасно. Функція обвинувачення виникає тоді, коли в ході розслідування слідчий дійде висновку про винність конкретної особи у вчиненні злочину і цей висновок виразиться в акті обвинувачення (постанові про притягнення як обвинуваченого). Ця функція не замінює функцію розслідування, а здійснюється разом з нею [2.7., 2.95.]¹⁶⁵. Що ж стосується особи, яка провадить дізнання, то вона згідно з чинним законодавством не має права пред'являти обвинувачення, дану процесуальну дію слідчий зобов'язаний виконати лише особисто. Таким чином, функція обвинувачення у особи, яка провадить дізнання, не виникає, і вона виконує тільки функцію розслідування злочинів. Хоча тут, на наш погляд, більш правильніше буде говорити про

¹⁶¹[2.90.] Рахунов Р.Д. Вказ. роб. - С.127.

¹⁶²[2.86.] Перлов И.Д. Судебное разбирательство в советском уголовном процессе. - М.: Госюриздат, 1955. - С.16; [3.11.] Гусев Л.Н. Процессуальное положение следователя в уголовном процессе // Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР. - М. - 1973. - С.5.

¹⁶³[2.106.] Советский уголовный процесс / Под ред. Д.С. Карева. - М., 1968. - С.24; [2.128.] Шпилёв В.В. Вказ. роб.- С.33; [2.104.] Советский уголовный процесс: Общая часть / Под ред. Б.А. Викторова, В.Е. Чугунова. - М.: ВШ МВД СССР, 1976. - С.5.

¹⁶⁴[2.7.] Альперт С.А. Вказ. роб. - С.19.

¹⁶⁵[2.7.] Там само. - С.19.

Іншої думки дотримується В.М. Савицький, який вважає, що розслідування як особлива процесуальна функція "вичерпує себе" з моменту притягнення як обвинуваченого, тобто виникнення функції обвинувачення (див.: [2.95.] Савицький В.М. Вказ. роб.- С.44).

функцію забезпечення розслідування злочинів, оскільки особа, яка провадить дізнання, відповідно до чинного законодавства може провадити лише початкове розслідування, яке не закінчується передачею справи до суду, а також і тому, що вона провадить й інші види кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання (прийняття заяв і повідомлень про злочин, їх перевірка, виконання доручень слідчого), які спрямовані на забезпечення всебічного, повного і об'єктивного розслідування у справі, звільняючи органи попереднього слідства від витрат сил, часу, тощо на їх виконання.

Ця функція складається із об'єктивної і всебічної діяльності по дослідженню всіх істотних обставин даного злочину та виявленню осіб, які його вчинили.

При розгляді правового становища особи, яка провадить дізнання, на велику увагу заслуговують явища, котрі знаходяться в нерозривному зв'язку з її правовим статусом, певною мірою визначають його, їх наявність робить правовий статус функціонуючим. Однак щодо системи процесуальних прав і обов'язків, то вони виступають як необхідні передумови володіння правовим статусом або ж є складовою частиною механізму реалізації правового статусу. Ми маємо на увазі завдання осіб, які провадять дізнання, та їх процесуальні відносини з слідчим, прокурором і судом.

Цілі і завдання органів держави в кримінальному судочинстві єдині. Але ця єдність не означає єдності умов і способів їх виконання. Кожен державний орган вирішує в процесі своєї діяльності особливі практичні завдання притаманними тільки йому методами і засобами. Вирішення названих завдань неможливе без постійних, тісних взаємовідносин між ними, безперервного вдосконалення їх форм і способів. І лише розглянувши такі взаємовідносини, можна розкрити і особливості правового становища кожного суб'єкта процесу.

Враховуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що для того, щоб розкрити *процесуальне становище особи, яка провадить дізнання*, на нашу думку, слід розглянути її завдання, компетенцію і процесуальні відносини з іншими органами держави, які ведуть боротьбу зі злочинністю.

2.2. Завдання особи, яка провадить дізнання

Перш ніж визначитись з колом завдань особи, яка провадить дізнання, та їх характеристикою, варто було б розглянути деякі загальні питання. На нашу думку, в кримінально-процесуальному законі потрібно чітко розмежувати поняття "мета" і "завдання" кримінального процесу, оскільки це має важливе теоретичне і практичне значення. В чинному КПК України та в проекті нового КПК України таке розмежування відсутнє.

В свій час відмову від розмежування цілей і завдань в кримінальному процесі обгрунтовувала П.С. Елькінд. Вона вживала поняття "мета" і "завдання" як рівноцінні, стверджуючи, що загального характеру мета кримінально-процесуального права по оптимальному регулюванню відповідних суспільних відносин перетворюється в кримінальному судочинстві на комплекс більш конкретних цілей (завдань), які визначають напрямки практичної діяльності правоохоронних органів [2.46.]¹⁶⁶.

Не заперечуючи думки автора про перетворення мети кримінально-процесуального права в конкретні завдання, важко погодитись з ототожненням цих понять.

Звернувшись до тлумачного словника, знаходимо: "Мета — предмет прагнення, те що бажано здійснити" [2.82.]¹⁶⁷; "завдання — те, що потребує виконання" [2.82.]¹⁶⁸.

¹⁶⁶[2.46.] Элькинд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. - Л.: ЛГУ, 1976. - С.29.

¹⁶⁷[2.82.] Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М.: Азбуковник, 1997. - С.873.

¹⁶⁸[2.82.] Там само. - С.203. Мета, як філософська категорія трактується по-різному, але сутністю її визначення є передбачення майбутнього результату, на досягнення якого спрямована людська діяльність. Завдання ж, на відміну від жаданного результату, є конкретна вимога, проблема, яка потребує вирішення. "Problem" - таке визначення цього слова в англійській мові, аналогічне визначення його й у французькій мові - "probl`eme", розділено знакове і змістовне визначення аналізованих понять і в німецькій мові.

Враховуючи вищевикладене й виходячи із функціонального призначення кримінально-процесуального права, яке визначається потребами суспільства, ми частково підтримуємо точку зору Л.М. Володіної, яка вважає, що метою кримінального процесу як правоохоронної діяльності є захист суспільства і громадян від злочинних посягань, захист їх честі, гідності, життя, здоров'я, майнових та інших прав і інтересів, що охороняються законом [3.5.]¹⁶⁹, але, на нашу думку, тут слід додати: і поновлення порушених злочинними діями вказаних прав. Мета кримінального процесу досягається шляхом вирішення конкретних завдань, покладених на конкретний правоохоронний орган (суд, прокуратуру, орган дізнання, попереднього слідства). Іншими словами, завдання цих органів виступають як засіб досягнення мети. Це відповідає загальнофілософській посилці: виконання завдань означає досягнення мети.

Конкретні ж завдання, які покладаються на певний правоохоронний орган чи посадову особу, різні, тому що різноманітні їх функціональні ролі. Завдання осіб, які провадять дізнання, хоч окремо і не визначені у законі, але зумовлені наявністю вказаної вище мети кримінального судочинства та впливають із загальних завдань кримінального процесу (ст.2 КПК) і специфічних завдань стадії попереднього розслідування. Хоча тут слід зауважити, що, як ми відмічали раніше, особа, яка провадить дізнання, може не тільки провадити розслідування кримінальних справ у формі дізнання, а й займатися іншими видами кримінально-процесуальної діяльності (і не тільки на стадії попереднього розслідування, а й на інших стадіях кримінального процесу), і, таким чином, виконувати й інші завдання¹⁷⁰.

З огляду на вищевикладене і на підставі аналізу чинного кримінально-процесуального законодавства до завдань особи, яка провадить дізнання, на нашу думку, слід віднести:

— швидке і повне розкриття злочинів і викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив

¹⁶⁹[3.5.] Володина Л.М. Цели и задачи уголовного процесса // Государство и право. - 1994. - №11. - С.132.

¹⁷⁰Однак в цій роботі ми зупинимось на розгляді завдань цього суб'єкта кримінального процесу лише під час провадження дізнання.

злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний (ст.2 КПК України);

— забезпечення відшкодування шкоди, завданої злочином, і виконання вироку в частині конфіскації майна (ст.29 КПК України);

— виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, вжиття заходів до їх усунення та активна участь у їх профілактиці (ст.ст. 23, 231 КПК);

— забезпечення захисту особистої свободи особи, її майна, честі, гідності, інших прав і законних інтересів, а також державних інтересів і прав юридичних осіб.

Слід зауважити, що на такому початковому етапі розслідування, яким є дізнання, повне вирішення комплексу всіх завдань, які стоять перед особою, яка провадить дізнання, при виконанні цього виду кримінально-процесуальної діяльності (тобто, власне дізнання), неможливе, хоча окремі з них повністю бути реалізовані можуть. Наприклад, дізнавач вжив у конкретній кримінальній справі всіх можливих заходів до відшкодування збитків, завданих злочином, ще до передачі її слідчому або виявив причини, які сприяли вчиненню злочину, та вніс відповідно до вимог ст.23 КПК подання щодо їх усунення, на яке своєчасно і позитивно зреагував адресат, тощо.

Розглянемо тепер докладніше окремі завдання осіб, які провадять дізнання.

Повне і швидке розкриття злочину означає, що у кримінальній справі повинні бути встановлені всі обставини, які входять до предмета кримінально-процесуального доказування (ст.ст.64, 23 КПК) у строки, максимально наближені до моменту¹⁷¹ вчинення злочину.

Виконання завдання швидкого і повного розкриття злочину де-

¹⁷¹"Момент" як окрема одиниця в системі часових процесуальних параметрів вважається найбільш складною і невизначеною, а в кримінально-процесуальному аспекті - недослідженою. Вирішення окремих питань з цієї проблеми зроблено в роботі професора Михайленка О.Р. Див.: [3.43.] Михайленко О. Момент як окрема одиниця в часових параметрах кримінального процесу України // Вісник прокуратури. - 2000. - №4. - С.46-49; - 2001. - №1. - С.49-53.

що різниться залежно від виду дізнання. Одним з них є провадження дізнання у справах про злочини, що не є тяжкими. Відповідно до вимог ч.1 ст.104 та ч.1 ст.108 КПК справа, по якій органом дізнання встановлено особу, яка вчинила злочин, що не є тяжким, в строк не більше десяти днів з цього моменту передається за мотивованою постановою через прокурора слідчому для проведення попереднього слідства.

Проте невизначеність у чинному КПК моменту і підстав встановлення під час дізнання особи, яка вчинила злочин, а також її процесуального становища, з яким пов'язується подальше вирішення дуже важливих процесуальних питань про передачу справи слідчому, відлік строків попереднього слідства (згідно з ч.5 ст.120 КПК правило про двомісячний строк розслідування справ не поширюється на ті, в яких не встановлено дану особу) тощо, призводить до неоднакового їх розуміння і неоднозначного виконання закону, тягне за собою зволікання, порушення процесуальних строків, прав людини і не сприяє зміцненню законності.

Так, окремі науковці та практичні працівники вважають, і не безпідставно, що особа, яка вчинила злочин, є встановленою тоді, коли в матеріалах справи (допитах свідків, потерпілих, інших осіб тощо) є відомості про те, що та чи інша особа вчинила злочин. Тобто можна припустити, що, на їх думку, за своїм процесуальним становищем вона є свідком. Однак така точка зору не є бездоганною, оскільки в такому разі неможливо чітко встановити такий момент, адже щодо особи можуть бути зібрані докази протягом одного, двох, десяти і більше днів. З якого ж саме дня починається обчислення строку попереднього слідства і не пізніше якого дня справа повинна бути передана слідчому?

Інші автори вважають, і ми їх підтримуємо, що такою особою є підозрюваний, тобто особа, яка затримана в порядку ст.106 КПК, або щодо якої обрано запобіжний захід. Однак і тут можуть виникнути певні зауваження. Дійсно, особа, яка провадить дізнання, може застосувати такі заходи примусу при провадженні дізнання. Але як бути, коли підстав ні для затримання, ні для обрання запобіжного захо-

ду немає? Тут, на нашу думку, є слушною позиція М.Я. Никоненка, який вважає, що цю проблему можна вирішити шляхом закріплення в законі положення, згідно з яким підозрюваним є особа, відносно якої винесено постанову про визнання її такою [3.45., 3.46.]¹⁷². Таким чином, моментом встановлення особи, яка вчинила злочин, буде винесення такої постанови. А вже будучи визнаною підозрюваною, вона може бути затримана і щодо неї може бути застосований той чи інший запобіжний захід.

Існує думка, що особа, яка вчинила злочин, повинна вважатись встановленою лише з моменту прийняття рішення про притягнення її як обвинуваченого, але вона суперечить положенням закону, оскільки, як вже згадувалось, КПК не наділяє орган дізнання (дізнавача) правом притягнення особи як обвинуваченого (ст.131 КПК).

Це поняття, на наш погляд, не можна ототожнювати і з поняттям "особа, винна у вчиненні злочину", оскільки згідно з ч.1 ст.62 Конституції України такою її може визнати лише суд.

Отже, невизначеність цього терміна дає підстави розуміти під "особою, яка вчинила злочин" або підозрюваного, або "свідка, який був викритий у вчиненні злочину", оскільки інші учасники дізнання вважатися такою особою ніяк не можуть.

Таким чином, реалізація завдання повного і швидкого розкриття злочину, що не є тяжким, особою, яка провадить дізнання, можлива лише у частині встановлення особи, яка вчинила злочин, тобто такої особи, яка за рішенням органу дізнання, узгодженому з прокурором, на підставі закону та всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи в їх сукупності, а також з дотриманням інших вимог ст.67 КПК, вважається саме такою, яку слід в подальшому притягнути як обвинуваченого. Але слідчий є фігурою процесуально незалежною і

¹⁷²[3.45.] Никоненко М.Я. Визначення моменту встановлення особи, яка вчинила злочин // Право України. - 1999. - №1. - С.93; Він же. [3.46.] Деякі аспекти охорони прав і законних інтересів підозрюваного // Майбутнє правової системи України. Тези доповідей та наукових повідомлень Міжнар. наук.-практ. конференції молодих юристів (15-16 березня 1996 року). - К.: Українська правнича фундація. - 1996. - С.94-97.

не зв'язаний цим рішенням особи, яка провадить дізнання, оскільки вирішує питання про притягнення як обвинуваченого за своїм внутрішнім переконанням на підставі власної оцінки всієї сукупності доказів, що містяться в матеріалах кримінальної справи. Навіть згода прокурора про передачу справи слідчому, що має вигляд письмової резолюції на відповідній постанові дізнавача, де вперше конкретна особа визнається такою, що вчинила злочин, не може розглядатися в якості вказівки слідчому про притягнення особи як обвинуваченого. Така постанова для слідчого є обов'язковою лише в частині прийняття кримінальної справи до свого провадження і початку попереднього слідства. В разі незгоди його із зазначеною постановою він має право оскаржити її прокуророві або вищестоящому прокуророві, не зупиняючи її виконання. Якщо прокурор під час розгляду скарги слідчого щодо цього питання дійде висновку, що справа була передана від органу дізнання до органу попереднього слідства без підстав, а такими слід вважати: відсутність доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою або отримання таких доказів із істотним порушенням вимог закону, які не дозволяють використовувати їх під час доказування, він повинен скасувати постанову органу дізнання (особи, яка провадить дізнання) і повернути справу органу дізнання для проведення дізнання, якщо слідчий особисто не розпочав проведення слідчих дій [2.36.]¹⁷³.

За відомчим нормативним актом МВС України злочин, що не є тяжким, вважається розкритим під час дізнання, коли встановлена особа, яка вчинила такий злочин, і прокурором затверджена постанова про передачу кримінальної справи від органу дізнання в орган попереднього слідства. Розкриття ж тяжкого злочину пов'язується з прийняттям вже під час попереднього слідства рішення про притягнення певної особи як обвинуваченого у справі [1.43.]¹⁷⁴.

Повне розкриття злочину під час дізнання, на нашу думку, є немож-

¹⁷³Такий порядок врегулювання цієї проблеми, який, на нашу думку, заслуговує повного схвалення, запропонований О.В.Бауліним (див.: [2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.33-34.

¹⁷⁴[1.43.] Наказ МВС України №701 від 18.10.1993 р. "Про організацію роботи ОВС щодо розкриття злочинів". - К, 1993. - С.2-3).

ливим, оскільки це означає, що в справі встановлені всі істотні обставини події злочину та інші обставини, які складають предмет доказування.

В перспективі всі нормативні акти щодо визначення відомчих показників розкриття злочинів і відповідних статистичних даних про стан боротьби зі злочинністю повинні бути приведені у відповідність до Конституції України, яка передбачає, що винність особи у вчиненні злочину встановлюється лише за обвинувальним вироком суду (ч.1 ст.62). Саме з набранням судовими рішеннями юридичної сили повинна збігатися і остаточна оцінка діяльності органу попереднього розслідування по розкриттю злочинів. Той факт, що для об'єктивної оцінки діяльності деяких служб буде потрібним іноді досить значний строк, не може розглядатися як перешкода, оскільки інший підхід завжди буде призводити до гонитви за штучним показником, фальсифікації матеріалів або прийняття передчасних і необгрунтованих рішень на окремих етапах попереднього розслідування. Якщо ж оцінювати діяльність всіх служб і підрозділів органів попереднього розслідування по розкриттю злочинів будуть лише при наявності остаточного, такого, що набрав законної сили рішення, то це неминуче призведе до поліпшення їх взаємодії і дотримання вимог закону при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності, бо всі вони тоді працюватимуть на один результат.

Запровадження уніфікованої системи державної статистичної звітності про стан злочинності, яка передбачає єдиний для правоохоронних органів облік злочинів і осіб, що їх вчинили, рух кримінальних справ і матеріалів про злочини запропоновано і Комплексною цільовою програмою боротьби зі злочинністю на 1996—2000 роки [3.40.]¹⁷⁵.

Вимога швидкого розкриття злочину при дізнанні означає, що проміжок часу з моменту порушення кримінальної справи до встановлення під час дізнання всіх істотних обставин події злочину і осіб, які його вчинили, повинен бути максимально стислим і наближеним до моменту одержання органом дізнання з передбачених у

¹⁷⁵Аналогічну позицію висловлюють і окремі учені (див., наприклад, [3.40.] Матусовський Г.А. Основні напрямки досліджень проблеми використання досягнень науки і техніки у боротьбі з економічною злочинністю // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1997. - №1. - С.129).

ст.94 КПК джерел інформації про злочин.

Від вирішення завдання розкриття злочину безпосередньо залежать реалізація і завдання *викриття винних*, що означає необхідність вжиття можливих заходів для встановлення всіх осіб, які вчинили злочин. Тут можна погодитись з думками, що викриття винних є невід'ємним елементом змісту завдання розкриття злочину [2.20.]¹⁷⁶.

Правильне застосування закону означає суворе дотримання норм кримінального, кримінально-процесуального та іншого законодавства при провадженні в кримінальній справі. Саме це є гарантією встановлення істини в справі, застосування до винного справедливого заходу впливу і непритягнення до відповідальності невинного.

Забезпечення відшкодування шкоди, завданої злочином, і виконання вироку в частині конфіскації майна. При провадженні розслідування особою, яка провадить дізнання, закон висуває завдання встановлення характеру і розміру завданої злочином шкоди, розміру витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння (п.4 ст.64 КПК). З'ясування цих обставин викликається необхідністю встановлення причинного зв'язку між наявною шкодою і вчиненням злочину, що має значення для належної кваліфікації діяння, визнання осіб потерпілими, цивільними позивачами і цивільними відповідачами, а також забезпечення цивільного позову в кримінальній справі.

Залежно від характеру заподіяної злочином шкоди можна виділити три її види: фізичну, майнову (матеріальну) та моральну.

Фізична шкода — це негативні анатомічні, фізіологічні і психічні зміни у стані людини як живої істоти, що сталися внаслідок вчинення злочину. До фізичної шкоди належать тілесні ушкодження, розлад здоров'я, душевне захворювання, фізичні страждання, біль. Встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень, а вони можуть бути трьох ступенів: тяжкі, середньої тяжкості і легкі, відбувається шляхом обов'язкового проведення судово-медичної експертизи (п.2 ст.76 КПК; п.16 постанови Пленуму Верховного Суду Украї-

¹⁷⁶[2.20.] Гаврилов А.К. Раскрытие преступлений на предварительном следствии (правовые и организационные вопросы). - Волгоград: ВСШ МВД СССР,1976. - С.43.

ни від 30 травня 1997 р. №8 "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах" [1.34.]¹⁷⁷). Наявність фізичної шкоди іншого характеру (наприклад, відчуття болю) при провадженні у кримінальній справі може бути встановлена шляхом проведення й інших слідчих дій (допит потерпілого, медичне освідчування потерпілого тощо).

Під майновою (матеріальною) шкодою в кримінальному процесі слід розуміти не лише позитивні збитки, тобто пряме зменшення майна через його втрату, привласнення, знищення або пошкодження внаслідок злочинних дій, а й неодержані через це доходи, витрати на лікування і протезування потерпілого, а в разі його смерті — на поховання, а також і виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей [2.36., 4.23., 2.81., 4.4., 2.43., 4.9., 4.7., 2.27., 2.49., 2.54., 2.21.]¹⁷⁸.

¹⁷⁷[1.34.] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997р. №8 "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах" // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963-1997 роки) із змінами і доповненнями станом на 8 лютого 1998 року. - Сімферополь: "Таврія". - 1998. - С.72.

¹⁷⁸[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.36. Таку ж точку зору висловлювали: [4.23.] Хандурин Н.И. Проблемы теории и практики гражданского иска в уголовном процессе: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 1987. - С.13; [2.81.] Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. - К.: Вища школа. 1989. - С.40; [4.4.] Гошовський М.І. Характер і розмір шкоди, завданої злочином, як елемент предмета доказування в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Львів, 1997. - С.39-42; [2.43.] Емельянов В.П. Защита права собственности уголовным законодательством. - Х.: "Рубикон", 1996. - С.90; [4.9.] Кривобок В.В. Деятельность прокурора по обеспечению возмещения материального вреда, причинённого преступлением: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Х., 1997. - С.56; [4.7.] Капліна О.В. Проблеми реабілітації у кримінальному процесі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. - Х., 1998. - С.13; [2.27.] Гошовський М.І., Кучинська О.П. Потерпілий у кримінальному процесі України. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - С.34-35.

Однак слід відмітити, що в процесуальній літературі є й протилежні погляди. Так, окремі учені вважають, що під матеріальною шкодою, яка завдана потерпілому злочином, слід розуміти лише позитивні збитки і не можна розуміти неотриману вигоду ([2.49.] Зинатуллин З.З. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1974. - С.12, 28, 50; [2.54.] Кокорев Л.Д. Участники правосудия по уголовным делам. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1971. - С.87; [2.21.] Газетдинов Н.И. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990. - С.6).

Судова практика також пішла шляхом визнання права потерпілого на відшкодування у кримінальній справі завданих збитків у повному обсязі, в тому числі з урахуванням неодожданих доходів [1.31, 1.30.]¹⁷⁹.

При наявності достатніх даних про те, що злочином завдана матеріальна шкода або закладом охорони здоров'я понесені витрати на стаціонарне лікування потерпілого від злочину, особа, яка провадить дізнання, зобов'язана вжити заходів до забезпечення цивільного позову (ч.1 ст.29 КПК).

Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [1.32.]¹⁸⁰.

Відповідно до ст.28 КПК потерпілий, тобто особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду (49 КПК), має право пред'явити цивільний позов про стягнення моральної шкоди в кримінальному процесі [1.32., 1.73.]¹⁸¹.

Розмір збитків у кількісному виразі може бути точно підрахова-

¹⁷⁹[1.31.] Пункт 36 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992р. №12 із змінами внесеним постановами Пленуму від 4 червня 1993р. №3, від 13 січня 1995р. №3, від 3 грудня 1997р. №12 "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. - Сімферополь: "Таврія", 1998. - С.213; [1.30.] Пункт 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989р. №3 із змінами внесеним постановою Пленуму від 25 грудня 1992р. №13 "Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна" // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. - Сімферополь: "Таврія", 1998. - С.464.

¹⁸⁰[1.32.] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. №4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. - Сімферополь: "Таврія", 1998. - С.509-510.

¹⁸¹[1.32.] Там само. - С.509. Аналогічне положення закріплене і в проєкті нового КПК України (ст.54) [1.73.].

ний лише у тих випадках, коли заподіяно майнову шкоду. Розмір же інших їх видів, завданих злочином, визначається лише в якісному виразі, за допомогою оціночних понять (значна, велика шкода, тяжкі наслідки, легкі, середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження тощо) [2.73.]¹⁸². Хоча закон (ст.ст.6, 7, 440¹ ЦК) передбачає грошову компенсацію потерпілому від моральної (немайнової) шкоди, про якийсь точний еквівалент відшкодування в таких ситуаціях не може йтися. Просто не існує будь-якого іншого адекватного способу надати потерпілому від моральної, а також і фізичної шкоди задоволення. Компенсація ж, завдяки універсальній властивості грошей відкриває шлях до задоволення якихось людських потреб, деякою мірою в змозі пом'якшити моральні страждання потерпілого [3.64.]¹⁸³. Згідно з ч.2 ст.440¹ ЦК [1.11.]¹⁸⁴ розмір відшкодування визначається судом з урахуванням суті позовних вимог; характеру діяння особи, яка заподіяла шкоду; фізичних чи моральних страждань потерпілого та інших негативних наслідків, але у всякому разі не може бути меншим ніж п'ять мінімальних розмірів заробітної плати.

При провадженні дізнання на особу, яка його провадить, покладається й завдання вжиття заходів для забезпечення відшкодування збитків, завданих злочином, і виконання вироку в частині конфіскації майна (ст.29 КПК) [1.73.]¹⁸⁵.

Вказані заходи можна поділити на: а) загально-процесуальні, які полягають у здійсненні дізнавачем слідчих дій (допитів, оглядів, обшуків тощо) та інших процесуальних дій (ст.53, 66 КПК) щодо забезпе-

¹⁸²[2.73.] Михеєнко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. - К.: Вища школа, 1984. - С.113.

¹⁸³[3.64.] Шімон С.І. До питання щодо розміру відшкодування моральної шкоди // Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах. Зб. наук. ст. - К.: ІЗ ВРУ. - 1996. - Вип.1. - С.129.

¹⁸⁴[1.11.] Цивільний кодекс України // Право України, 1993, №11-12. - К.: Право України, 1993. - 157 с.

¹⁸⁵[1.73.] Стаття 55. п.9. проекту нового КПК України передбачає також вжиття заходів для забезпечення виконання вироку ще й в частині застосування штрафу та стягнення безпідставно придбаного майна.

чення прав потерпілого, цивільного позивача, їх представників, а також по виявленню майна підозрюваного, де б воно не знаходилось, або осіб, які за законом несуть матеріальну відповідальність за його дії (ч.1 ст.51 КПК); б) спеціальні заходи процесуального примусу, які полягають в накладені арешту на майно, у вилучені описаного майна або передачі його на збереження відповідальним особам (ст.126 КПК).

Під час провадження дізнання у кожній кримінальній справі особи, які його провадять, повинні *вживати всіх передбачених законом заходів для виявлення причин вчинення злочину та умов, які цьому сприяли, а також до їх усунення та профілактики.*

Причинами злочину вважаються соціальні явища, які викликали його вчинення. До них належать обставини: а) під впливом яких виникли й розвинулись антисуспільні погляди та звички у особи, яка вчинила злочин; і б) які сприяли перетворенню антисуспільних поглядів та звичок у злочинний намір, задум вчинити суспільно небезпечне діяння.

Умовами, які сприяли вчиненню злочину, є обставини, в тому числі й недоліки в діяльності посадових осіб, підприємств, установ, організацій, завдяки яким особі було легше здійснити свій злочинний намір і вдалося підготувати та вчинити суспільно небезпечне діяння.

Дії особи, яка провадить дізнання, по виявленню причин та умов вчинення злочину є процесуальними і повинні відобразитися в матеріалах кримінальної справи у вигляді протоколів слідчих дій (огляду, впізнання), матеріалів експертиз (висновку експерта), інших документів, в яких містяться відомості про недоліки в діяльності певних фізичних або юридичних осіб, що зумовили вчинення злочину (довідки посадових осіб, акти документальних ревізій тощо).

Встановивши причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, у відповідний державний орган, громадську організацію або відповідній посадовій особі від імені органу дізнання вноситься подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов (ч.1 ст.231 КПК). Право ж складання цього процесуального документа може бути доручено начальником органу дізнання особі, яка провадить дізнання.

Закон уповноважує вносити подання про усунення причин і

умов, що сприяють вчиненню злочинів, при провадженні дізнання лише відповідний орган дізнання, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа (ст.231 КПК), але практика діяльності органів дізнання в цьому напрямку йде таким шляхом, що подання на адресу керівників обласних установ і органів державної влади вносяться від імені керівників органу дізнання відповідного або вищого рівня, а на адресу міністерств і відомств через центральний орган виконавчої влади, якому підпорядкований орган дізнання. В інші органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадської організації, установи і підприємства подання вносяться безпосередньо від імені начальника органу дізнання, що розслідує злочин. В органах внутрішніх справ, наприклад, такий порядок закріплений відомчим нормативним актом [1.44., 1.49.]¹⁸⁶. Це гарантує обґрунтованість внесених на розгляд пропозицій, підвищує якість і авторитет внесеного процесуального документа і є важливою передумовою його своєчасного розгляду і вжиття запропонованих профілактичних заходів [2.36.]¹⁸⁷.

Згідно з п.4.4. додатку №5 до вищезгаданого наказу МВС України від 29.12.1995 р. №880 з метою попередження правопорушень, окрім виконання вимог ст. 23¹ КПК України, дізнавач, який входить до штатного підрозділу дізнання ОВС:

а) виступає з доповідями щодо конкретних кримінальних справ і матеріалів на зборах трудових колективів;

б) надсилає необхідну інформацію до кримінальної міліції у справах неповнолітніх і дорослих осіб, які підлягають постановці на облік у встановленому МВС порядку;

в) використовує з метою профілактики засоби масової інформації: пресу, радіо, телебачення;

г) бере участь у проведенні правової пропаганди серед населення.

¹⁸⁶[1.44.; 1.49] Наказ МВС України від 29.12.1995 р. №880 "Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України". - К. 1995. - С.45 (п.4.5 додатку №5).

¹⁸⁷[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.42.

Підбиваючи підсумки розгляду цього завдання, варто наголосити на тому, що органи дізнання повинні стежити за усуненням викритих ними недоліків. У разі ж, коли подання залишається без відповідного реагування, їм слід клопотати перед прокурором про порушення ним перед вищестоящою щодо адресата подання посадовою особою чи органом питання про притягнення особи, винної у невиконанні подання, до дисциплінарної відповідальності або про притягнення останньої до адміністративної відповідальності за ч.2 ст.185⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Для того щоб досягти загальної мети кримінального процесу, яку ми сформулювали вище, особи, які провадять дізнання, при провадженні кримінально-процесуальної діяльності зобов'язані вживати всіх можливих заходів для забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у справі при виконанні всіх сформульованих нами завдань, а також вживати певних заходів для поновлення цих прав при порушенні їх злочинними діями. Це положення безпосередньо пов'язане з реалізацією принципу забезпечення підозрюваному, потерпілому та іншим учасникам процесу права на захист їх законних інтересів у кримінальному процесі.

З цією метою закон визначає певні підстави, умови та порядок прийняття рішень особою, яка провадить дізнання, про проведення процесуальних дій, що пов'язані з будь-яким обмеженням прав людини та ретельно регламентує процедуру проведення таких дій (див., наприклад, ст.ст.106, 107, глави 14—18 КПК).

Стаття 53 КПК прямо покладає на особу, яка провадить дізнання, обов'язок роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх процесуальні права (маються на увазі як учасники процесу: підозрюваний, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, так і особи, які залучаються до участі в справі: свідок, понятий, перекладач тощо), а також обов'язок забезпечити можливість здійснення цих прав (тобто створити належні умови і надати необхідну допомогу для реалізації кожним з них своїх процесуальних прав).

Факт роз'яснення прав фіксується особою, яка провадить дізнання, в постанові (наприклад, постанова про визнання потерпілим), протоколі

відповідної слідчої дії (протокол огляду місця події) або в спеціально складеному протоколі (протокол роз'яснення підозрюваному права мати захисника відповідно до вимог ст.21 КПК).

Порушення чи неналежне забезпечення наданих законом прав підозрюваному (особливо права на захист), потерпілому та іншим учасникам кримінального процесу вважається істотним порушенням кримінально-процесуального закону і є однією з найбільш поширених підстав для повернення справи на додаткове розслідування [1.29.]¹⁸⁸.

Особа, яка провадить дізнання, зобов'язана розглянути в строк не більше трьох днів і задовольнити кожне клопотання учасника процесу, якщо обставини, про встановлення яких вони просять, мають значення для справи або, якщо необгрунтовано обмежуються права учасника процесу. Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка його заявила. Про повну або часткову відмову у задоволенні клопотання складається мотивована постанова (ст.129 КПК).

Особа, яка провадить дізнання, зобов'язана роз'яснити особі, якій під час провадження дізнання була завдана шкода внаслідок незаконного затримання чи взяття під варту, її право на відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, порядок відшкодування збитків та відновлення прав, який визначений у Законі України "Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" [1.24.]¹⁸⁹, а також вжити передбачених законодавством заходів

¹⁸⁸[1.29.] Пункт 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988р. №3 із змінами, внесеними постановами Пленуму від 4 червня 1993р. №3, від 13 січня 1995р. №3 та від 3 грудня 1997р. №12 "Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування" // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. - Сімферополь: "Таврія", 1998. - С.365. (363-374).

¹⁸⁹[1.24.] Закон України "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" від 1 грудня 1994 р. №266/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, №1, ст.1 (Введений в дію постановою ВР №267/94-ВР від 01.12.94, ВВР, 1995, №1, ст.2).

щодо реального відшкодування шкоди (ст.53¹ КПК).

Для захисту життя, житла, здоров'я та майна осіб, які беруть участь в провадженні у кримінальній справі, орган дізнання (особа, яка провадить дізнання) зобов'язаний у випадках, коли шляхом погроз або інших протиправних дій робляться спроби вплинути на цих осіб або їх близьких родичів і перешкодити виконанню завдань судочинства, прийняти рішення (відповідну постанову) про застосування заходів безпеки, здійснення яких покладається законом на спеціальні підрозділи органів внутрішніх справ або Служби безпеки (ст.52¹ КПК, Закон "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві") [1.23.]¹⁹⁰.

2.3. Специфіка компетенції особи, яка провадить дізнання

Перш ніж дати характеристику компетенції особи, яка провадить дізнання, необхідно докладніше зупинитись на питанні про те, що ж слід розуміти під компетенцією в кримінальному процесі¹⁹¹. Як правило, в юридичній літературі цей термін вживається як синонім процесуальних повноважень або як рівнозначний поняттю підслідності.

Компетенція органів дізнання (в тому числі осіб, які його провадять) як поняття, рівнозначне підслідності злочинів, використовується багатьма авторами, які торкаються питань інституту дізнання [2.32., 2.60., 2.37., 2.126.]¹⁹².

Однак були спроби й розмежувати дані поняття. Ми підтримуємо

¹⁹⁰[1.23.] Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" від 23 грудня 1993 р. №3782-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, №11, ст.51 (Введений в дію постановою ВР №3926-12 від 04.02.94, ВВР, 1994, №18, ст.105).

¹⁹¹Це питання ми коротко розглядали в другому підрозділі першого розділу цієї роботи.

¹⁹²[2.32.] Гуткин И.М. Развитие законодательства, регламентирующего деятельность органов следствия и дознания в свете Конституции СССР: Учеб. пособие. - М.: Академия МВД СССР, 1986. - С.18-19; [2.60.] Кругликов А.П. Вказ. роб. - С.14-24; [2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М. 1986. - С.9; [2.126.] Чистякова В.С. Вказ. роб.- С.22,99.

точку зору тих авторів, які вважають, що ці поняття не є рівнозначними. Підслідність визначає лише частину компетенції органу дізнання (особи, яка провадить дізнання). Іншим складовим елементом їх компетенції є прийняття і вирішення заяв (повідомлень) про злочини, провадження невідкладних слідчих дій у справах про тяжкі злочини [2.50.]¹⁹³. Тобто, ці поняття співвідносяться між собою як частина і ціле. Підслідність є самостійною категорією, але разом з тим характеризує основний зміст поняття компетенції органу дізнання (особи, яка провадить дізнання).

Також в юридичній літературі майже у всіх судженнях про те, що слід розуміти під компетенцією в кримінальному процесі, прослідковується спроба розкрити її зміст через поняття "повноваження". Так, П.С. Елькінд визначає компетенцію як "сукупність повноважень будь-якого органу чи посадової особи в сфері її діяльності при виконанні своїх функцій" [2.45.]¹⁹⁴.

В.М. Ягодинський також дійшов висновку, що компетенція передбачає сукупність прав і обов'язків, які реалізуються в певній сфері діяльності, рамки повноважень [4.24.]¹⁹⁵.

Спираючись на ці судження, ми теж вважаємо, що під кримінально-процесуальною компетенцією слід розуміти сукупність повноважень будь-якого органу чи посадової особи, які визначають характер і ступінь їх участі в кримінально-процесуальній діяльності при виконанні своїх функцій.

При цьому слід підкреслити, що про компетенцію можна гово-

¹⁹³[2.50.] Зинаттулин З.З., Салахов М.С., Чулюкин Л.Д. Подследственность уголовных дел. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1986. - С.9. Вказані автори відмічають ще одну відмінність між цими поняттями. "Підслідність" - це поняття суто кримінально-процесуальне, тоді як категорія "компетенція" використовується і в інших державно-правових відносинах. [2.50.] Там само. - С.10.

¹⁹⁴[2.45.] Элькин П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. - М.: Юрид. лит., 1967. - С.154.

¹⁹⁵[4.24.] Ягодинский В.Н. Подследственность преступлений органам внут-ренних дел УССР: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киев. высш. шк. МВД СССР. - К. 1988. - С.13.

рити тільки тоді, коли ми характеризуємо діяльність посадової особи, установи чи органу. Інша діяльність, не пов'язана з реалізацією посадових повноважень, не може включатись у зміст поняття "компетенція" в сфері кримінального судочинства. Тобто, термін "компетенція" не можна використовувати відносно правового статусу таких суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, як потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, підсудний і т. д.

З урахуванням вищесказаного під *компетенцією особи, яка провадить дізнання*, слід розуміти сукупність встановлених законом повноважень у сфері кримінально-процесуальної діяльності при виконанні своїх функцій у визначених для них рамках.

Для того щоб розкрити компетенцію особи, яка провадить дізнання, необхідно вирішити цілий комплекс питань. Для зручності аналізу їх можна розділити на декілька груп. До першої з них ми віднесли питання про компетенцію особи, яка провадить дізнання, при провадженні розслідування кримінальної справи у формі дізнання (як по злочинах, що не є тяжкими, так і по тяжких злочинах) і, зокрема, особлива увага зосереджена на тому, які саме слідчі дії необхідно вважати невідкладними при провадженні у справах про тяжкі злочини, та на взаємовідносинах з начальником органу дізнання. До другої — питання про компетенцію особи, яка провадить дізнання, при провадженні такого виду кримінально-процесуальної діяльності, як прийняття і перевірка заяв та повідомлень про злочини. Третя група присвячена розгляду компетенції цього суб'єкта кримінального процесу при досудовій підготовці матеріалів у протокольній формі.

З нашої точки зору, з'ясувати специфіку компетенції особи, яка провадить дізнання, можна при умові розгляду всього комплексу цих питань. Правильне вирішення кожного з них має як наукове, так і практичне значення.

2.3.1. Загальна характеристика компетенції особи, яка провадить дізнання, при провадженні дізнання у кримінальних справах. Згідно зі ст.111 КПК України попереднє слідство провадиться у всіх справах, крім справ приватного обвинувачення (ч.1

ст.27 КПК) і справ, у яких досудова підготовка матеріалів відбувається в протокольній формі (ст.425 КПК). Через це всі кримінальні справи, які порушив і почав розслідувати орган дізнання, для завершення розслідування направляються через прокурора слідчому згідно з правилами про підслідність (ст.ст.112,116 КПК). У зв'язку з цим ми виходимо із доцільності закріплення в законі положення про обов'язок органу дізнання при порушенні кримінальних справ доводити до відома про це не тільки прокурора, а й слідчого чи начальника слідчого підрозділу, як це і робиться на практиці [2.23.]¹⁹⁶.

Стаття 104 КПК України залежно від тяжкості злочину передбачає два порядки (види) провадження дізнання: у справах про злочини, що не є тяжкими (ч.1), і у справах про тяжкі злочини (ч.2).

У справах *про злочини, що не є тяжкими*, орган дізнання порушує кримінальну справу і, керуючись правилами кримінально-процесуального закону, проводить такий обсяг слідчих дій, який забезпечує встановлення особи, яка вчинила злочин. Після цього орган дізнання в 10-денний строк передає справу через прокурора слідчому. Прийняття рішення про передачу справи слідчому оформляється постановою, що підлягає обов'язковому затвердженню у прокурора, який здійснює нагляд за провадженням попереднього розслідування у даній справі (ч.1 ст.104, ч.1 ст.108 КПК).

Під час провадження цього виду дізнання можливим є проведення будь-яких слідчих дій (огляд, допит потерпілого, свідка, обшук, виїмка, затримання підозрюваного, його допит, очна ставка, відтворення обстановки і обставин події, призначення експертизи тощо), за винятком тих, які передбачають участь обвинуваченого (наприклад, допит обвинуваченого).

Досить проблематичним тут є розуміння поняття "особи, яка вчинила злочин"¹⁹⁷, оскільки воно за своєю сутністю є не стільки про-

¹⁹⁶[2.23.] Гапанович Н.И., Мартинович И.И. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений. - Минск.: БГУ, 1983. - С.28.

¹⁹⁷Доповнення КПК ч.2 ст.98 і ст.98¹, які передбачають "встановлення особи, яка вчинила злочин" навіть до порушення кримінальної справи, ще більше підкреслює невизначеність цього поняття.

цесуальним, скільки кримінально-правовим. Використання ж законодавцем кримінально-правових термінів у процесуальних нормах, особливо тих, що регулюють початкові етапи процесу, які знаходяться на певній відстані від моменту визнання особи винною у вчиненні злочину, завжди призводить до непорозумінь [2.54.]¹⁹⁸. Невизначеність цього терміна дає підстави розуміти під "особою, яка вчинила злочин", або підозрюваного, або "свідка, що був викритий у вчиненні злочину", оскільки інші учасники дізнання вважатися такою особою ніяк не можуть¹⁹⁹.

Якщо ця особа під час провадження дізнання затримана за підозрою у вчиненні злочину (ст.43¹ КПК), то її слід вважати підозрюваним. У всіх інших випадках згідно з чинним кримінально-процесуально законодавством, вона виступає у кримінальному процесі лише в ролі свідка, який не має процесуальних прав для захисту. Аналогічне становище має місце і в тому разі, коли кримінальна справа порушується щодо конкретної особи (ч.2 ст.98 КПК надає таке право)²⁰⁰.

Такий стан речей не є нормальним. Через це давно вже внесені і обгрунтовані пропозиції розширити поняття підозрюваного. На нашу думку, підозрюваним повинна визнаватись особа, щодо якої винесено постанову про визнання її такою²⁰¹, або особа, щодо якої пору-

¹⁹⁸[2.54.] Кокорев Л.Д. Вказ. роб. - С.29-30.

¹⁹⁹Цю проблему ми вже розглядали в попередньому підрозділі.

²⁰⁰Відповідні зміни в КПК були внесені Законом України №358/95-ВР від 05.10.95р.

²⁰¹Див.: підрозділ 2.2.

шено кримінальну справу [2.77., 1.73.]²⁰².

У справах про злочини, що не є тяжкими, які порушені за фактом вчинення злочину, особа, яка провадить дізнання, з самого початку провадить як невідкладні слідчі дії, так і слідчі та розшукові дії, спрямовані на встановлення особи, яка вчинила злочин²⁰³. Після її встановлення у особи, яка провадить дізнання, протягом десяти днів ще зберігається її процесуальна дієздатність у цій конкретній кримінальній справі. У справах же, порушених проти конкретної особи, процесуальна дієздатність особи, яка провадить дізнання, взагалі обмежується лише десятиденним строком, оскільки тут момент встановлення особи, яка вчинила злочин, і момент порушення кримінальної справи збігаються.

Варто мати на увазі, що згідно з ч.3 ст.108 КПК, у разі обрання до підозрюваного запобіжного заходу у порядку передбаченому статтею 165² КПК, дізнання провадиться у строк не більше п'яти діб з мо-

²⁰²В процесуальній літературі висловлювались пропозиції про надання процесуального статусу підозрюваного також особам, щодо яких відмовлено в порушенні кримінальної справи з nereабілітуючих особу обставин; закрито справу з таких же обставин без пред'явлення обвинувачення; щодо яких органи дізнання встановлюють обставини вчинення злочину в порядку протокольної форми досудової підготовки матеріалів (див.: [2.77.] Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Либідь, 1999. - С.81). Ми не будемо аналізувати дану точку зору, оскільки це виходить за рамки нашого дисертаційного дослідження, однак вважаємо, що вона є досить слушною.

[1.73.] Проект нового КПК України закріпив, що підозрюваним визнається: 1) особа, щодо якої заведено кримінальну справу; 2) особа, щодо якої до притягнення її як обвинуваченого застосовано запобіжний захід; 3) особа, від якої до притягнення її як обвинуваченого відібрано письмове зобов'язання про явку на виклик дізнавача, слідчого або суду (ст.34).

²⁰³Закон не встановлює конкретних строків для провадження таких дій, тому тут потрібно керуватись строками давності притягнення до кримінальної відповідальності, зазначених у ст.48 КК України.

менту обрання запобіжного заходу [1.79.]²⁰⁴. Однак, на нашу думку, строк провадження дізнання в цілому в таких випадках не повинен перевищувати закріпленого в ч.1 ст.108 КПК. Тобто, якщо після обрання запобіжного заходу залишилось менше п'яти діб до закінчення десятиденного терміну з моменту встановлення особи, яка вчинила злочин, то справа все таки повинна бути передана з дотриманням строку вказаного в ч.1 ст. 108 КПК. Коли ж запобіжний захід обирається до особи, яка вчинила злочин, зразу ж після її встановлення, то процесуальна дієздатність особи, яка провадить дізнання, в таких випадках обмежується лише п'ятиденним строком.

Протягом визначеного законом десятиденного (ч.1 ст.108 КПК) або п'ятиденного строку (ч.3 ст.108 КПК) після встановлення особи, яка вчинила злочин, на наш погляд, повинні провадитись, як правило, лише невідкладні слідчі дії, які у випадку зволікання з їх проведенням можуть призвести до втрати доказів. Тобто, якщо такої необхідності не виникло, то справа повинна бути передана слідчому для провадження попереднього слідства зразу ж, не чекаючи закінчення визначеного терміну. Тому з метою недопущення безпідставного затягування моменту передачі справи через прокурора слідчому, на нашу думку, особа, яка провадить дізнання, в постанові про передачу справи для провадження попереднього слідства повинна вказати, які слідчі дії вона провадила після встановлення особи, яка вчинила злочин, і чому, на її погляд, вони носили характер невідкладності.

У разі, коли в справі про злочин, що не є тяжким, не встановлено особу, яка його вчинила, дізнання може бути зупинено після проведення всіх необхідних і можливих у кримінальній справі слідчих дій (п.3 ч.1 ст.206, ст.209 КПК).

Що стосується вказаного вище процесуального документа (постанови про передачу кримінальної справи слідчому для провадження попереднього слідства), то хотілось би відмітити низку типових

²⁰⁴[1.79.] Це положення було введено Законом України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616).

істотних недоліків, які ми з'ясували при узагальненні дізнавательствакої практики.

По-перше, майже всі ці постанови недостатньо мотивовані, тобто в них не містяться докази того, що особа, яка вчинила злочин, встановлена.

По-друге, в цих постановках не розкриваються обставини вчиненого злочину, що призводить до витрачання прокурором часу на ознайомлення зі всіма матеріалами справи.

По-третє, викликає сумнів вживання терміна "особа, яка вчинила злочин". І хоча це термінологія закону, однак вживання цього, як ми вже відзначали, кримінально-правового терміна в процесуальному документі, яким закінчується певний етап попереднього розслідування кримінальної справи і кримінального процесу взагалі, на наш погляд, є недопустимим, оскільки це суперечить принципу презумпції невинності. Думається, що більш вдалим є вживання тут терміна, наприклад, "особа, причетна до вчинення злочину" або "особа, запідозрена у вчиненні злочину".

По-четверте, з цією постановою не знайомиться особа, справа щодо якої передається в орган попереднього слідства. На нашу думку, хоча закон і не містить відповідної вимоги, таке ознайомлення є доцільним і необхідним, оскільки це впливає із основних засад кримінального судочинства і сприяє більш повному забезпеченню прав цієї особи, а також тому, що це є важливий процесуальний документ про рух справи, а не внутрішньовідомчий. Хоча слід відмітити, що в окремих випадках складається протокол, в якому цій особі повідомляється про передачу справи слідчому (близько 15% вивчених кримінальних справ). Вважаємо, тут може мати місце як практика складання окремого протоколу, так і ознайомлення з відповідною постановою. У зв'язку з цим виникає питання: чи потрібно ознайомлювати особу, справа про яку передається слідчому, з усіма матеріалами проведеного дізнання? На нашу думку, це робити недопустимо, оскільки закінчується лише початковий етап попереднього розслідування і це може призвести до розголошення таємниці слідства, а також тому, що ця особа не є обвинуваченим, а згідно з ст.218 КПК тільки він може знайомитися з матеріалами справи.

По-п'яте, є випадки, коли ця постанова не затверджується начальником органу дізнання. Необхідність такого затвердження мож-

на аргументувати тим, що така постанова констатує втрату конкретної кримінально-процесуальної правосуб'єктності органом дізнання у даній справі, а в зв'язку з цим припиняються і відповідні правовідносини, суб'єктом яких була не тільки особа, яка провадила дізнання, а й орган дізнання як єдиний колегіальний суб'єкт взагалі.

По-шосте, така постанова взагалі не складається. В 7% вивчених нами кримінальних справ, по яких провадилось дізнання про злочини, що не є тяжкими, матеріали передаються прокурору із супровідним листом, що прямо суперечить ч.1 ст.104, ч.1 ст.109 КПК²⁰⁵.

Підбиваючи підсумки викладеному, слід відмітити, що серед вивченого нами обсягу кримінальних справ у більшості випадків дізнання в справах про злочини, що не є тяжкими, закінчується прийняттям мотивованого рішення про направлення справи для провадження попереднього слідства (близько 70% вивчених справ) або про закриття кримінальної справи з реабілітуючих підстав (близько 30% справ).

Справу про *тяжкий злочин* орган дізнання зобов'язаний передати слідчому після виконання невідкладних слідчих дій в строк не більше десяти днів з моменту її порушення і не більше п'яти діб з моменту обрання запобіжного заходу (ч.2 ст.104, ч.2, 3 ст.108 КПК) [1.9.]²⁰⁶. Тобто, в таких випадках процесуальна компетенція осіб, які провадять дізнання, у цих

²⁰⁵Слід відмітити, що для постанов про направлення слідчому справ про тяжкі злочини також характерні певні недоліки, зокрема, серед перелічених нами, це вказані в пунктах 2 і 5. Тут слід відмітити, що серед практичних працівників має місце думка, що постанову про передачу справи слідчому про тяжкий злочин складати не потрібно, оскільки ч.2 ст.104 КПК такої вимоги не містить (на відміну від ч.1 ст.104 КПК), але ж ця вимога закріплена в ч.1 ст.109 КПК.

²⁰⁶Слід зауважити, що з викладених положень закону про строки проведення дізнання (не тільки по тяжких, а й по нетяжких злочинах) законодавець передбачив певний виняток для такого органу дізнання, як капітан морського судна, яке перебуває в далекому плаванні, де з об'єктивних причин неможливо дотримати десятиденний строк дізнання. Згідно зі ст.67 Кодексу торговельного мореплавства України капітан має право затримати особу, яка підозрюється у вчиненні на судні кримінально-караного діяння, до передачі її відповідним правоохоронним органам у першому

справах обмежується можливістю проведення лише певних слідчих дій, які є оптимальними для початкового етапу розслідування.

Дискусії щодо поняття, переліку і завдань невідкладних слідчих дій мали місце як в минулому, так ведуться і тепер. Чинний КПК України не містить переліку слідчих дій, які є невідкладними. Проект нового КПК України до таких відносить: огляд, обшук, виїмка, освідкування, затримання і допит підозрюваного, допит потерпілого і свідків, а також зазначає, що в межах строків дізнання можуть бути проведені й інші слідчі дії (ч.1 ст.206).

Саме названі проектом КПК слідчі дії (огляд, обшук, виїмка, освідкування, затримання і допит підозрюваного, допит потерпілого і свідків) вважались у вітчизняній процесуальній літературі невідкладними. Такий висновок ґрунтувався на ч.1 ст.104 КПК України (в попередній редакції — до 1993 р.), а також ч.1 ст.119 КПК РФ. І хоча багато учених вважали, що даний перелік є вичерпним [2.48., 4.15., 2.110.]²⁰⁷, питання про його розширення в теорії ставилось неодноразово. Одні автори пропонували включити в нього такі слідчі дії, як пред'явлення для впізнання, очну ставку, накладення арешту на майно, одержання зразків для порівняльного дослідження, експертизу [2.84., 2.118.]²⁰⁸; інші — дозволити проведення будь-яких слідчих дій на розсуд самого органу дізнання (особи, яка провадить дізнання)

порті України. В разі необхідності капітан судна може направити цю особу й матеріали дізнання в Україну на іншому судні, зареєстрованому в Україні (див.: [1.9.] Кодекс торговельного мореплавства України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, №47-52, ст.349 (Введений в дію постановою ВР №277/94-ВР від 09.12.94).

²⁰⁷[2.48.] Жогин Н.В., Фаткулин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. - М.: Юрид. лит., 1965. - С.64; [4.15.] Павлухин Л.В. Дознание в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Саратов, 1965. - С.190; [2.110.] Строгович М.С. Курс светского уголовного процесса. - Т.2. - М.: Наука, 1970. - С.30.

²⁰⁸[2.84.] Павлухин Л.В. Расследование в форме дознания. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1979. - С.54-55; [2.118.] Уголовно-процессуальные основы деятельности органов внутренних дел. / Под ред. Б.Т.Безлепкина. - М.: Академия МВД СССР, 1988. - С.35 та інші.

[2.20., 2.126.]²⁰⁹. Треті пропонували надати органу дізнання право виконання у таких справах "другорядних слідчих дій", до яких вони віднесли будь-які слідчі дії, за винятком "найважливіших" (призначення судовомедичної експертизи, проведення слідчого експерименту, притягнення особи як обвинуваченого і допит обвинуваченого та деякі інші), котрі слід, на їх погляд, віднести до виключної прерогативи слідчого [2.23.]²¹⁰. Подібною є й позиція І.В. Михайлова. Він пропонує закріпити в законі тільки ті дії, які провадити органам дізнання забороняється [3.44.]²¹¹.

Тут, на наш погляд, необхідно спеціально відмітити одну важливу обставину, яка допоможе нам у виборі найбільш раціональної пропозиції. Йдеться про співвідношення понять слідчих і процесуальних дій.

Слідчі дії в широкому розумінні слова — це будь-які процесуальні дії слідчого, що включають в себе питання руху справи, одержання доказової інформації, реалізації прав учасників процесу, перевірки і використання доказів [2.112.]²¹².

У більш вузькому розумінні слова слідчі дії виступають як способи збирання, фіксації і перевірки доказів, де має місце безпосередній контакт слідчого з носієм інформації [2.112.]²¹³.

У ч.2 ст.104 КПК України, на нашу думку, йдеться саме про процес виявлення і фіксації доказів. Причому "виключною компетенцією на провадження слідчих (судових) дій володіє лише орган, який здійснює провадження по справі у відповідній стадії" [2.112.]²¹⁴. Очевидно, що останнє положення стосується і суб'єктів, які здійснюють

²⁰⁹[2.20.] Гаврилов А.К. Вказ. роб. - С.106; [2.126.] Чистякова В.С. Вказ. роб. - С.43 та інші.

²¹⁰[2.23.] Гапанович Н.И., Мартинович И.И. Вказ. роб. - С.73.

²¹¹[3.44.] Михайлов И.В. Некоторые вопросы предварительного следствия // Тезисы докладов Республиканской межвузовской научной конференции, посвящённой проблемам права. - Одесса. - 1965. - С.74.

²¹²[2.112.] Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В.Жогин. - М.: Юрид. лит., 1973. - С.371.

²¹³[2.112.] Там само. - С.372.

²¹⁴[2.112.] Там само. - С.377.

дізнання. Саме виходячи з вузького розуміння терміна "слідчі дії", до них можна віднести: допит, очну ставку, обшук, виїмку, освідування, пред'явлення для впізнання, огляд, ексгумацію трупа, відтворення обстановки та обставин події, експертизу, накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку²¹⁵.

Процесуальні ж дії суб'єктів кримінального судочинства більш об'ємні ніж слідчі дії. Процесуальними є будь-які дії, вчинені учасниками кримінально-процесуальних правовідносин в рамках норм, що регламентують процес.

Таким чином, в контексті даного дослідження для нас становлять інтерес процесуальні дії виключно у вузькому розумінні слова. У зв'язку з цим ми в подальшому не будемо відносити до слідчих такі дії, як винесення постанови про визнання потерпілим, про проведення обшуку чи виїмки (йдеться не про самі процесуальні дії — обшук і виїмку) і т. под., оскільки хоча всі ці процесуальні дії і стосуються питань повноважень особи, яка провадить розслідування, але вони не спрямовані безпосередньо на збирання і перевірку доказів у кримінальній справі.

Визначивши поняття і коло слідчих дій, можна перейти і до вирішення питання про завдання і перелік невідкладних слідчих дій.

Успіх розслідування більшості злочинів залежить від уміло і кваліфіковано проведених невідкладних слідчих дій. А це можна здійснити лише при умові правильного розуміння завдань їх провадження. Ми підтримуємо позицію тих авторів, які вважають, що цими завданнями є збереження слідів злочину на початковому етапі розслідування у зв'язку із загрозою можливої втрати їх у разі зволікання [2.125., 2.110., 2.126., 2.68.]²¹⁶ і не погоджуємося з думкою про те, що перед невідкладними слідчими діями стоять завдання, передба-

²¹⁵Ця слідча дія введена в КПК Законом України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616) [1.79.].

²¹⁶[2.125.] Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. - М.: Госюриздат, 1962. - С.247; [2.110.] Строгович М.С. Вказ. роб. - С.30; [2.126.] Чистякова В.С. Вказ. роб. - С.43-44; [2.68.] Мартынчик Е.Г., Милушев Д.В. Вказ. роб. - С.69.

ченні в ст.2 КПК [4.10.]²¹⁷, оскільки в такому разі стирається межа між невідкладними і просто слідчими діями. Зрозуміло, що вся діяльність будь-якого владного суб'єкта кримінального процесу, всі слідчі дії спрямовані на вирішення завдань кримінального судочинства, тобто на швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і т. д. Але, якщо закон вживає термін "невідкладні слідчі дії", то, нашу думку, перед ними і стоять невідкладні завдання. Саме ними і є збереження слідів злочину.

Але передбачити всі можливі варіанти слідчих дій, які виявляться невідкладними в ході розслідування конкретних кримінальних справ, практично неможливо. Те, що для однієї справи є невідкладною слідчою дією, для іншої такою не буде [3.20.]²¹⁸. Тому слід погодитись з тими процесуалістами, які виступають проти визначення конкретного виключного переліку невідкладних слідчих дій [2.126., 3.44.]²¹⁹.

Так, у разі виявлення трупа з ознаками насильницької смерті як невідкладна слідча дія серед інших часто виступає судово-медична експертиза, а при певних обставинах це єдино можлива слідча дія після огляду місця події на початковому етапі розслідування. Експертиза як невідкладна слідча дія часто застосовується при розслідуванні і у справах про злочини, пов'язані з наркотиками, тілесними ушкодженнями тощо. Все це свідчить про необхідність включення

²¹⁷[4.10.] Кругликов А.П. Правовое положение органа и лица, производящего дознание в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Свердловск. 1975. - С.78.

²¹⁸Як відмічає В.С.Зеленецький, "невідкладний характер визначається ситуацією, що склалася на момент дізнання. Отже йдеться про оціночний підхід до визначення, з одного боку, характеру ситуації, що склалася, з іншого - якісної визначеності тих слідчих дій, які необхідно виконати як невідкладні" ([3.20] Зеленецький В.С. Взаємодія слідчого з органом дізнання у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1997. - №1. - С.182).

²¹⁹[2.126.] Чистякова В.С. Вказ. роб. - С.43; [3.44.] Михайлов И.В. Вказ. роб. - С.74.

експертизи до переліку невідкладних слідчих дій²²⁰. Часто для визначення можливих шляхів розслідування виникає необхідність у проведенні впізнання речей, трупа.

В ході проведеного нами анкетування оперативних співробітників КР і ДСБЕЗ, які, як правило, провадять дізнання у справах про тяжкі злочини, про те, які слідчі дії переважно використовуються на початковому етапі розслідування у кримінальних справах, були одержані такі результати. 80% опитаних назвали допит свідка і потерпілого; 69% вказали на провадження обшуку, 64% — виїмки; 43% — назвали допит підозрюваного; лише в 30% анкет був вказаний огляд місця події, в 25% — затримання в порядку ст.106 КПК; в 16% — експертиза; в 8% — впізнання; в 2% — освідування. Все це свідчить на користь того, що заздалегідь визначити, яка слідча дія в кожному конкретному випадку є необхідною, неможливо.

Крім того, визначення конкретного переліку є недоцільним ще й через те, що практика застосування слідчих дій і наука кримінального процесу стрімко розвиваються, з'являються нові слідчі дії [3.9.]²²¹. При виключному ж переліку невідкладних слідчих дій законодавець буде змушений вносити зміни в його регламентацію. Подібну процедуру з точки зору юридичної техніки не можна визнати оптимальною.

²²⁰Підтвердженням цьому є і практика. Так, серед усіх вивчених нами кримінальних справ, у яких провадились невідкладні слідчі дії особами, які провадять дізнання, майже в половині з них призначалась експертиза.

²²¹Зокрема, в проекті нового КПК України передбачено запровадження замість такої слідчої дії, як відтворення обстановки і обставин події, двох різних слідчих дій: перевірку показань на місці (ст.238) та слідчий експеримент (ст.239). У процесуальній літературі з цього приводу висуваються різні пропозиції. Так, Ю.М. Грошевий до засобів одержання доказів (слідчих дій) пропонує офіційно віднести допит фахівця, перевірку показань на місці, прослуховування і звукозапис телефонних та інших розмов тощо (див.: [3.9.] Грошевий Ю.М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1997. - №3 (10). - С.76). Як ми вже відмічали вище окремі пропозиції вже враховані законодавцем. Зокрема, Законом України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін

На нашу думку, викликає певні заперечення і пропозиція, закріплена у проекті нового КПК України (ч.1 ст.206), про можливість проведення будь-яких слідчих дій на розсуд особи, яка провадить дізнання. В цьому разі виникає загроза проведення тих із них, які є виключною прерогативою слідчого.

Таким чином, оптимальним вирішенням цього питання є закріплення в законі процесуальних дій (тобто, не тільки слідчих дій у вузькому розумінні слова), які проводити органам дізнання забороняється. До таких, на нашу думку, слід віднести: притягнення особи як обвинуваченого і допит останнього, ознайомлення учасників процесу з матеріалами справи, прийняття рішення про направлення справи (крім постанови про передачу справи через прокурора слідчому для проведення попереднього слідства) і деякі інші.

Разом з тим доцільно було б підкреслити у законі спрямованість невідкладних слідчих дій на збирання (виявлення і фіксацію) доказів та їх завдання — збереження слідів злочину. Це позитивно вплинуло б на оптимізацію діяльності осіб, які провадять дізнання.

Отже, під *невідкладними слідчими діями*, що може здійснювати особа, яка провадить дізнання, слід розуміти слідчі дії, що спрямовані на виявлення і фіксацію доказів, встановлення осіб, які вчинили злочин, і завданням яких є збереження слідів злочину на початковому етапі розслідування у зв'язку з загрозою можливої втрати їх у разі зволікання.

З проблемою переліку невідкладних слідчих дій тісно пов'язані питання про граничний строк їх провадження і можливість проведення окремих з них до порушення кримінальної справи.

В процесуальній літературі мають місце пропозиції як про зменшення строку провадження невідкладних слідчих дій (до п'яти діб)

до Кримінально-процесуального кодексу України" введена така слідча дія, як зняття інформації з каналів зв'язку // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616) [1.79.].

[2.68.]²²² (до однієї доби) [3.65.]²²³, так і про його збільшення (до двадцяти діб) з дозволу прокурора [1.69.]²²⁴, з дозволу прокурора чи слідчого [4.12.]²²⁵. Однак, результати анкетування осіб, які провадять дізнання, показали, що існуючий десятиденний строк є найбільш оптимальним. Зокрема, за залишення цього строку без змін висловились 70% всіх респондентів (при виборці 200 чоловік), 26% опитаних висловились за збільшення даного строку і 4% запропонували зменшити строк проведення невідкладних слідчих дій до 5–7 днів. Тому ми вважаємо, що пропозиції про зміну цього строку не мають під собою достатніх підстав і не ґрунтуються на спеціальних емпіричних дослідженнях, а також не призведуть до поліпшення провадження початкового розслідування.

Стосовно ж зменшення строку провадження дізнання до п'яти діб (ч. 3 ст 108 КПК) у випадках обрання до підозрюваного запобіжного заходу [1.79]²²⁶ то, наш погляд, таке рішення не протирічить висловленій нами вище думці і є правильним, оскільки воно сприятиме більш повному і якісному забезпеченню прав особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

Як ми вже відмічали, велике практичне значення мало би і закріплення у законі норми, яка покладала б на органи дізнання обов'язок повідомляти про виявлений злочин і розпочате дізнання не тільки прокурора, а й начальника слідчого відділу, а там, де його нема, — слідчого. Така пропозиція, на нашу думку, сприятиме швид-

²²²[2.68.] Мартынчик Е.Г., Милушев Д.В. Вказ. роб. - С.72.

²²³[3.65.] Якупов Р.Х. Сроки дознания // Тр. Омск. ВШМ МВД СССР. - 1973. - Вып.14. - С.87-88.

²²⁴[1.69.] Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР. Теоретическая модель / Под ред. В.М.Савицкого. - М., 1990. - С.202.

²²⁵[4.12.] Михайлов И.В. Дознание в органах советской милиции и его взаимодействие с предварительным следствием: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Высш. шк. М-ва охраны обществ. порядка РСФСР. - М., 1965. - С.14.

²²⁶[1.79] Закон України "Про внесення змін до кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616).

шому прийняттю слідчим до свого провадження справи, порушеної органом дізнання, не чекаючи закінчення встановленого законом десятиденного строку провадження дізнання, а також швидшому і повному розкриттю злочинів, викриттю винних і виконанню інших завдань кримінального судочинства.

Дізнання у справах про тяжкі злочини, як правило, закінчується прийняттям рішення про направлення справи для провадження попереднього слідства (ч.1 ст.109 КПК), але орган дізнання має право і закрити кримінальну справу, якщо під час дізнання будуть встановлені обставини, передбачені в ст.6 КПК (ч.2 ст.109 КПК). Однак, враховуючи велику суспільну небезпеку такої категорії злочинів, на наш погляд, доцільно було б закріпити в законі положення, що коли при провадженні дізнання у справах про тяжкі злочини виникне необхідність в закритті розслідування кримінальної справи або ж її зупиненні з будь-яких підстав, кримінальна справа повинна бути передана органом дізнання прокуророві для прийняття відповідного рішення. В цьому разі при передачі справи особа, яка провадить дізнання, повинна мотивувати запропоновані нею рішення. В основі такої пропозиції лежить ідея про те, що кінцеве рішення по такій категорії справ повинно прийматись прокурором чи слідчим²²⁷.

Після вступу слідчого у справу орган дізнання (особа, яка провадить дізнання) зобов'язаний виконувати доручення слідчого щодо проведення слідчих та розшукових дій. Якщо в справі про тяжкий злочин, переданої слідчому, не встановлено особу, яка його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати оперативно-розшукові дії і повідомляє слідчого про їх наслідки (ч.ч.3,4 ст.104 КПК).

Заслуговує на увагу питання про можливість проведення особою, яка провадить дізнання, окремих слідчих дій до порушення кримінальної справи (крім огляду місця події). Торкнемося лише однієї

²²⁷Свою позицію щодо положення про закриття кримінальних справ з nereабілітуючих обставин тільки судом, яке закріплене в новому Кримінальному кодексі України, який вступає в дію з 1 вересня 2001 року, ми висловимо в розділі 3 цієї роботи.

дії: експертизи²²⁸.

На нашу думку, введення норм, які дозволять проводити цю слідчу дію до порушення кримінальної справи, призведе до стирання межі між процесуальною перевіркою і розслідуванням кримінальної справи. А це недопустимо тому, що в них істотні відмінності: різні завдання, суб'єкти, різний правовий режим.

Якщо ж виникає питання про необхідність проведення експертизи для визначення суспільної небезпеки вчиненого діяння, то в цьому разі, думається, доцільно провести спрощене дослідження спеціалістом. Тому ми підтримуємо пропозицію про доповнення ч.4 ст.97 КПК таким засобом перевірки заяви, повідомлення про злочин, як "направлення на дослідження" [2.93., 1.76.]²²⁹. В результаті прове-

²²⁸Слід відмітити, що в проекті нового КПК України серед засобів перевірки інформації про злочини до порушення кримінальної справи передбачено провадження таких слідчих дій: огляд, освідчування, огляд і впізнання трупа, ексгумація трупа, виїмка, обшук, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку (ст.177). (Згідно з ч.3 ст.187 КПК арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину може бути застосовано до порушення кримінальної справи. Закон України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116).

Докладний аналіз правомірності включення до наведеного переліку кожної слідчої дії в даній роботі ми проводити не будемо, оскільки це виходить за рамки нашого дослідження, але зупинимось на двох, мабуть, найбільш дискусійних з цього приводу слідчих діях, які до нього не потрапили: експертизі і затриманні особи в порядку ст.106 КПК України.

²²⁹[2.93.] Рыжаков А.П. Органы дознания в уголовном процессе. - М.: Городец, 1999. - С.103. Аналогічний засіб перевірки інформації про злочини ("спеціальні дослідження об'єктів") передбачили і В.С.Зеленецький та Л.М.Лобойко. Див.: [1.76.]Проект Закону України "Про порядок прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень і іншої інформації про злочини" (ст.51), (розробники: В.С.Зеленецький, Л.М.Лобойко) // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. - Х.: Право. - 1999. - Вип.3. - С.89-118.

деного нами узагальнення матеріалів практики були одержані дані про те, що залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями, до порушення кримінальної справи використовується досить часто. Однак у зв'язку із неврегульованістю цих відносин у кримінально-процесуальному законодавстві результати допомоги оформляються по-різному: в 76% випадків у формі довідки від установи; в 23% — у формі пояснення. Детальної регламентації в законі потребують також процесуальні повноваження спеціаліста в цих випадках.

На наш погляд, результати такого дослідження повинні оформлятися у вигляді висновку і підписуватися особою, яка його провела. Ця особа повинна володіти правом витребування необхідних для проведення дослідження документів. У разі необхідності спеціаліст може дати відповідні письмові пояснення по результатах дослідження. Крім того, отримані результати застосування спеціальних знань на стадії, яка передує попередньому розслідуванню, повинні мати доказове значення — при одержанні відповідними актами, які їх відображають, правового статусу інших документів.

Законодавче вирішення питання про залучення спеціаліста до порушення кримінальної справи (не тільки при провадженні огляду місця події) відповідало б не лише потребам практики, а й сприяло компромісному вирішенню актуальної проблеми доцільності і допустимості проведення експертизи до попереднього розслідування. Крім того, це займе набагато менше часу для визначення наявності ознак злочину в кожному конкретному випадку. Якщо ж все-таки без проведення експертизи не обійтись, то тоді необхідно спочатку порушити кримінальну справу.

Повноваження особи, яка провадить дізнання, носять похідний характер від повноважень органу дізнання, в тому числі й прав начальника органу дізнання. Вона має досить широке коло властивих саме їй прав і обов'язків у кримінальному процесі, однак в законі вони окремо не визначені. Тому уявлення про її процесуальний стан можна зробити тільки після аналізу багатьох норм КПК.

Особа, яка провадить дізнання, наділена широким колом прав, котрі вона може самотійно реалізовувати при певних умовах під час

розслідування кримінальних справ. Це право:

- об'єднувати і виділяти в окреме провадження кримінальні справи (ст.26 КПК);
- призначати підозрюваному захисника (ч.3 ст.47 КПК);
- визнавати відповідних осіб потерпілими, цивільними позивачами, їх представниками і представником цивільного відповідача, притягувати особу як цивільного відповідача (ст.49,50,51,52 КПК);
- висловлювати свою думку при розгляді судом скарги і матеріалів справи щодо рішення про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування (ст.52⁵ КПК);
- своєю постановою усувати захисника від участі в справі або з підстав передбачених в законі вносити про це подання до суду (ст.61¹ КПК);
- викликати будь-яких осіб як свідків, потерпілих і підозрюваних для допиту або як експертів для дачі висновків; вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред'явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані; вимагати проведення ревізій (ч.1 ст.66 КПК);
- у передбачених законом випадках доручати підрозділам, які провадять оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі (ч.3 ст.66 КПК);
- оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням (ст.67 КПК);
- оглядати, докладно описувати і приєднувати до справи речові докази (ст.79 КПК);
- приймати (самостійно або, у випадках передбачених в законі, з дозволу суду) рішення про провадження таких слідчих дій, як допит, очна ставка, пред'явлення для впізнання особи і предметів, обшук, виїмка, обшук особи та виїмка у неї предметів і документів, накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, огляд і виїмка кореспонденції та дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку, огляд, освідчування, відтворення обстановки та обставин події, і виконувати їх, а також приймати рішення про проведення експертизи (ст.ст.167, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 184, 187, 187¹, 190, 193, 194, 196 КПК);

— оскаржувати вказівки керівника органу дізнання прокуророві, який здійснює нагляд за провадженням дізнання у справі, а також вказівки останнього прокуророві вищого рівня, не зупиняючи їх виконання²³⁰.

У прийнятій до свого провадження справі особа, яка провадить дізнання, також зобов'язана:

— до першого допиту підозрюваного роз'яснити йому право мати захисника і надати йому можливість захищатися встановленими в законі заходами та забезпечити охорону його особистих і майнових прав (ст.21 КПК)²³¹;

²³⁰ [1.79.] При переліку прав осіб, які проводять дізнання, враховані зміни і доповнені внесені до КПК Законом України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616)

²³¹ Тут слід звернути увагу, що згідно з п.3 Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 р. визнано неконституційними положення частини першої статті 44 КПК України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. [1.27.] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. // Конституція України та її офіційне тлумачення в рішеннях Конституційного Суду України (за станом на 01.02.2001 р.). - Х.: РВФ "АРСІС, ЛТД". 2001. - С.124.

В новій редакції статті 44 КПК, яка викладена в Законі України від 21 червня 2001 року, вже враховане викладене вище рішення Конституційного Суду України. Згідно з ч.2 ст.44 "як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні та інші фахівці в галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. У випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом, як захисники допускаються близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники". [1.79.] Закон України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616).

— вживати всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність, не перекладаючи при цьому обов'язок доказування на нього (ч.1,2 ст.22 КПК);

— не примушувати підозрюваного, а також інших осіб, які беруть участь у справі (свідків, потерпілих, спеціалістів, тощо), шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів до дачі показань і виконання своїх процесуальних обов'язків (ч.3 ст.22 КПК);

— роз'яснювати особам, що беруть участь у справі, їх права і забезпечувати можливість здійснення цих прав (ст. 53 КПК);

— заявляти самовідвід при наявності однієї з обставин, що виключають можливість її участі у справі (ст.60 КПК);

— вирішувати питання про відвід, заявлений перекладачеві, експертові і спеціалістові (ст. 62 КПК);

— оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, розглядати їх у сукупності, не надаючи будь-якому з них наперед встановленої сили, керуючись законом (ст.67 КПК);

— перед допитом осіб, які не можуть бути допитані як свідки, роз'яснити їм право відмовитись давати показання (ч.4 ст.69 КПК);

— забезпечувати зберігання речових доказів і документів, які мають значення для справи (ст.ст.79, 83 КПК);

— забезпечувати належне оформлення протоколів при провадженні слідчих дій (ст.ст.84, 85, 85¹, 85² КПК);

— виконувати письмові вказівки керівника органу дізнання та прокурора.

Як бачимо, коло процесуальних повноважень особи, яка провадить дізнання, досить широке. Але слід завжди пам'ятати, що доручення розслідування злочину підлеглий особі не знімає з начальника органу дізнання відповідальності за досягнення процесуальних завдань у кожній кримінальній справі, якість і строки дізнання.

З боку органу дізнання щодо особи, яка його провадить, можна розрізнити два види управління: процесуальне і непроцесуальне (або

організаційне).

Перший вид реалізується начальником органу дізнання в процесуальних формах і через процесуальні правовідносини. Однак КПК не дає визначення поняття начальника органу дізнання і цей, як ми вважаємо, недолік дозволяє деяким авторам відзначити, що між ним та особою, яка провадить дізнання, складаються правовідносини виключно адміністративного характеру, оскільки цей начальник не фігурує в нормах КПК як окремий суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності. І тому всі його вказівки щодо дій особи, яка провадить дізнання, не є формами процесуального керівництва. При цьому підкреслюється, що відповідно до закону лише прокурор уповноважений одноособово здійснювати процесуальне керівництво діяльністю посадових осіб органів дізнання (зокрема міліції) у справах і матеріалах про злочини [2.95.]²³².

Не заперечуючи керівну роль прокурора під час діяльності органів попереднього розслідування у досудових стадіях кримінального судочинства, повністю з таким поглядом погодитись не можна, оскільки ч.4 ст.426 КПК все ж передбачає затвердження начальником органу дізнання протоколу про обставини вчинення злочину, тобто законом на нього покладаються певні права та обов'язки. А саме наявність прав і обов'язків вказує на існування статусу суб'єкта як учасника певних, в даному разі процесуальних, правовідносин. Тому, на нашу думку, більш правильною є позиція, згідно з якою процесуальні відносини між начальником органу дізнання та особою, яка провадить дізнання, фактично існують, але не набули належної регламентації у процесуальному законі [2.13.]²³³.

Прикладом процесуального управління є затвердження найбільш важливих рішень, дача вказівок про проведення слідчих дій, про передачу справи від одного дізнавача іншому, перевірка кримінальних справ, участь у провадженні дізнання тощо.

²³²[2.95.] Савицкий В.М. Вказ. роб. - С.208-209.

²³³[2.13.] Белозеров Ю.Н., Чугунов В.Е., Чувилев А.А. Дознание в органах милиции и его проблемы. - М.: Юрид. лит., 1972. - С.48-49.

Організаційне керівництво також спрямоване на забезпечення виконання особою, яка провадить дізнання, завдань кримінального судочинства. Але цей вплив, на відміну від процесуального управління, реалізується в адміністративно-правових та інших формах. Його здійснює як начальник органу дізнання, так і начальник підрозділу дізнання²³⁴). Прикладом такого керівництва є планування роботи, розподіл функціональних обов'язків між дізнавачами, контроль за їх виконанням, організація взаємодії дізнавачів з працівниками інших служб, громадськістю тощо.

Крім того, в деяких органах дізнання, зокрема міліції, як ми вже відмічали, згідно з наказом МВС України від 29.12.95 р. №880 організаційне керівництво має місце і з боку вищестоящих підрозділів дізнання.

Начальники відділів, відділень (старші груп) дізнання при виконанні функцій по розслідуванню злочинів у своїй діяльності підпорядковуються начальникам ГУ МВС, УМВС та міськрайлінорганів внутрішніх справ і разом з ними несуть повну відповідальність за стан роботи керованих ними штатних підрозділів дізнання у профілактиці, розслідуванні та розкритті злочинів, забезпечують ефективність роботи і здійснюють контроль за дотриманням законності при провадженні дізнання [2.36.]²³⁵.

Слід також відзначити, що Управління дізнання МВС України має реальну можливість здійснювати методичне керівництво і контроль за процесуальною діяльністю не тільки в штатних підрозділах дізнання, а й в інших установах органів внутрішніх справ (міліція, органи держпожежнагляду, командири військових частин органів внутрішніх справ). Тобто в органах дізнання системи МВС таке організаційне (відомче) керівництво здійснюється як безпосередньо керівниками цих органів, так і через ГУ МВС, УМВС і міськрайліногани внутрішніх справ [2.36.]²³⁶.

²³⁴Наприклад, в органах внутрішніх справ такими є начальник відділу, відділення дізнання міськрайліноргану внутрішніх справ, начальник КР, ДСБЕЗ та ін.

²³⁵[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ роб. - С.153.

²³⁶[2.36.] Там само. - С.153-154.

При організаційному керівництві вплив на процесуальну діяльність осіб, які провадять дізнання, в конкретній кримінальній справі здійснюється опосередкованим шляхом. Так, начальник ОВС, видаючи наказ з приводу допущених окремими дізнавачами порушень закону під час розслідування кримінальних справ, або навпаки, у зв'язку з позитивним досвідом, впливає на формування практики провадження дізнання.

В контексті даної роботи найбільший інтерес викликає дослідження процесуального виду керівництва, оскільки він не отримав достатнього розвитку і правового регулювання.

Для з'ясування сутності процесуальних правовідносин начальника органу дізнання і особи, яка його провадить, необхідно вирішити кілька істотних питань.

Одним з найбільш дискусійних є питання про затвердження начальником органу дізнання постанов особи, яка провадить дізнання, на стадіях порушення кримінальної справи і досудового розслідування.

На наш погляд, таке затвердження окремих рішень є необхідним. Це пояснюється тим, що особа, яка провадить дізнання, вступає у правовідносини з іншими учасниками процесу від імені органу дізнання, який делегував їй частину своїх процесуальних повноважень. А це неминуче призводить до необхідності надання начальнику органу права процесуального контролю, якщо не за всіма, то хоча б за найбільш важливими в процесуальному відношенні діями особи, яка провадить дізнання. Йдеться про процесуальні рішення, які істотно впливають на подальшу діяльність органу дізнання в кримінальній справі.

Законодавчо ця проблема вирішена лише стосовно такої діяльності осіб, які провадять дізнання, як досудова підготовка матеріалів у протокольній формі, де начальник органу дізнання затверджує протокол (ч.4 ст.426 КПК України). Думається, що справа тут не в недовірі особі, яка провадить це розслідування, а в тому, що таке провадження по своїй суті є спрощеним і прискореним і тому потребує додаткових гарантій дотримання прав і законних інтересів правопорушника. У зв'язку з цим начальнику органу дізнання й було надано таке право.

Однак і дізнання в порівнянні з попереднім слідством також є прискореним і скороченим провадженням [3.22.]²³⁷. З цього випливає, що і при провадженні дізнання необхідні додаткові гарантії для забезпечення прав і інтересів осіб, щодо яких провадиться розслідування. Тому виникає необхідність надання начальнику органу дізнання права процесуального контролю за діяльністю представників органу дізнання при провадженні розслідування в кримінальних справах. А з урахуванням специфіки правовідносин між начальником установи і співробітником у сфері їх основної професійної діяльності є підстави ставити питання і про процесуальне керівництво начальником органу дізнання діяльністю особи, яка провадить дізнання [2.84., 3.12., 2.126..]²³⁸.

Доцільність затвердження начальником органу дізнання найбільш важливих рішень осіб, які провадять дізнання, обумовлена й тим, що орган дізнання є колегіальним (багатосуб'єктним) органом і оцінки рішень, які приймаються його представниками (зокрема, особою, яка провадить дізнання, і начальником органу дізнання) не повинні мати розходжень. Якщо ж такі випадки матимуть місце, то вирішальне слово, на нашу думку, повинно бути за суб'єктом, якому надані більш широкі процесуальні повноваження, тобто за начальником органу дізнання. В ході проведеного нами опитування за розширення процесуальних повноважень начальника органу дізнання у вказаному напрямку висловились 81% співробітників міліції, яким доручається провадження дізнання (при вибірці 100 чоловік).

Необхідно також відмітити, що в ході проведеного нами соціологічного дослідження позитивну відповідь на питання про необхідність затвердження начальником органу дізнання процесуальних документів дали близько 90% опитаних співробітників різних органів

²³⁷[3.22.] Зеленецький В.С. Поняття дізнання і його види // Вісник Академії прав. наук України. - 1997. - №4. - С.108.

²³⁸[2.84.] Павлухин Л.В. Вказ. роб. - С.22; [3.12.] Гуткин И.М. Вопросы совершенствования процессуального и организационного руководства в сфере дознания // Совершенствование уголовно-процессуальной деятельности органов внутренних дел / Тр. Академии МВД СССР. - М. - 1984. - С.8-9; [2.126.] Чистякова В.С. Вказ. роб. - С.38 та інші.

дiзнання (при вибiрцi 100 чоловiк). Серед таких документiв називались постанови, якi впливають на рух справи; постанови про затримання в порядку ст.106 КПК.

Для того щоб з'ясувати, якi ж саме процесуальнi дiї чи рiшення потребують затвердження, потрiбно визначитись, котрi з них взагалi може провадити особа, яка провадить дiзнання, тобто якi повноваження i в якому порядку їй делегуються.

На думку I.M. Гуткiна, яку подiляють й iншi процесуалiсти, керiвник установи, коли вiн є органом дiзнання, має право делегувати лише такi повноваження, до здiйснення яких закон допускає особу, яка провадить дiзнання (провадження слiдчих дiй). Iншi процесуальнi повноваження, якими закон надiляє тiльки орган дiзнання в особi начальника установи, вiн делегувати iншiй особi не може i повинен здiйснювати їх сам [3.12., 4.13.]²³⁹.

З нашої ж точки зору, на пiдтримку заслуговує позицiя тих авторiв, якi вважають, що делегуються й iншi повноваження, якi закон надає лише органу дiзнання, незалежно вiд того, чи визнається ним установа або керiвник цiєї установи. В першу чергу це повноваження про направлення справи (її порушення, зупинення, вiдновлення, закриття, передача слiдчому), про застосування заходiв процесуального примусу (затримання, арешт, привiд, обшук, накладення арешту на майно тощо) [2.48., 2.90., 4.10., 2.78.]²⁴⁰. Це має місце на практицi i знайшло своє закрiплення у чинних вiдомчих нормативних актах та проектi нового КПК України (ст.ст.101, 155 та iн.).

Саме цi рiшення з найважливиших процесуальних питань роз-

²³⁹[3.12.] Гуткин И.М. Вказ роб. - С.12; [4.13.] Мичурина О.В. Процессуальные и организационные вопросы осуществления начальниками СИЗО И ЛТП функций органа дознания: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - М. 1993. - С.50.

²⁴⁰[2.48.] Жогин Н.В., Фаткулин Ф.Н. Вказ роб. - С.82; [2.90.] Рахунов Р.Д. Вказ. роб.- С.144; [4.10.] Кругликов А.П. Вказ. роб. - С.85; [2.78.] Михеєнко М.М., Шибiко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримiнально-процесуального кодексу України. - К.: Юрiнком Інтер, 1997. - С.165.

слідкування істотно впливають на подальшу процесуальну діяльність і мають затверджуватися начальником органу дізнання. Таке затвердження не потрібне лише в тих випадках, коли в КПК у зв'язку з прийняттям конкретного процесуального рішення говориться не про орган дізнання, а про особу, яка провадить дізнання (див., наприклад, ст.ст.49, 50, 51, 52, 79 КПК України). Процесуальні документи (постанови), які складаються при прийнятті цих рішень, набувають юридичної сили одразу ж після підписання їх дізнавачем, а не з моменту їх затвердження.

Однак тут потрібно зауважити, що ми погоджуємося з думкою О.В. Бауліна, що постанова про об'єднання чи виділення справ, незважаючи на те, що право прийняття такого рішення закон надає особі, яка провадить дізнання (ст.26 КПК), все таки повинні затверджуватись начальником органу дізнання, оскільки за своєю правовою сутністю і наслідками таке рішення співпадає з таким, як порушення кримінальної справи, а останнє віднесено законом до компетенції органу дізнання. Крім того, в процесуальній літературі виділення чи об'єднання кримінальних справ вважається досить складним процесуальним інститутом [2.94.]²⁴¹. Ця складність обумовлена відсутністю належної регламентації обчислення процесуальних строків при роз'єднанні і об'єднанні справ про злочини [2.41.]²⁴². А оскільки за дотримання процесуальних строків під час дізнання несе відповідальність начальник органу дізнання, то без нього й не повинно вирішуватися таке важливе процесуальне питання [2.36.]²⁴³.

Якоюсь мірою можна погодитись з практикою, коли особи, які провадять дізнання, погоджують з начальником органу дізнання свої рішення про проведення слідчих дій, що потребують значних матері-

²⁴¹[2.94.] Рыжаков А.П. Предварительное расследование. - М.: Информ. изд. дом "Филинь", 1997. - С.89.

²⁴²[2.41.] Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел: Учеб. пособие. - К: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. - С.31.

²⁴³[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.63-64.

альних витрат (залучення провідних фахівців, використання дорогих реактивів, технічного обладнання, тощо), оскільки грошовими коштами органу дізнання розпоряджається його керівник. Але не можна погодитися з пропозиціями щодо обов'язковості затвердження всіх процесуальних рішень дізнавача начальником органу дізнання, як це передбачено у ч.2 ст.33 проекту нового КПК України.

У багатьох випадках це призведе до витрачання необхідного для проведення невідкладних слідчих дій часу, заважатиме швидкості розслідування, штучно завантажить керівника органу дізнання, в якого завжди чимало роботи, вирішенням нескладних питань, які в змозі самотійно розв'язати дізнавач.

Ідея необхідності затвердження начальником органу дізнання документів, що складені особою, яка провадить дізнання, має не тільки прибічників, а й опонентів. Так, І.М. Гуткін не згоден з таким рішенням, вказуючи на те, що повноваження органу дізнання — установи ця особа може реалізувати і самотійно, а вимога про затвердження процесуальних рішень начальником органу дізнання означає, по суті, обмеження прав, які надані законом особі, яка провадить дізнання [3.12.]²⁴⁴. Його висновок ґрунтується на аналізі відповідних норм КПК, з яких випливає, що начальник органу дізнання не володіє всіма повноваженнями органу дізнання, і що вони можуть бути реалізовані без його відома [3.12.]²⁴⁵. Але ми вже розглядали це питання і дійшли прямо протилежного висновку²⁴⁶. Крім того, ця проблема, на нашу думку, обумовлена упущенням законодавця. Воно стосується того, що діяльність начальника відповідної установи, який володіє статусом органу дізнання, до цього часу не знайшла належного відображення в законі [3.12.]²⁴⁷. Важко пояснити логічними аргументами той факт, що при протокольній формі досудової підготовки матеріалів начальник органу дізнання повинен приймати рішення, а в інших досудових провадженнях, де процесуальний контроль не

²⁴⁴[3.12.] Гуткин И.М. Вказ. роб. - С.11.

²⁴⁵[3.12.] Гуткин И.М. Там само. - С.10-11.

²⁴⁶Див. розділ 1 цієї роботи.

²⁴⁷Це визнає і сам І.М.Гуткін. Див.: [3.12.] Гуткин И.М. Вказ. роб. - С.8-9.

менш важливий, його участь нормами кримінально-процесуального права не передбачена.

Остаточне вирішення цієї проблеми, безумовно, повинно бути закріплено в законі шляхом не тільки регламентації участі начальника органу дізнання у всіх досудових провадженнях, а й відповідного врегулювання повноважень цього суб'єкта щодо особи, яка провадить дізнання [3.12., 2.118., 2.57., 3.55.]²⁴⁸.

Однак тут слід з обережністю ставитися до спроб поширити повноваження начальника органу дізнання на осіб, які очолюють лише окремі структурні підрозділи таких органів (наприклад, на начальників штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ) [3.55.]²⁴⁹.

Начальником органу дізнання, тобто органу державної влади, який уповноважений на здійснення процесуальної діяльності, може бути лише одна особа, оскільки інакше це призведе до плутанини в організації дізнавальної діяльності та безвідповідальності за стан провадження у кримінальних справах. Заступники начальника такого органу, а тим більше — керівники його структурних підрозділів і служб, не можуть розглядатися як начальники органу дізнання.

При позбавленні ж процесуальних повноважень керівника органу виконавчої влади через передачу їх начальникові структурного підрозділу не можна буде говорити про якийсь незалежний статус

²⁴⁸[3.12.] Гуткин И.М. Там само. - С.8-9; [2.118.] Уголовно-процессуальные основы деятельности органов внутренних дел. - М. 1988. - С.44. На необхідність цього вказували й інші науковці: [2.57.] Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Вказ. роб. - С.111-112; [3.55.] Смітєнко З.Д., Поповченко О.І. Шляхи вдосконалення організації і провадження дізнання в міліції // Майбутнє правової системи України / Тези доповідей та наук. повідомлень Міжнародної наук.-практ. конференції молодих юристів (15-16 березня 1996 року). - К.: Укр. правн. фундація. - 1996. - С.84.

В проекті нового КПК зроблена спроба вирішення цього питання (ст.ст.32, 33).

²⁴⁹[3.55.] Смітєнко З.Д., Поповченко О.І. Вказ. роб. - С.84. Цю проблему ми також вже розглядали в 1 розділі цієї роботи. Однак наведемо ще декілька аргументів.

останнього як органу дізнання, оскільки він буде адміністративно підпорядкований органу, який не відповідає за стан процесуальної роботи. Це призведе до того, що процесуальна діяльність розглядатиметься як якась другорядна в порівнянні з адміністративною і залежатиме від інтересів останньої. Ось чому ми вважаємо за небажане наділяти будь-яких інших осіб повноваженнями органу дізнання, крім керівників відповідних органів державної влади.

Близьким до розглянутого нами є також питання про значення вказівок начальника органу дізнання про провадження певних процесуальних дій. Правовідносини, які виникають у результаті таких вказівок, безсумнівно, є кримінально-процесуальними і потребують відповідної регламентації саме в рамках цієї галузі права. В ході проведеного нами соціологічного дослідження 70% співробітників органу дізнання (а саме міліції), які уповноважуються на провадження дізнання (при вибірці 100 чоловік), вказали на необхідність розширення повноважень начальника органу дізнання до рівня (обсягу) повноважень начальника слідчого відділу.

Обов'язковість вказівок начальника органу для особи, яка провадить дізнання, обумовлена процесуальними інтересами органу дізнання. Будучи представником органу, особа, яка провадить дізнання, у разі незгоди з вказівками начальника не має право призупиняти їх виконання.

В цьому зв'язку, думається, буде логічним і доцільним закріплення в законі положення про можливість подання прокурору письмових заперечень на вказівки начальника органу дізнання. Таке оскарження не повинно зупиняти їх виконання, за винятком тих із них, що стосуються кваліфікації злочину або закриття справи²⁵⁰. В цих випадках прокурор повинен або скасувати вказівки начальника органу дізнання, або зо-

²⁵⁰При поверненні до двох порядків (видів) провадження дізнання, тобто надання органам дізнання права проводити розслідування в повному обсязі (що має місце в проекті нового КПК України (ст.206) [1.73.]), до таких, на наш погляд, слід також віднести і вказівки про притягнення як обвинуваченого, про обсяг обвинувачення та про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду.

бов'язати його доручити провадження розслідування іншому дізнавачеві, але ні в якому разі не наполягати на їх виконанні. Таке рішення, на нашу думку, сприятиме підвищенню процесуальної самостійності особи, яка провадить дізнання, і дасть їй змогу дійсно оцінювати докази і приймати відповідні рішення за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що кримінально-процесуальний статус особи, яка провадить дізнання, потребує вдосконалення. Однак це не тільки погодження з можливістю делегування і виконання повноважень, які закон надає лише органу дізнання, та внесення письмових заперечень на вказівки начальника органу дізнання, а й дещо інше.

Так, інколи в практичній діяльності особи, яка провадить дізнання, виникає необхідність доручення іншому органу дізнання виконання тих чи інших дій. Це може бути вимога про проведення слідчих дій, застосування оперативно-розшукових заходів, заходів примусу (затримання, привід), розшукових заходів (застосування службово-розшукової собаки, окремих технічних засобів і т.под.), забезпечення можливості якісного провадження слідчих дій (охорона місця події, запрошення понятих, представників житлово-експлуатаційної організації тощо) та ін. Не всі органи дізнання мають можливість самостійно реалізувати їх. Саме тому вони, на нашу думку, повинні мати правові підстави для дачі подібних доручень іншому органу дізнання.

Це призведе до низки позитивних моментів.

По-перше, взаємодія органів дізнання між собою набуде правової основи. Це дасть змогу особі, яка провадить дізнання, вимагати від того чи іншого органу надання їй допомоги при провадженні дізнання. Раніше, якщо така взаємодія й мала місце, то вона часто ґрунтувалася на особистих контактах співробітників і залежала від бажання того чи іншого виконавця.

По-друге, значно скоротяться випадки тяганини з виконанням доручень.

По-третє, з'являться законні підстави притягнення до відповідальності виконавця за несумлінне, неякісне здійснення тих чи інших доручених заходів.

Це питання донедавна законодавчо було не врегульовано взагалі. Однак Законом України від 21 червня 2001 року статтю 66 КПК було доповнено частиною третьою такого змісту: "У передбачених законом випадках особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, які перебувають в їх провадженні, вправі доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі".

На нашу думку, подібне вдосконалення кримінально-процесуального законодавства є правильним і своєчасним. Воно сприятиме налагодженню взаємодії між різними органами дізнання, що є необхідним при провадженні розслідування в окремих кримінальних справах. Крім того заслуговує на схвалення, що це зроблено саме в КПК, тому що такі відносини між органами дізнання за своєю природою є кримінально-процесуальними.

Однак, на наш погляд, в процитованому вище положенні не зовсім чітко вирішене поставлене питання. Зокрема, не ясно, що слід розуміти під "засобами для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі", тобто, наприклад, чи може дізнавач доручати іншому органу дізнання провадження слідчих дій; чи є такі доручення обов'язковими для виконання, яка їх форма.

Думається, що в новому КПК доцільніше було б врегулювати запропоновані пропозиції, доповнивши КПК окремою статтею, котра "у систематизованому вигляді визначала повноваження особи, яка провадить дізнання" [3.12.]²⁵¹. За аналогією зі ст.114 КПК України в одній із частин даної норми доцільно закріпити: "Дізнавач по розслідуваних ним справах має право давати іншим органам дізнання доручення і вказівки про провадження розшукових та слідчих дій і вимагати від них допомо-

²⁵¹Така пропозиція вже мала місце в процесуальній літературі (див.: [3.12.] Гуткин И.М. Вказ. роб. - С.12).

ги при провадженні окремих слідчих дій. Такі доручення і вказівки дізнавача даються в письмовій формі і є обов'язковими для виконання".

2.3.2. Компетенція особи, яка провадить дізнання, при прийомі і перевірці заяв та повідомлень про злочини. Як ми вже відмічали вище, особа, яка провадить дізнання, в окремих випадках розпочинає свою процесуальну діяльність ще до прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Вона за дорученням начальника органу дізнання здійснює дії по перевірці відомостей про злочин і подію [1.38., 1.37., 1.55., 1.54.]²⁵², про які повідомляється в заяві, повідомленні або іншій інформації, та приймає у визначений законом строк рішення згідно з вимогами КПК. Крім того, кримінально-процесуальна діяльність дізнавача може розпочатися ще раніше, оскільки відповідно до п.2.2. названої Інструкції обов'язком усіх осіб рядового і начальницького складу міліції [2.93.]²⁵³, які перебувають

²⁵²Поділ на інформацію про злочини та інформацію про події залежить від форми подання, порядку розгляду. Докладніше це питання врегульовано в Інструкції про порядок прийому, реєстрації, обліку та розгляду в органах, підрозділах і установах внутрішніх справ України заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і пригоди: Затв. наказом міністра внутр. справ України 26 листопада 1991 року №500 [1.38., 1.37.].

Аналогічний відомчий нормативний акт є також в такому органі дізнання, як податкова міліція ([1.55., 1.54.] Інструкція про порядок приймання, реєстрації, обліку та розгляду заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини: Затв. наказом Державної Податкової Адміністрації України №304 від 24 червня 1998р. "Про затвердження деяких нормативних актів з питань приймання, реєстрації, обліку та розгляду в підрозділах податкової міліції заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини").

²⁵³Тут слід погодитись із О.П.Рижаковим, який вважає, що в цій Інструкції ігнорується процесуальний статус органів Держпожежнагляду як органів дізнання, оскільки останні входять до системи органів МВС, а формулювання, які використовуються в цьому відомчому нормативному акті МВС, обмежують процесуальні права їх співробітників, а в окремих випадках взагалі не називають, наприклад, серед суб'єктів прийняття інформації про злочин ([2.93.] Рыжаков А.П. Органы дознания в уголовном процессе. - М.: Городец, 1999. - С.121). Тому, на наш погляд, потрібно замінити слова "співробітники міліції" на "співробітники органів внутрішніх справ", "особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ".

при виконанні службових обов'язків, є прийняття такої інформації та негайне реагування на неї. Вони не мають права відмовлятися від її прийому під приводом обслуговування іншої території, недостатності свідчень для вирішення питання про наявність ознак злочину або з будь-яких інших причин.

У зв'язку з цим особи, які провадять дізнання, мають право на:

1) визначення підвідомчості, тобто:

— отримання заяви (повідомлення) про злочин (п.2.2 Інструкції [1.38.]²⁵⁴);

— складання протоколу усної заяви про злочин;

— роз'яснення заявнику про відповідальність за неправдивий донос (ст.95 КПК, п.2.4 Інструкції);

— встановлення особи того, хто з'явився з повинною (ст.96 КПК, п.2.4 Інструкції);

— розгляд питання про підвідомчість заяви (повідомлення), а в необхідних випадках збирання додаткових відомостей для її уточнення;

— направлення заяви (повідомлення) за належністю, якщо рішення її знаходиться за рамками компетенції відповідного органу дізнання (п.3.9 Інструкції);

— прийняття заяви (повідомлення) до свого провадження, якщо вона підвідомча даному органу, і одночасне повідомлення того органу, якому цей злочин підслідний;

2) збирання відомостей, які вказували б на наявність або відсутність ознак злочину і обставин, що виключають порушення кримінальної справи, і підтверджували б їх достатність для прийняття остаточного рішення на стадії порушення кримінальної справи. Засобами збирання цих відомостей дізнавачами є:

а) закріплені в КПК:

— відібрання пояснень від окремих громадян;

— витребування необхідних документів (ч.4 ст.97 КПК);

²⁵⁴[1.38.] Тут і далі ми робимо посилання на Інструкцію МВС України, хоча аналогічні положення є і в Інструкції Державної Податкової Адміністрації України.

— проведення визначених у законодавчих актах України окремих оперативно-розшукових заходів з дозволу суду за погодженням з прокурором поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника (ч.5 ст.97 КПК) [1.79.]²⁵⁵;

— у невідкладних випадках може бути проведений огляд місця події (ч.2 ст.190 КПК);

— з метою запобігти злочину може бути застосовано арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ст.187 КПК) [1.79.]²⁵⁶;

— вимога про проведення ревізії (ч.1 ст.66 КПК);

б) інші засоби:

— гласні розшукові заходи;

— судово-медичне обстеження [1.34.]²⁵⁷;

— направлення для дослідження;

— адміністративне вилучення (ст.265 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1.8.]²⁵⁸);

— досмотр (ст.264 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1.8.]²⁵⁹) та ін.

Як бачимо, перелік засобів перевірки заяв (повідомлень) про

²⁵⁵[1.79.] Див.: Закон України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616).

²⁵⁶[1.79.] Там само.

²⁵⁷Докладніше про судово-медичне обстеження і про використання його результатів дивись п.16 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997р. №8 "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах" // Зб. постанов Пленуму Верховного Суду України (1963-1997 роки) із змінами і доповненнями за станом на 8 лютого 1998 року. - Сімферополь: "Таврія", 1998. - С.67-75 [1.34.].

²⁵⁸[1.8.] Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР, 1984, додаток до №51, ст.1122. (із змінами і доповненнями станом на 1 серпня 1997р. Офіційне видання. - К.: "Парламентське видавництво", 1997. - 204с).

²⁵⁹[1.8.] Там само.

злочин досить великий і не є вичерпним [4.11., 3.19.]²⁶⁰. Розглянемо докладніше два з них, які передбачені в ч.4 ст.97 КПК (відібрання пояснень від окремих громадян, витребування необхідних документів). Оскільки ми їх віднесли до процесуальних, то на них поширюється процесуальна форма, тобто їх потрібно проводити з дотриманням принципів кримінального процесу.

Так, пояснення повинно відбиратись за правилами провадження допиту, а оформлюватися за правилами, які закон висуває до протоколу допиту. При опитуванні особа має право говорити рідною мовою, ознайомлюватися із змістом пояснення, засвідчувати його правильність. Опитування малолітніх свідків проводиться в присутності педагога. Як і при допиті, при опитуванні особи, які беруть у ньому участь,

²⁶⁰Так, Л.М. Лобойко розроблена ціла система засобів пізнання в дослідчому кримінальному процесі, яка складається із п'ятнадцяти дослідчих пізнавальних дій. Крім названих нами, він виділяє ще: контрольні заміри, зважування, перевірки; опечатування приміщень; доставляння в правоохоронні органи осіб, які вчинили злочин; дослідчий опит та ін. ([4.11.] Лобойко Л.М. Актуальні проблеми дослідчого кримінального процесу: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. - Х., 1997. - С.4-5).

В.С. Зеленецький також виділяє певні пізнавальні дії, за допомогою яких у дослідчому кримінальному процесі здійснюється перевірка заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і перелік яких не є вичерпним. До їх числа він відносить: дослідчий огляд предметів, документів, приміщень, територій та інших значущих для встановлення істини об'єктів; витребування матеріалів, що належать до даного провадження, дослідче дослідження об'єктів, що належать до даного провадження, особами, які володіють спеціальними знаннями (експрес-аналізи); прийняття доказової інформації від фізичних та юридичних осіб; проведення дослідчої кіно-фото-відеозйомки; виготовлення дослідчих графічних зображень (схем, графіків, креслень, розрізів та ін); опечатування приміщень; проведення аудіозапису і т ін. (див.: [3.19.] Зеленецький В.С. Структура дослідчого кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1996. - №7. - С.131).

Обидві ці позиції є досить цікавими і заслуговують на увагу, однак, на нашу думку, їх аналіз в даній роботі проводити не доцільно, оскільки це питання виходить за рамки теми нашого дослідження.

можуть подавати докази. Для процесуального закріплення цього факту достатньо відобразити його в поясненні. Після відображення пояснення робиться, наприклад, запис: "В процесі дачі пояснення опитаний передав виявлений ним у своєму будинку ніж..." [2.93.]²⁶¹.

Відмінність між поясненням і показаннями, на наш погляд, полягає в тому, що:

— по-перше, особа, у якої відбирається пояснення, не попереджається про відповідальність за відмову від дачі і за дачу завідомо неправдивого пояснення²⁶²;

— по-друге, пояснення відбирається, як правило, за місцем знаходження (проживання, роботи) особи, в якої воно відбирається. В окремих випадках ця особа може бути викликана в орган дізнання або слідства, однак у разі її неявки до неї не можна застосувати привід.

Факт витребування документів оформляється, як правило, запитом із посиланням на відповідну статтю КПК і факт попередньої перевірки заяви (повідомлення) про злочин. Однак можливі й інші письмові форми закріплення факту витребування. До них належать: протокол витребування; постанова про витребування результатів дослідження; рапорт посадової особи, яка займається розглядом заяви про злочин, про залучення документів, які зібрані при адміністративному провадженні [2.93.]²⁶³.

Така кримінально-процесуальна діяльність дізнавача завершується прийняттям рішення про:

- 1) порушення кримінальної справи;
- 2) відмову в порушенні кримінальної справи;
- 3) направлення заяви або повідомлення за належністю;
- 4) наявність у матеріалах достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, передбаченого в ст.425 КПК (після чого провадиться до-

²⁶¹[2.93.] Рыжаков А.П. Вказ. роб. - С.126-127.

²⁶²Хоча, на нашу думку, зміст ст.63 Конституції України роз'яснювати перед опитуванням необхідно.

²⁶³[2.93.] Рыжаков А.П. Вказ. роб. - С.127.

судова підготовка матеріалів у протокольній формі) [3.19.]²⁶⁴.

Згідно з КПК України прийняття вказаних рішень є компетенцією органу дізнання. Однак, ці повноваження можуть делегуватися особі, яка провадить дізнання, а це тягне за собою надання начальнику органу дізнання права процесуального контролю за її діями і, зокрема, права затвердження окремих її рішень. Так, відповідно до п.5.1.3. вищезгадуваної Інструкції начальник органу внутрішніх справ зобов'язаний затверджувати постанови про порушення кримінальних справ або про відмову в їх порушенні, винесених працівниками органів дізнання.

Хоча вимога про затвердження таких рішень врегульована у відомчому нормативному акті, однак ми не можемо погодитись з думкою О.П. Рижаківа, згідно з якою вона є відомчою, а не кримінально-процесуальною [2.93.]²⁶⁵. Ми вже висловлювали пропозицію про необхідність врегулювання взаємовідносин між начальником органу дізнання і особою, яка провадить дізнання, не у відомчому порядку, а в КПК²⁶⁶. Інакше це призведе до висновку, що рішення співробітника органу дізнання набуває кримінально-процесуального значення з моменту підписання ним відповідної постанови, а не з моменту затвердження її начальником. Це буде суперечити чинному КПК, тому що таке право він надає не особі, яка провадить дізнання, а органу дізнання, вся повнота повноважень якого належить його начальнику.

2.3.3. Компетенція особи, яка провадить дізнання, при досудовій підготовці матеріалів у протокольній формі. Ми розгляну-

²⁶⁴На відміну від трьох перших названих рішень, передбачених в ч.2 ст.97 КПК і досить глибоко досліджених в процесуальній літературі, четвертому, тобто рішенню про порушення протокольної форми досудової підготовки матеріалів, увага майже не приділялась. Процесуальний порядок прийняття цього рішення розглядається у роботі В.С. Зеленецького (див.: [3.19.] Зеленецький В.С. Вказ. роб. - С.132).

²⁶⁵[2.93.] Рыжаків А.П. Вказ. роб. - С.101.

²⁶⁶До того ж таке відомче врегулювання має місце не в усіх органах дізнання, а в тих, які входять до системи органів МВС.

ли специфіку компетенції особи, яка провадить дізнання, при провадженні власне дізнання, при перевірці заяв і повідомлень про злочини. Залишилося проаналізувати особливості її статусу при досудовій підготовці матеріалів у протокольній формі²⁶⁷.

Незважаючи на наявність складів злочинів, по яких деякі органи дізнання уповноважені на провадження такого розслідування, нами не виявлено жодного факту складання протоколу досудової підготовки матеріалів співробітником іншого органу дізнання, крім міліції і органів держпожежнагляду, хоча закон і надає їм це право.

Ця кримінально-процесуальна діяльність починається зразу ж після констатації наявності в розпорядженні представника органу дізнання достатніх даних, які вказують на ознаки злочину, передбаченого в ст.425 КПК. Тобто, встановлений законом десятиденний строк провадження за протокольною формою слід обчислювати з моменту реєстрації заяви про вчинення правопорушення, оскільки саме з цього часу орган дізнання вже має право здійснювати процесуальну діяльність [2.36.]²⁶⁸. Після цього він уповноважений:

— встановлювати обставини вчиненого злочину і особу правопорушника;

— отримувати пояснення від правопорушника, очевидців та інших осіб, що характеризують суб'єкт, суб'єктивну сторону, інші недоказані до того моменту ознаки злочину;

— витребувати довідку про наявність або відсутність судимості у правопорушника, характеристику з місця його роботи або навчання та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді;

— відбирати у правопорушника зобов'язання з'являтися за викликами органів дізнання і суду та повідомляти їм про зміну місця проживання;

— складати протокол про обставини вчиненого злочину;

²⁶⁷Особливості правового статусу особи, яка провадить дізнання, при виконанні доручень і вказівок слідчого буде розглянуто в розділі третьому цього дослідження.

²⁶⁸[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - с.142.

— приєднувати до протоколу всі зібрані матеріали, а також список осіб, які підлягають виклику в суд;

— після затвердження протоколу начальником органу дізнання пред'являти всі матеріали правопорушнику для ознайомлення (ст.426 КПК).

Провадження слідчих дій при протокольній формі досудової підготовки матеріалів не допускається, крім огляду місця події, який закон дозволяє робити і до порушення кримінальної справи (ч.2 ст.190 КПК). За наявності даних про те, що правопорушник зловживає спиртними напоями або наркотичними речовинами, до протоколу має бути доданий медичний висновок, необхідний для вирішення судом питання про застосування до нього примусового лікування від алкоголізму або наркоманії [2.78.]²⁶⁹. Ми підтримуємо думку С.М. Стахівського, згідно з якою в таких випадках порушення кримінальної справи і вже після цього призначення відповідної експертизи є недоцільними [2.36.]²⁷⁰.

Слід відзначити, що в системі МВС України перед подачею протоколу зі всіма матеріалами начальнику органу дізнання для затвердження, яке відповідно до ч.4 ст.426 КПК є обов'язковим, існує практика погодження прийнятого особою, яка провадила таку досудову підготовку матеріалів, рішення з керівником структурного підрозділу органу дізнання (наприклад, дізнавач з керівником штатного підрозділу дізнання, дільничий інспектор міліції з начальником відділення по керівництву дільничими інспекторами). Така практика не суперечить закону і сприяє зміцненню законності, посиленню процесуального контролю за протокольним провадженням [2.36.]²⁷¹.

²⁶⁹[2.78.] Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практич. коментар Кримінально-процесуального кодексу України. - К.: Юрінком Інтер, 1997. - С.603.

²⁷⁰[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - с.142.

²⁷¹[2.36.] Там само. - С.143.

2.4. Перспективи розвитку дізнання у справах про тяжкі злочини

Ще одне важливе питання, яке, на нашу думку, доцільно розглянути саме у цьому розділі — це питання про необхідність повернення до двох видів (порядків) провадження дізнання, оскільки його вирішення дасть змогу більш повно з'ясувати специфіку компетенції осіб, які його провадять. В результаті внесених у 1993 р. змін до КПК України залишився тільки один його вид — дізнання у справах, по яких провадження попереднього слідства є обов'язковим. Однак в теорії і на практиці висловлюються думки, що таке рішення було помилковим і себе не виправдало, тому потрібно повернути органам дізнання право провадити розслідування в повному обсязі [1.73.]²⁷².

Для вирішення цього питання, на наш погляд, необхідно абстрагуватися від окремих особливостей даного виду дізнання і спробувати розглянути цю проблему із загальних методологічних позицій, що дозволило б оцінити необхідність існування зазначеного інституту в рамках певної процесуальної ідеї, яка охоплює весь процес. Тут йдеться про таку кардинальну проблему, як єдність і диференціація форм судочинства. Питання в тому, чи потрібні різні процесуальні форми взагалі і різні форми досудового провадження зокрема²⁷³.

В наш час у кримінально-процесуальній літературі, мабуть, не знайдеться робіт, в яких би висувались аргументи проти диференціації кримінального судочинства. Необхідність диференціації обумовлюється тим, що там, де можна вирішити завдання кримінального процесу з меншими витратами і з меншим часовим проміжком між вчиненим злочином і застосуванням до особи, яка його вчинила, певної міри покарання, такий шлях і повинен бути обраний, тобто можуть і повинні використовуватися відносно менш складні процесуальні форми, процедури.

²⁷²[1.73.] Проект нового КПК України саме таким чином вирішує цю проблему.

²⁷³В цьому дослідженні внаслідок його специфіки основна увага буде приділена питанню диференціації процесуальної форми на досудових стадіях.

Як вірно відмітив С.М. Стахівський, диференціація форми процесу є неминучим наслідком існуючої в будьякій системі тенденції до оптимізації її функціонування, прагнення досягти мети найкоротшим шляхом, тобто диференціація у напрямку її раціоналізації — соціально зумовлене і правомірне явище [2.36.]²⁷⁴.

Однак у сучасній науковій літературі далеко не однозначно вирішується проблема підстав або критеріїв диференціації. В більшості робіт їх ділять на дві групи: матеріально-правові та процесуальні [4.22.]²⁷⁵.

Кримінально-правовий критерій повинен в першу чергу братися до уваги при визначенні процедури досудового провадження певних категорій справ. Яким би очевидним і простим щодо збирання матеріалів не був би злочин, але, якщо він належить до категорії тяжких, спрощене досудове провадження по ньому провадитись не повинно. Це пояснюється тим, що занадто великою і непоправною може бути помилка в таких справах, тому ризик має бути зведений до мінімуму.

Всі учені, які досліджували це питання, і ми їх підтримуємо, єдині в одному: диференціації кримінально-процесуального законодавства повинна передувати диференціація законодавства кримінального. Саме кримінальне законодавство має передбачати різні категорії злочинів залежно від ступеня їх суспільної небезпеки, а вже потім щодо кожної з них повинна бути розроблена і включена в кримінально-процесуальне законодавство особлива процесуальна форма досудового провадження.

В новому Кримінальному кодексі України (п.1 ст.12) всі криміналь-

²⁷⁴[2.36.] Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Вказ. роб. - С.137.

²⁷⁵Існують думки, що таких критеріїв чотири. Так, Д.В.Філін, крім названих, виділяє ще кримінологічний і організаційний ([4.22.] Філін Д.В. Вказ. роб. - С.25-26).

Безперечно, такий погляд заслуговує на увагу, однак ми вважаємо, що основними все ж таки є два критерії: матеріально-правовий і процесуально-правовий. Саме їх докладний розгляд дасть нам змогу спробувати вирішити поставлене питання.

но карані діяння залежно від ступеня тяжкості поділяються на чотири категорії: злочини невеликої тяжкості; середньої тяжкості; тяжкі та особливо тяжкі злочини [1.7.]²⁷⁶.

Саме ця диференціація і повинна в першу чергу братися до уваги при диференціації досудового кримінального судочинства. У зв'язку з цим, на наш погляд, протокольна форма досудової підготовки матеріалів справи має застосовуватись у справах про злочини невеликої тяжкості; дізнання (як самотійна форма розслідування) — у справах про злочини середньої тяжкості; у справах же про тяжкі і особливо тяжкі злочини обов'язковим повинно бути попереднє слідство.

Тобто, на нашу думку, головним критерієм диференціації досудового провадження є кримінально-правова підстава — ступінь тяжкості злочину. Цей критерій є єдиною матеріально-правовою підставою. Поняття ж тяжкості злочину включає в себе такі поняття (які окремими авторами виділяються як самотійні критерії диференціації), як "суспільна небезпека діяння", "суспільна небезпека особи, яка вчинила діяння", "вид і розмір покарання".

Крім матеріально-правового критерію диференціації, повинні використовуватись і критерії кримінально-процесуальні. Головним з них є складність встановлення фактичних обставин по даному злочину.

Сама постановка питання про відносну простоту чи складність встановлення фактичних обставин у певних категоріях справ викликає негативну реакцію окремих процесуалістів. Вони стверджують, що простими і ясними справи стають тільки тоді, коли розслідування по них закінчено, і передчасне їх оголошення такими не принесе користі правосуддю [2.46.]²⁷⁷.

Однак йдеться не про конкретні, одиничні справи, а про категорії справ, складність встановлення фактичних обставин по яких може

²⁷⁶[1.7.] Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України, 2001, №21, ст.920 (набирає чинності 1 вересня 2001 р.).

²⁷⁷[2.46.] Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. - С.75.

бути різною [3.42.]²⁷⁸. Не виключено, що розслідування конкретної справи може бути складнішим, ніж інші справи цієї категорії. Законодавство передбачає в цьому випадку можливість і необхідність застосування більш складнішого процесуального порядку провадження, ніж той, що, як правило, застосовується до даної категорії справ. Так, протокольне досудове провадження може бути замінено дізнанням, дізнання — попереднім слідством. У справах про злочини, передбачені ч.1 ст.27 КПК, також може проводитись попереднє слідство, якщо про це прийме відповідне рішення прокурор (правда, тоді вже ця справа перестає бути справою приватного обвинувачення).

Якщо ж проводиться, наприклад, попереднє розслідування по явних, очевидних злочинах, які не становлять великої суспільної небезпеки, то це призводить, по суті, до витрачання сил не на розкриття злочину, а на дотримання складної процесуальної форми, пов'язаної зі складанням численних документів. Розслідування по таких справах часто набуває формального характеру, а дотримання процесуальної форми перетворюється на самоціль [3.48.]²⁷⁹.

Крім того, потрібно враховувати вимоги закону про швидкість розкриття злочину (ст.2 КПК України). На нашу думку, доцільно було б встановити в законі різні процесуальні строки для провадження тих чи інших категорій кримінальних справ залежно від складності встановлення фактичних обставин. Це значною мірою відобразить позицію законодавця щодо складності розслідування цих справ. Зараз такий підхід лише частково знайшов своє закріплення в чинному законодавстві — це справи, по яких провадиться досудова підготовка матеріалів у протокольній формі.

Іншим кримінально-процесуальним критерієм диференціації досудового провадження є певні особливості становища особи; щодо якої ведеться провадження.

²⁷⁸[3.42.] Маршев С.А. О дифференциации форм уголовного судопроизводства // Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы. Воронеж, 1979. - С.143.

²⁷⁹[3.48.] Пашкевич П. Процессуальные формы уголовного судопроизводства нужно дифференцировать // Соц. законность. - 1974. - №9. - С.55.

Цей критерій використовується в таких випадках:

1) у справах неповнолітніх досудове провадження можливе тільки у формі попереднього слідства, незалежно від тяжкості злочину і складності встановлення фактичних обставин;

2) досудове провадження у справах про злочини осіб, які через свої фізичні чи психічні вади не можуть самі реалізувати своє право на захист, також можливе тільки у формі попереднього слідства незалежно від тяжкості і складності цього злочину;

3) тільки у формі попереднього слідства проводиться досудове провадження у справах про суспільно небезпечне діяння про застосування примусових заходів медичного характеру;

4) у справах приватного обвинувачення, коли потерпілий не може сам захистити свої інтереси, прокурором призначається досудове провадження у формі дізнання чи попереднього слідства.

В таких випадках використання цього критерію для ускладнення досудового провадження здійснюється для того, щоб забезпечити реальну рівність громадян перед законом, їх право на захист, гарантувати реалізацію їх прав та інтересів [2.63.]²⁸⁰.

Наступним кримінально-процесуальним критерієм диференціації досудового провадження є особлива суспільна значущість конкретного злочину.

Так, згідно з чинним законодавством, прокурор внаслідок особливої суспільної значущості злочину має право замінити протокольне провадження дізнанням, дізнання — попереднім слідством, а також замінити слідством розгляд справ, які провадяться за правилами ч.1 ст.27 КПК України.

Ми підтримуємо точку зору, відповідно до якої ще одним кримінально-процесуальним критерієм, який, на жаль, не враховується чинним законодавством, має бути позиція особи, щодо якої ведеться досудове провадження, та потерпілого від злочину [2.63.]²⁸¹. Думається, що

²⁸⁰[2.63.] Ленский А.В. Досудебное (предварительное) производство в системе уголовного процесса России. - Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1997. - С.47.

²⁸¹[2.63.] Ленский А.В. Вказ. роб.- С.48.

на вимогу однієї з цих осіб досудове спрощене провадження повинно бути замінено провадженням з більш складною процесуальною формою.

Отже, основним критерієм диференціації досудового судочинства є матеріально-правовий — тяжкість злочину.

До числа кримінально-процесуальних слід віднести:

- 1) ступінь складності встановлення фактичних обставин справи;
- 2) певні особливості становища особи, щодо якої ведеться провадження;
- 3) особлива суспільна значущість конкретного злочину;
- 4) позиція особи, щодо якої ведеться провадження, а також потерпілої від злочину.

Ці критерії необхідно враховувати як законодавцю (при розробці і прийнятті нового КПК), так і в конкретній правозастосовній кримінально-процесуальній діяльності. Тобто, потрібно мати на увазі, що критеріями віднесення того чи іншого злочину до протокольної форми, дізнання чи попереднього слідства повинен бути або один з них, або їх сукупність.

Що стосується безпосередньо нашого питання про відновлення дізнання як самостійної форми досудового розслідування, то така необхідність насамперед обумовлюється перевантаженістю слідчих органів [3.28.]²⁸².

²⁸²Рішенням спільного засідання Ради національної безпеки і оборони при Президентові України та Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України від 7 квітня 1995 р. на Академію правових наук України та практичні відомства було покладено завдання організувати вивчення реального стану навантаження та умов праці слідчих підрозділів. Таке дослідження проведено і його результати викладені у окремій статті (див.: [3.28.] Кожевніков Г.К., Давиденко Л.М., Коновалова В.О., Хотенець В.М., Янович Ю.П. Науково обґрунтовані норми навантаження та належні умови праці слідчих підрозділів як важливий чинник їх якісної діяльності // Питання боротьби зі злочинністю. Зб. наук. праць. - Х.: Право. - 1997. - С.7-45).

В цій статті викладені науково обґрунтовані норми навантаження на слідчих різних відомств, розроблена методика розрахунків кількості кримінальних справ, які знаходяться в провадженні одного слідчого протягом року (місяця), та запропоновані пропозиції щодо зменшення навантаження слідчих, яке перевищує встановлені норми.

Окремі положення цієї статті мають відношення і до теми нашого дослідження, тому ми наведемо їх у цій роботі, оскільки, на нашу думку, вони заслуговують на підтримку.

Автори вищевказаного дослідження відмовляються від розв'язання цієї проблеми найпростішим шляхом — збільшенням штатної чисельності слідчих [2.93., 1.72., 2.72., 1.36.]²⁸³ і пропонують такі заходи її вирішення:

а) декриміналізація правопорушень, які не становлять значної

²⁸³Зауважимо, що в процесуальній літературі висловлюються ще більш радикальні і, на нашу думку, взагалі неприйнятні пропозиції. Так, О.П.Рижаков вважає, що кримінально-процесуальний напрямок діяльності органів дізнання не повинен включати в себе жодного з видів повного розслідування злочинів. Він пропонує передати ці повноваження слідчим підрозділам відповідних відомств, у тих же, де таких немає, - створити їх. Тобто, пропонує створити слідчі апарати в органах Державного пожежного нагляду, органах охорони державного кордону, митних органах, на співробітників яких і покласти право розслідування в повному обсязі (в тому числі й досудову підготовку матеріалів у протокольній формі) ([2.93.] Рыжаков А.П. Вказ. роб. - С.41).

Така точка зору для нас є непринятною не тільки тому, що це потребує значних фінансових витрат, підготовки достатньої кількості спеціалістів, а й тому, що Україна бачить інший шлях реформування досудового слідства, який, на наш погляд, є слушним (в проекті нової редакції Концепції судово-правової реформи України передбачено створення єдиного слідчого апарату - Слідчого комітету України, що створюється як незалежна централізована система структурних слідчих підрозділів. Хоча там же передбачено, що розслідування окремих категорій кримінальних справ здійснюють також слідчі органів Служби безпеки України та слідчі органів прокуратури) [1.72.]. Аналіз аргументів "за" і "проти" цієї ідеї досить повно зроблено в роботі О.Р.Михайленка. Див.: [2.72.] Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Научно практическое издание. - К.: Юринком Интер, 1999. - С.43-45.

Можна припустити, що перші кроки по цьому шляху вже зроблені в Указі Президента України від 15 грудня 1999 р. №1573/99 "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади", в п.1 якого передбачено ліквідацію так і не створеного Національного бюро розслідувань України ([1.36.] Указ Президента України №1573/99 від 15.12.1999р "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади" // Голос України від 18.12.1999р. - №236).

небезпеки для суспільства;

б) розширення застосування органами дізнання протокольної форми досудової підготовки матеріалів справи;

в) відновлення форми дізнання, що існувала раніше, в справах, у яких провадження попереднього слідства не є обов'язковим;

г) визначення підслідності таким чином, щоб слідчі органів внутрішніх справ розслідували лише кримінальні справи про тяжкі неочевидні злочини;

д) закріплення в КПК України норми, згідно з якою слідчий після виконання усіх необхідних і можливих слідчих дій у кримінальній справі, в якій не встановлено особу, яка вчинила злочин, міг повернути цю справу органу дізнання з дорученням встановити таку особу [3.28.]²⁸⁴.

Ми взагалі підтримуємо всі ці пропозиції, однак більш докладніше зупинимось лише на одній з них — відновленні форми дізнання, що існувала раніше [3.8.]²⁸⁵.

Дійсно, позитивне вирішення цього питання дозволить істотно змінити характер слідчої діяльності: слідчі розслідували б саме складні кримінальні справи про тяжкі злочини, до яких зараз внаслідок перевантаження пересічними справами у них "не доходять руки". Вивченням кримінальних справ, закінчених розслідуванням у слідчих підрозділах органів внутрішніх справ районного рівня в 1996—1999 рр., встановлено, що у

²⁸⁴[3.28.] Кожевніков Г.К., Давиденко Л.М., Коновалова В.О., Хотенець В.М., Янович Ю.П. Вказ. роб. - С.26-27.

²⁸⁵Тут слід відмітити, що в процесуальній літературі висловлювалися пропозиції про ліквідацію дізнання як форми розслідування кримінальних справ. Однак ми підтримуємо думку Ю.М.Грошевого, згідно з якою такі пропозиції неприйнятні. Питання мають бути сформульовані інакше: чи вписується дізнання в систему кримінального процесу або ж воно далеке від нього; чи забезпечує воно розкриття злочинів; чи додержуються при його проведенні права людини? Всі вони заслуговують на позитивну відповідь (див.: [3.8.] Грошев Ю.М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування у новому КПК України // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. 1994. - №2. - С.138-147).

провадженні слідчих перебувало до 20% справ про злочини, що не є тяжкими, у яких особи, які їх вчинили, визнавали себе винними.

Питання про відновлення цього виду дізнання вже ставилось МВС України у 1995 р., але проект закону про такі зміни в КПК не одержав згоди в комісіях Верховної Ради. Проект нового КПК України закріплює цей вид дізнання і причому без будь-яких обмежень, які мали місце раніше (заборона участі захисника до судового розгляду справи, відсутність права у потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача на ознайомлення з кримінальною справою після закінчення дізнання та ін.), тобто таке дізнання провадитиметься за правилами попереднього слідства (ст.206). Немає обмежень і щодо процесуальної самостійності особи, яка провадить дізнання, — вона за своїм процесуальним становищем прирівнюється до слідчого.

Однак між прихильниками повернення цього виду дізнання немає єдності щодо кола справ, які повинні розслідуватись у такій формі. Не вдаючись до аналізу існуючих пропозицій, висловимо свою точку зору, яка ґрунтується на власних поглядах, щодо врахування обох розглянутих вище критеріїв диференціації кримінально-процесуальної форми.

Так, ураховуючи матеріально-правовий критерій (тяжкість злочину), ми пропонуємо закріпити в КПК України положення, згідно з яким дізнання у справах, по яких досудове слідство є не обов'язковим, провадиться у справах про злочини середньої тяжкості. Беручи до уваги кримінально-процесуальний критерій, слід закріпити положення, відповідно до якого справа може розслідуватись в такій формі (в тому числі й по злочинах, які не становлять великої суспільної небезпеки (або ж, як закріплено в новому КК, "злочинах невеликої тяжкості"), коли це визнає за необхідне прокурор чи суд (враховуючи складність встановлення фактичних обставин справи, особливу суспільну значущість конкретного злочину, а також позицію особи, щодо якої ведеться провадження, і потерпілої від злочину).

Що ж до строку провадження такого виду дізнання, то ми підтримуємо позицію авторів проекту нового КПК України, які вважа-

ють, що воно повинно бути закінчено протягом одного місяця з дня заведення справи (ст.206). Цей строк не може бути продовжений прокурором, оскільки це розслідування є все ж таки скороченим і прискореним в порівнянні з попереднім слідством [1.73.]²⁸⁶.

Якщо всі пропозиції щодо відновлення дізнання як самостійної форми попереднього розслідування будуть враховані, то відмінність його від попереднього слідства буде лише в суб'єкті, підслідності та строках. На наш погляд, потрібно все ж таки передбачити в КПК окремі обмеження при провадженні цього виду дізнання. До таких, на нашу думку, можна віднести:

— необхідність затвердження основних рішень особи, яка провадить дізнання, начальником органу дізнання;

— КПК не повинен містити положення про можливість продовження строку провадження такого виду дізнання. Якщо така необхідність має місце, то справа повинна бути передана слідчому для провадження попереднього слідства.

Ще одне важливе питання, розгляду якого слід приділити увагу, — диференціація порядку провадження дізнання залежно від тяжкості злочину. Як ми вже відмічали, чинний КПК України передбачає два порядки провадження дізнання (ст.104), а саме: у справах про злочини, що не є тяжкими, орган дізнання провадить такий обсяг слідчих дій, який забезпечує встановлення особи, яка вчинила злочин; справу ж про тяжкий злочин орган дізнання зобов'язаний передати слідчому в строк не більше десяти днів з моменту її порушення, навіть якщо не встановлено особу, яка вчинила цей злочин, продовжуючи виконувати в цьому випадку оперативно-розшукові заходи.

Проект нового КПК України хоч і повертається до двох видів дізнання: провадження у справах, по яких досудове слідство не є обов'язковим і по яких досудове слідство є обов'язковим, але щодо

²⁸⁶Продовження строку провадження дізнання до двох місяців передбачалось в попередніх редакціях проекту нового КПК України (див.: [1.73.] КПК України (проект підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України) за станом на липень 1997 р.).

останнього виду залишає наведені два порядки провадження дізнання (ст.206).

На наш погляд, такий поділ не має під собою достатніх підстав. Як вже пропонувалось, справи про тяжкі злочини повинні розслідуватись у формі попереднього слідства. Це дасть змогу слідчим у більш короткий строк після виявлення вчиненого злочину приймати справу до свого провадження, що в свою чергу сприятиме більш швидкому, якісному і повному її розслідуванню.

Провадження слідчих дій органом дізнання в справах про тяжкі злочини можна було б допустити у формі невідкладних слідчих дій, коли швидке прибуття слідчого на місце його вчинення неможливе, і це призведе до втрати слідів злочину [1.60.]²⁸⁷.

Тому ми пропонуємо закріпити в новому КПК України положення, згідно з яким всі справи про тяжкі злочини повинні розслідуватись у формі попереднього слідства. У разі виявлення таких злочи-

²⁸⁷Подібне положення містилось в Статуті кримінального судочинства Російської імперії 1864 р., ст.258 якого передбачало, що коли поліція стала свідком злочинного діяння або прибула на місце зразу ж після його вчинення, а також коли до прибуття на місце події судового слідчого сліди злочину можуть бути втрачені, поліція замінює судового слідчого у всіх слідчих діях, які не терплять відкладення, таких як: огляд, освідування, обшук і виїмка; але формальних допитів ні обвинувачених, ні свідків поліція не робить, хіба що хтось з них буде тяжко хворий і є загроза, що він помре до прибуття слідчого (див.: [1.60.] Устав уголовного судопроизводства. Судебные уставы с изложением рассуждений на коих они основаны. - Ч.2. - Санкт-Петербург, 1867. - С.117).

Необхідність провадження органами дізнання таких слідчих дій, в тому числі й у справах про тяжкі злочини, в той час у Російській імперії (як і зараз у РФ) дійсно було виправданою, оскільки мали місце великі відстані та незадовільні шляхи сполучення.

Але, враховуючи наш адміністративно-територіальний устрій і більш-менш рівномірність заселення території нашої країни, такі випадки практично неможливі. Як виняток можливі злочини, вчинені на борту судна, що знаходиться в далекому плаванні.

нів органами дізнання вони повинні негайно повідомити про нього слідчого. І лише у виключних випадках, коли прибуття слідчого на місце події неможливе і є небезпека втрати слідів злочину, останній має право проводити невідкладні слідчі дії до прибуття слідчого.

Підтвердженням наведеної позиції є практика розслідування таких злочинів. Із вивченого нами обсягу кримінальних справ по розслідуванню злочинів, які є тяжкими, лише в 12% із них кримінальна справа порушувалась і розслідувалась в порядку ч.2 ст.104 КПК органами дізнання.

І на завершення розгляду цього питання висловимо думку щодо процесуального становища особи, яка провадить дізнання, при врахуванні всіх наших пропозицій, тому що вони відповідним чином позначатся на її компетенції. Такий вид дізнання, як провадження розслідування у справах про злочини, попереднє слідство по яких є обов'язковим, матиме місце лише у виняткових випадках, основною діяльністю буде провадження дізнання в повному обсязі. Як ми вже відмічали, за своїм процесуальним статусом особа, яка провадить дізнання, не буде істотно відрізнитись від слідчого, за виключенням необхідності затвердження найбільш важливих рішень та строком дії повноважень. А це ще раз підтверджує наші пропозиції щодо необхідності підвищення процесуальної самостійності цього суб'єкта кримінального процесу.

Певний науковий інтерес становить і питання про можливість суміщення в рамках діяльності однієї особи, яка провадить дізнання, оперативно-розшукової та процесуальної функцій. Значення ж його для практичних працівників важко переоцінити. В даний час, коли особами, які провадять дізнання, поряд із штатними дізнавачами визнаються оперативні співробітники відповідних підрозділів дізнання, таке суміщення, на нашу думку, можливе. Саме такий погляд переважає серед практичних працівників, в процесуальній літературі і впливає з окремих нормативних актів, які надають цим посадовим особам право на провадження оперативно-розшукових заходів і порушення кримінальної справи.

Досить поширеною є практика дачі слідчими доручень про про-

вадження як слідчих, так і оперативно-розшукових заходів оперативним співробітникам, які вели справи оперативного обліку, оскільки вони добре обізнані з матеріалами справи, а це дає позитивні результати. Таке суміщення можливе ще й тому, що згідно з ч.ч.3, 4 ст.104 КПК України після передачі кримінальної справи слідчому орган дізнання зобов'язаний виконувати доручення слідчого про провадження як слідчих, так і розшукових заходів.

Також мають місце випадки, коли оперативний співробітник порушує кримінальну справу і провадить дізнання по матеріалах, що впливають із справи оперативного обліку, яка знаходилась в його ж провадженні. Порушення кримінальних справ співробітниками оперативних підрозділів по "своїх" матеріалах — явище достатньо поширене [2.25.]²⁸⁸. Доцільність цього знову ж аргументується обізнаністю з матеріалами справи. Крім того, право співробітників оперативних підрозділів на порушення кримінальних справ по матеріалах, зібраних у ході оперативно-розшукової діяльності, підтверджено і конкретизовано законами України "Про оперативно-розшукову діяльність" (ст.10) і "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (п.5 ст12) [2.25.]²⁸⁹.

Певний інтерес мають результати проведеного нами соціологічного дослідження з питання про можливість суміщення оперативно-розшукової і процесуальної функцій в діяльності одного суб'єкта по одній кримінальній справі. За таке суміщення висловились 45% всіх опитаних, проти — 55% (із загальної вибірки 150 чоловік). Заслуговує на увагу те, що серед противників суміщення оперативні працівники склали 75%. Основними аргументами для негативної відповіді було те, що така практика веде до однобічності і обвинувального ухилу в розслідуванні або ж негативно позначається на допустимості доказів. Визначальним аргументом за суміщення функцій послужило положення про можливість отримання найбільш повної інформації про розслідувану подію (60% від числа тих, хто підтримав суміщення).

²⁸⁸[2.25.] Горбачов О.В. Вказ. роб. - С.53.

²⁸⁹[2.25.] Там само.

Ми вже висловлювали свою позицію щодо необхідності відмови визнавати особами, які провадять дізнання, оперативних співробітників. Їх повноваженнями повинні наділятися лише співробітники спеціальних підрозділів — відділів (відділень) дізнання (що має місце в міліції), які правом на провадження оперативно-розшукових заходів не наділяються, а займаються лише провадженням процесуальних дій в рамках повноважень органу дізнання, або ж окремі співробітники, призначені на посади дізнавачів (аналогічно тому, що має місце у військових частинах). Оперативні ж співробітники повинні займатись в основному провадженням тільки оперативно-розшукової діяльності. В такому разі ніякого суміщення оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної функцій не буде, за винятком випадків, коли слідчий може дати доручення оперативному співробітнику про провадження як слідчих, так і оперативно-розшукових заходів.

Якщо ж урахувати нашу пропозицію щодо диференціації кримінально-процесуальної форми згідно з диференціацією кримінального законодавства, то проблема ненадання статусу осіб, які провадять дізнання, оперативним уповноваженим відповідних підрозділів дізнання відпаде автоматично. Це пояснюється тим, що в даний час на практиці оперативні співробітники, як правило, провадять дізнання у формі невідкладних слідчих дій лише у справах про тяжкі злочини, а за нашою пропозицією такі справи повинні розслідуватися тільки слідчими. кримінально-процесуальна діяльність співробітників оперативних підрозділів органів дізнання при розслідуванні злочинів повинна бути обмежена лише виконанням відповідних доручень або вказівок слідчого про провадження слідчих або розшукових дій та провадженням оперативно-розшукових заходів.

Якщо ж буде врахована лише пропозиція про повернення до двох порядків провадження (тобто повернення дізнання у справах про злочини, провадження попереднього слідства по яких є не обов'язковим), а під особою, яка провадить дізнання, як і зараз, будуть розуміти і співробітників штатних підрозділів дізнання, і співробітників оперативних підрозділів, то, на нашу думку, незалежно

від того, хто буде провадити таке розслідування, суміщення оперативно-розшукової і процесуальної функцій неможливе, оскільки висновок суб'єкта дізнання, який провадить розслідування в такій формі, про вчинений злочин повинен бути зроблений на підставі доказів, встановлених процесуальним шляхом.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИ ПРОВАДЖЕННІ ДІЗНАННЯ

3.1. Загальна характеристика кримінально-процесуальних правовідносин при провадженні дізнання

3.1.1. Специфіка правовідносин з участю особи, яка провадить дізнання. Перед розглядом загальних особливостей кримінально-процесуальних відносин при провадженні дізнання доцільно було б з'ясувати загальнотеоретичне поняття правовідносин. Значення цього поняття пояснюється його використанням у всіх галузевих юридичних науках. У свою чергу рекомендації галузевих наук щодо практичної діяльності відповідних суб'єктів права неможливі без аналізу правовідносин [2.116.]²⁹⁰. Поняття правових суспільних відносин в юридичній літературі трактується по-різному, однак у кожній із дефініцій в основі визначення обов'язково відмічаються суспільні відносини [2.6., 2.28., 2.123.]²⁹¹.

Правовідносини виділяються із сукупності суспільних відносин такою характерною особливістю, як їх урегулювання нормами права. І якщо ми говоримо про них як про абстрактне поняття, то останнє уявляється нам як сукупність конкретних правовідносин, що регламентовані однією чи кількома нормами права. Якщо ж йдеться про реальний зв'язок між його учасниками, тобто про реальні (конкретні) правовідносини, то їх слід визначати, як суспільний зв'язок, що виникає на основі норм права між особами, наділеними юридичними правами і обов'язками [2.6., 2.4.]²⁹².

²⁹⁰[2.116.] Ткаченко Ю.Г. Методологические вопросы теории правоотношений. - М.: Юрид. лит., 1980. - С.5.

²⁹¹[2.6.] Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. - Т.2. - М.: Юрид. лит., 1982. - С.82; [2.28.] Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. - С.24-25; [2.123.] Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. - М.: Юрид. лит., 1974. - С.7 та інші.

²⁹²[2.6.] Алексеев С.С. Вказ. роб. - С.82; [2.4.] Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. - М.: "Статут", 1999. - С.66.

Відмічені загальнотеоретичні елементи поняття правовідносин лежать в основі і такого їх галузевого різновиду, як кримінально-процесуальні. Більшість процесуалістів єдині у визначенні кримінально-процесуальних правовідносин як суспільних відносин, що виникають, розвиваються та припиняються у сфері кримінального судочинства на основі норм кримінально-процесуального права [2.44., 2.109., 2.14.]²⁹³. Аналіз теоретичних джерел з цього питання дозволяє виділити такі відмінні ознаки даного виду правовідносин:

— кримінально-процесуальні відносини відіграють службову роль щодо кримінальних матеріальних правових відносин, є засобом встановлення останніх [2.44., 2.127., 2.14., 2.7.]²⁹⁴;

— це завжди владні відносини, їм властиві публічно-правові за-сади [2.14., 2.127., 2.100.]²⁹⁵;

— вони мають особливе коло суб'єктів — учасників цих правовідно-син [3.15.]²⁹⁶;

— кримінально-процесуальні відносини можуть набувати дис-

²⁹³[2.44.] Элькин П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. - С.8; [2.109.] Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. - Т.1. - М.: Наука, 1968. - С.31-36; [2.14.] Божьев В.П. Уголовно-процесуальні правоотношения. - М.: Юрид. лит., 1975. - С.87; [2.100.] Советский уголовный процесс / Под ред. Н.С.Алексеева и В.З.Лукашевича. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. - С.15-16 та інші.

²⁹⁴[2.44.] Элькин П.С. Вказ. роб.- С.7; [2.8.] Альперт С.А. Обвинение в советском уголовном процессе. - Х.: ХЮИ, 1974. - С.21; [2.127.] Шпилёв В.Н. Содержание и формы уголовного судопроизводства. - Минск: БГУ, 1974. - С.72; [2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.90; [2.7.] Альперт С.А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти. - Х.: НЮАУ, 1995. - С.3.

²⁹⁵[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.90; [2.127.] Шпилёв В.Н. Вказ. роб. - С.77; [2.100.] Советский уголовный процесс / Под ред. Н.С.Алексеева и В.З.Лукашевича. - Л.: ЛГУ, 1989. - С.16.

²⁹⁶[3.15.] Добровольская Т.Н., Элькин П.С. Уголовно-процесуальна форма, процесуальні норми і виробства // Юридическая процесуальна форма: теория и практика. - М. - 1976. - С.237-238.

кретного характеру [2.14.]²⁹⁷.

Всі названі особливості кримінально-процесуальних правовідносин, безумовно, притаманні й тій частині їх сукупності, де одним із учасників виступають особи, які провадять дізнання.

Враховуючи вищевикладене, можна дати визначення *кримінально-процесуальних правовідносин* з безпосередньою участю особи, яка провадить дізнання, як її соціальні зв'язки з іншими суб'єктами кримінального судочинства, що врегульовані нормами кримінально-процесуального права і виникають, розвиваються та припиняються в процесі кримінально-процесуальної діяльності.

Однак в діяльності осіб, які провадять дізнання, в деяких випадках поряд з нормами кримінально-процесуального права реалізуються норми й інших галузей права. Це можуть бути правові приписи кримінального, цивільного, державного, адміністративного, трудового, фінансового та деяких інших галузей права [3.30.]²⁹⁸. Природа комплексних правовідносин у кримінальному процесі досліджена не досить повно. Є лише окремі публікації, які формулюють низку поставлених питань [2.14., 3.18.]²⁹⁹. Актуальність дослідження комплексних правовідносин викликана розвитком двох протилежних тенденцій законодавчого регулювання суспільних відносин. Одна з них йде в напрямку детальної регламентації певного суспільного процесу від початку й до кінця з відповідним правовим забезпеченням залучення нових суб'єктів даної галузі права. Так йде розвиток кримінального процесу. Прикладом може бути розширення переліку орга-

²⁹⁷[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.90.

²⁹⁸[3.30.] Корнуков В.М. Взаимосвязь государственно-правовых, административных и уголовно-процессуальных норм, регламентирующих процессуальное положение личности // Сб. науч. тр.: Реализация норм государственного и административного права на предварительном следствии. - Волгоград. - 1987. - С.22-25.

²⁹⁹[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.61; [3.18.] Зеленецкий В.С. Специфика правоотношений, возникающих в связи с исполнением представления следователя // Вопросы государства и права. - М., 1974. - Вып. 2. - С.319-320.

нів дізнання (ст.101 КПК).

Друга тенденція законотворення викликана необхідністю максимального врегулювання всіх сфер діяльності одного якого-небудь суб'єкта в системі різних галузей права. Це тенденція творення комплексних правових актів. Прикладом є закони України "Про міліцію"³⁰⁰, "Про Службу безпеки України" [1.18.]³⁰¹.

Дослідження комплексних правовідносин дасть змогу погоджувати в законотворчому процесі ці обидві тенденції розвитку правової регламентації суспільних відносин. Але в рамках даної роботи ми не будемо детально розглядати їх проблематику. Спробуємо лише виділити і коротко охарактеризувати певні групи комплексних правовідносин з участю осіб, які провадять дізнання.

На нашу думку, таких груп у кримінальному процесі три:

- 1) коли кримінально-процесуальні правовідносини виникають після і в зв'язку з іншими правовідносинами;
- 2) коли кримінально-процесуальні правовідносини існують одночасно з іншими правовідносинами;
- 3) коли кримінально-процесуальні правовідносини передують іншим правовідносинам.

Перший різновид комплексних правовідносин має місце вже на початковому етапі кримінально-процесуальної діяльності.

Найбільший теоретичний і практичний інтерес тут становить ситуація безпосереднього виявлення ознак злочину як привід до порушення кримінальної справи. Випадки, коли цей привід виявляється у ході кримінально-процесуальної діяльності (наприклад, в ході розслідування іншої кримінальної справи), розглядати недоцільно,

³⁰⁰[1.13.] Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990р., №565-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №4, ст.20 (Введений в дію постановою ВР №583-12 від 25.12.90, ВВР, 1991, №4, ст.21).

³⁰¹[1.18.] Закон України "Про Службу безпеки України" від 25 березня 1992р. №2229-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, №27, ст.382 (Введений в дію постановою ВР №2230-12 від 25.03.92, ВВР, 1992, №27, ст.382).

оскільки така діяльність здійснюється цілком і повністю в рамках кримінального процесу. Коли ж ознаки злочину виявляються співробітниками органу дізнання, поза сферою кримінального процесу (наприклад, у процесі адміністративної діяльності та виконання інших функцій, пов'язаних з охороною громадського порядку, державного або митного кордону, громадської або державної безпеки країни), то рішення про наявність чи відсутність такого приводу до порушення кримінальної справи приймає начальник установи.

В органах внутрішніх справ (ОВС) існує порядок, згідно з яким співробітник, який виявив ознаки злочину в процесі службових дій, подає про це рапорт начальнику органу [2.37., 2.118.]³⁰². Якщо ж начальник органу вирішить, що факти, про які сповіщає співробітник, не містять ознак злочину, то рапорт з відповідними додатками до нього не буде юридичним фактом, що викличе кримінально-процесуальні правовідносини [2.37.]³⁰³. Якщо ж начальник органу вирішить, що інформація, яка міститься в рапорті, свідчить про наявність ознак злочину, то він порушує кримінальну справу. Орган внутрішніх справ переходить у розряд органу дізнання, начальник ОВС автоматично стає начальником органу дізнання (хоч би в чисто логічному і термінологічному значенні). В більшості таких випадків можна стверджувати, що кримінально-процесуальним передують адміністративні правовідносини. Після реєстрації цієї інформації як приводу до порушення кримінальної справи подальші розпорядження начальника органу з її перевірки (якщо така потрібна) вже регулюються нормами кримінально-процесуального права.

Взагалі адміністративно-правова діяльність часто передує кримінально-процесуальній і навіть обумовлює виникнення останньої, а інколи взагалі неможлива без неї. Це має місце у всіх справах з адміністративною преюдицією. Крім того, в рамках адміністратив-

³⁰²[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М., 1986. - С.28; [2.118.] Уголовно-процессуальные основы деятельности органов внутренних дел. - М.: Академия МВД СССР, 1988. - С.30.

³⁰³[2.37.] Дознание в органах внутренних дел. - М., 1986. - С.29.

них правовідносин здійснюються дії відповідних суб'єктів адміністративного права не тільки по виявленню ознак злочину, а й для забезпечення збереження слідів злочинного діяння. Йдеться про вилучення в рамках адміністративного процесу певних речей, предметів, які можуть набути в кримінальному судочинстві статусу речових доказів. У подальшому, при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності, це веде до відпаданню необхідності провадження окремих процесуальних дій (обшуку, виїмки тощо), а отже, не виникають відповідні кримінально-процесуальні відносини, які часто є неминучими в інших умовах.

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на таку особливість комплексних правовідносин, як інтеграція норм різних галузей права для досягнення максимально можливого кримінально-процесуального результату. Норми кримінально-процесуального права враховують таку інтеграцію.

Дані, одержані в рамках адміністративно-правових відносин, або перевіряються кримінально-процесуальними способами і засобами, або з додержанням додаткових процесуальних умов враховуються в новій якості. Так, адміністративний акт, одержаний в результаті адміністративно-правових відносин, у подальшому може набути значення процесуального акта (зокрема статусу іншого документа). Предмети та цінності, залучені в ході адміністративних дій, можуть набути статусу речових доказів, якщо вони матимуть ознаки, передбачені ст.78 КПК України.

Нерідко пряме використання результатів, одержаних поза рамками кримінального процесу, буває неможливе з причини істотних відмінностей у вимогах, що ставляться до отримання і оформлення відповідних результатів різними галузями права. Для вирішення проблеми переводу в кримінальний процес даних, одержаних у ході інших видів державної діяльності, є два можливих напрямки.

По-перше, в самому кримінально-процесуальному праві необхідно закріпити критерії можливості використання такої інформації та способи її процесуального оформлення.

По-друге, в суміжних інститутах процесуальних галузей права

необхідно прагнути до уніфікації правового регулювання відповідних видів діяльності. Зокрема, це стосується інституту вилучення окремих предметів, цінностей, речей в адміністративному, цивільному і кримінальному процесах. Недостатня правова регламентація умов вилучення в одній галузі може позначитися на можливості використання результатів такої процесуальної дії в іншій галузі. Так, в адміністративно-процесуальному праві відсутні вимоги щодо відображення у відповідному протоколі індивідуальних ознак предметів (ст.265 Кодексу України про адміністративні правопорушення), які вилучаються, що при використанні результатів цієї дії вже в кримінальному процесі може призвести до втрати доказового значення вилученого. У зв'язку з цим слід відмітити існування доказового права в зарубіжних країнах як самостійної галузі права, яка вивчає проблеми доказування в різних правозастосовних судових процедурах (і прогресивність пропозицій у відповідних структурних змінах у нас) [3.27.]³⁰⁴. А взагалі, як відмічають В.Я. Тацій і Ю.М. Грошевий, "аналіз документів ООН і регіональних міжнародних пактів, зокрема Конвенції про захист прав людини і основних свобод [1.3., 2.59.]³⁰⁵, у галузі прав людини і боротьби зі злочинністю дозволяє дійти висновку про те, що в теперішній час формуються галузі міжнародного процесуального права, в тому числі міжнародного кримінально-процесуального права, які разом із судовою практикою Європейсь-

³⁰⁴[3.27.] Ковалев В.А. Полнее использовать достижения правовой мировой культуры в уголовном процессе // XXVII съезд КПСС и укрепление законности и правопорядка. - М. - 1987. - С. 224-228.

Заслуговує на увагу також пропозиція В.М.Тертишніка з розробки і прийняття загальноправового законодавчого акта - Основи доказового права ([2.114.] Тертышник В.М., Слинько С.В. Теория доказательств: Учеб. издание. - Х.: Арсис, 1998. - С.850.

³⁰⁵Див.: [1.3., 2.59.] Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Рим, 4.XI.1950 (Конвенцію ратифіковано Законом №475/97-ВР від 17.07.97) // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - С.3.

кого суду з прав людини гармонізують національні адміністративно-процесуальні, цивільно-процесуальні і кримінально-процесуальні процедури. Цим міжнародним процедурам притаманні регулювання стандартів забезпечення, наприклад, прав і законних інтересів особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, жертв злочинів, інститутів доказових процедур (див. Статут Міжнародного кримінального суду), а також нормативний зміст принципів правосуддя тощо. Видається, що саме ці стандарти мають бути закріплені в судочинстві і процесуальному законодавстві України" [3.60.]³⁰⁶.

Наступна група комплексних правовідносин передбачає паралельне існування кримінально-процесуальних і інших правовідносин. Типовий прояв таких правовідносин має місце при затриманні особи в порядку ст.106 КПК [3.14.]³⁰⁷.

Так, затримання особи в процесуальному розумінні є юридичним фактом для виникнення і існування поряд з кримінально-процесуальними адміністративних правовідносин. Згідно з п.11 ст.11 Закону України "Про міліцію" [1.13.]³⁰⁸ співробітники міліції мають право проводити фотографування, дактилоскопію осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину чи заарештованих.

Між особою, яка провадить дізнання, та іншими учасниками кримінального процесу цей вид комплексних правовідносин має місце і при нарахуванні та виплаті сум свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим у зв'язку з понесеними витратами

³⁰⁶[3.60.] Тацій В.Я., Грошевий Ю.М. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національні процесуальні процедури (до 50-річчя Конвенції про захист прав людини і основних свобод) // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 2000р. - №4(19). - С.10.

³⁰⁷[3.14.] Даньшина Л.И. Правоотношения, возникающие при исполнении предварительного заключения // Совершенствование уголовно-процесуальной деятельности органов внутренних дел / Тр. Академии МВД СССР. - М. - 1984. - С.116-124.

³⁰⁸[1.13.] Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990р., №565-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №4, ст.20 (Введений в дію постановою ВР №583-12 від 25.12.90, ВВР, 1991, №4, ст.21).

(ст.91—93¹ КПК України). В цьому разі виникають і кримінально-процесуальні, і трудові (оскільки йдеться про збереження середнього заробітку, стажу), і фінансові правовідносини, в яких відповідними суб'єктами, як правило, виступають одні й ті ж люди, котрі мають належні повноваження у відповідних галузях права.

Своєрідний комплекс правовідносин виникає при проведенні дізнання в умовах виправно-трудових установ (ВТУ). Так, з метою виявлення предметів і документів, що можуть мати значення для справи, дізнавач часто використовує поряд з провадженням слідчих дій засоби і методи режимного характеру [2.52.]³⁰⁹. Однак правомірність використання режимних заходів (огляд, обшук, цензура кореспонденції, затримання тощо) з метою забезпечення інтересів попереднього розслідування викликає певні зауваження.

По-перше, у зв'язку з різними правовими режимами схожих дій співробітників ВТУ в порядку кримінального та в порядку адміністративного провадження результати режимних заходів можуть призвести до втрати певних доказів у кримінально-процесуальному розумінні.

По-друге, встановлення дізнавачем в ході режимних заходів будь-яких фактів, що мають значення для попереднього розслідування, може призвести до зміни його правового статусу на правовий статус свідка. Тому в разі необхідності проведення паралельно з розслідуванням режимних заходів провадження останніх потрібно доручати співробітникам ВТУ, які не здійснюють кримінально-процесуальну функцію.

І, нарешті, остання група комплексних правовідносин з випереджаючим функціонуванням кримінально-процесуальних відносин перед іншими. Вони виникають, наприклад, у зв'язку з прийняттям рішення про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, і при закритті кримінальної справи в порядку ст.ст.7², 8, 10 КПК України.

Виконання вимог про усунення причин і умов, які сприяли вчи-

³⁰⁹[2.52.] Ковалёв В.А., Осипов А.Ф., Столмаков А.И. Вказ. роб. - С.24.

ненню злочину, передбачає виконання керівниками підприємств, установ, організацій різноманітних дій. Залежно від характеру цих дій та їх регламентації нормами відповідної галузі права виникають, змінюються і припиняються різні правовідносини (трудові, адміністративні, цивільно-правові та ін.), а також суспільні відносини, які не врегульовані нормами права [3.18.]³¹⁰. Специфіка правовідносин, що виникають у зв'язку з усуненням причин і умов, обумовлюється комплексним характером відповідних обставин, які у своїй єдності утворюють фактичний склад, що визначає виникнення (зміну, припинення) комплексних правовідносин [3.18.]³¹¹.

При закритті кримінальної справи у зв'язку із застосуванням до особи заходів адміністративного стягнення (ст.7² КПК України), припинення кримінально-процесуальних правовідносин є необхідною умовою виникнення адміністративних відносин.

Логічним продовженням припинення функціонування кримінально-процесуальних правовідносин в ході закриття кримінальної справи в порядку ст.ст.8 і 10 КПК України є розвиток трудових, цивільних та інших правовідносин. Причому, якщо створюється загроза ефективному функціонуванню цих похідних правовідносин, то ця обставина при певних умовах може викликати поновлення кримінально-процесуальних відносин. Це відбувається в результаті скасування прокурором чи судом постанови про закриття кримінальної справи, винесеної в порядку ст.ст.8, 10 КПК України.

Підбиваючи підсумки вищевикладеному, слід відмітити, що виникнення комплексних правовідносин завжди викликається фактичним складом, де для кожного виду правовідносин характерний самотійний юридичний факт. Так, у справах з адміністративною преюдицією необхідна наявність декількох адміністративних правопорушень і постанова про порушення кримінальної справи. Постанова особи, яка провадить дізнання, про відшкодування витрат певному суб'єкту кримінального процесу і розпорядження начальника органу управління про виплату

³¹⁰[3.18.] Зеленецький В.С. Вказ. роб. - С.319-320.

³¹¹[3.18.] Там само. - С.320.

відповідних сум визначають комплекс відносин, регламентованих кримінально-процесуальним і фінансовим правом. Подання особи, яка провадить дізнання, і наказ відповідного начальника адміністративного органу в зв'язку з цим поданням — юридичний склад для виникнення і розвитку комплексних правовідносин у зв'язку з усуненням причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.

Розширення правової регламентації тих чи інших видів соціальної діяльності в кримінальному судочинстві диктує об'єктивну необхідність інтеграції норм кримінально-процесуального та інших галузей права. Така інтеграція на певних етапах розвитку призведе до уніфікації в різних процесуальних галузях схожих правових інститутів. Подібна уніфікація може мати місце в тих випадках, коли вирішення окремих завдань кримінального процесу можливе в рамках інших галузей права, а також коли владні повноваження в суміжних правових галузях можуть виконувати одні й ті ж юридичні чи фізичні особи.

3.1.2. Кримінально-процесуальна правосуб'єктність особи, яка провадить дізнання. В теорії права обов'язковою умовою здійснення правовідносин вважається правосуб'єктність його учасників [2.123., 2.18.]³¹². У кримінально-процесуальній науці загальноприйнятою є точка зору щодо правосуб'єктності як сукупності правоздатності і дієздатності відповідного учасника кримінального судочинства [2.61., 3.23., 3.53., 2.127.]³¹³.

Кримінально-процесуальна правоздатність осіб, які провадять дізнан-

³¹²[2.123.] Халфина Р.О. Вказ. роб. - С.117,120; [2.18.] Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. - М.: Наука, 1979. - С.82.

³¹³[2.61.] Курс советского уголовного процесса. Общая часть. / Под ред. А.Д.Бойкова и И.И.Карпеца. - М.: Юрид. лит., 1989, - С.441; [3.23.] Зусь Л.Б. Об уголовно-процессуальной правосубъектности // Правоведение. - 1978. - №4. - С.52; [3.53.] Полосков П.В. Об уголовно-процессуальной правосубъектности // Суд и применение закона. - М. - 1982. - С.81; [2.127.] Шпилёв В.Н. Вказ. роб. - С.95.

ня, — це встановлені нормами кримінально-процесуального та інших галузей права умови, за наявності яких ці особи можуть мати права і обов'язки, необхідні їм для участі в кримінальному судочинстві. На нашу думку, вказівка на регламентацію таких умов лише нормами кримінально-процесуального права (що має місце в процесуальній літературі) [4.17., 2.100.]³¹⁴ не є достатньою. Це обумовлено тим, що названі умови входять до юридичного складу, частина юридичних фактів якого є дії різних органів, посадових осіб та громадян, і такі дії регулюються правовими приписами різних галузей права — державного, адміністративного, трудового та ін.

Для володіння процесуальним статусом особи, яка провадить дізнання, необхідні певні загальноюридичні умови, що, як правило, є однаковими і для інших суб'єктів кримінального процесу певної групи (наприклад, для суб'єктів, які ведуть процес, обов'язковою умовою є призначення на посаду, громадянство тощо [4.17.]³¹⁵), а також умова, яка за своєю юридичною природою є процесуальною — надання співробітнику відповідного органу належних кримінально-процесуальних повноважень [4.17.]³¹⁶.

Ці умови визначають загальну кримінально-процесуальну правоздатність осіб, які провадять дізнання, що означає потенційну можливість здійснювати процесуальну діяльність безвідносно до конкретної кримінальної справи [2.61.]³¹⁷. Однак деякі процесуалісти виділяють ще й конкретну кримінально-процесуальну правоздатність учасників кримінального судочинства [4.17., 2.61.]³¹⁸. Її слід визнача-

³¹⁴[4.17.] Полосков В.П. Правоспособность и дееспособность в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - М., 1985. - С.4; [2.100.] Советский уголовный процесс / Под ред. Н.С.Алексеева и В.З.Лукашевича. - Л.: ЛГУ, 1989. - С.18.

³¹⁵Більш докладніше див.: [4.17.] Полосков В.П. Вказ. роб. - С.11.

³¹⁶[4.17.] Там само. - С.11.

³¹⁷[2.61.] Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А.Д.Бойкова и И.И.Карпеца. - М.: Юрид. лит., 1989. - С.442.

³¹⁸В літературі її частіше іменують спеціальною. На нашу думку, термін "конкретна" точніше відображує її сутність. Про спеціальну правоздатність див.: [4.17.] Полосков П.В. Вказ. роб. - С.6,12; [2.61.] Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А.Д.Бойкова и И.И.Карпеца. - М., 1989. - С.442.

ти як правовий стан суб'єкта кримінально-процесуального права, при якому він наділений можливістю володіти відповідними процесуальними повноваженнями, що необхідні йому для участі в процесуальних діях (чи в одній дії) у конкретній кримінальній справі.

Іншою необхідною умовою участі особи, яка провадить дізнання, в кримінально-процесуальних правовідносинах є її дієздатність, яку можна визначити як здатність даного суб'єкта здійснювати процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки у всіх справах, в розслідуванні яких він бере участь.

Це визначення стосується загальної дієздатності осіб, які провадять дізнання, умовами, якої є психічна і фізична здатність їх до самостійної участі в процесуальних діях.

Конкретна кримінально-процесуальна дієздатність особи, яка провадить дізнання, — це її можливість особисто здійснювати свої процесуальні права і нести обов'язки в конкретній кримінальній справі або в ході будь-якої процесуальної дії.

На конкретну дієздатність осіб, які провадять дізнання, впливають певні умови. Першою з них є процесуальний строк. Закон визначає час, протягом якого суб'єкти дізнання можуть і повинні провести дізнання як по тяжких злочинах, так і по злочинах, що не є тяжкими (ст.ст. 104, 108 КПК) [1.6.]³¹⁹, перевірити приводи та підстави до порушення кримінальної справи (ст. 97 КПК), провести досудову підготовку матеріалів справи в протокольній формі (ст. 426 КПК). Закон також регулює провадження процесуальних дій в певний період доби. Так, привід підозрюваного, виїмка і обшук повинні провадитись вдень, крім невідкладних випадків (ст.ст. 107, 136, 180 КПК).

³¹⁹Строк провадження дізнання у справах про злочин, що не є тяжким, чітко визначається лише після встановлення особи, яка його вчинила. До цього ж моменту він встановлюється строками давності притягнення до кримінальної відповідальності, передбаченими в Кримінальному кодексі України (див.: [1.6.] Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР, 1961, №2, ст.14. (із змінами і доповненнями станом на 1 травня 1998р. - К.: "Право", 1998. - 135с).

Часові рамки мають місце і при затриманні підозрюваного (ст.106 КПК). Тобто, в окремих випадках закон визначає час, протягом якого особа, яка провадить дізнання, є дієздатною.

На нашу думку, оскільки чинний КПК України не передбачає можливості продовження строків провадження дізнання (ст.108), то після їх спливу особа, яка провадить дізнання, втрачає свою дієздатність в цій конкретній кримінальній справі. Звідси випливає, якщо ця особа продовжує виконувати певні процесуальні дії після закінчення визначеного строку, то вони повинні бути визнані незаконними, а дані, одержані в їх результаті, втрачають доказове значення.

Другою умовою конкретної дієздатності осіб, які провадять дізнання, є залежність їх від процесуальної позиції прокурора. Так, санкціонування певних слідчих дій особи, яка провадить дізнання, вказує на дозвіл з боку прокурора на провадження цих процесуальних дій, тобто, має місце підтвердження прокурором дієздатності цього суб'єкта кримінального судочинства на даний момент розслідування у кримінальній справі. Відмова в санкції по суті означає припинення на невизначений період або обмеження конкретної кримінально-процесуальної дієздатності суб'єкта дізнання. В подальшому цю ж слідчу дію у тій же справі щодо тієї ж особи прокурор може санкціонувати, підтверджуючи тим самим конкретну дієздатність відповідного суб'єкта дізнання на даний момент провадження.

Третьою умовою конкретної кримінально-процесуальної дієздатності особи, яка провадить дізнання, слід визначити особливе загальноправове і процесуальне становище кореспондованого їй суб'єкта. Дізнавач, якому законом надано певний комплекс прав та обов'язків, не завжди може їх реалізувати на певному етапі розслідування. Можливість реалізації своїх повноважень залежить, наприклад, від віку кореспондованого йому суб'єкта. Істотний вплив на характер відповідних правовідносин може справити стать учасника, який не володіє владними повноваженнями в процесі (при особистому обшуку, освідуванні).

Четвертою умовою, яка впливає на конкретну кримінально-процесуальну дієздатність суб'єктів дізнання, можна назвати послідовність, етапність процесуальної діяльності. Вступ суб'єктів дізнан-

ня у правовідносини, врегульовані на пізніших етапах, призведе до недієздатності названих суб'єктів щодо відповідних процесуальних дій, а результати таких дій такими, що не мають юридичного значення. Зокрема, проведення слідчих дій (крім огляду місця події) на стадії порушення кримінальної справи або при протокольній формі досудової підготовки матеріалів справи визнається істотним порушенням закону.

Підбиваючи підсумки вищевикладеному в даній частині дослідження, можна відмітити таке.

При оцінці правосуб'єктності осіб, які провадять дізнання, слід враховувати умови, регламентовані нормами не тільки кримінально-процесуального, а й інших галузей права.

До умов, що визначають правоздатність особи, яка провадить дізнання, слід віднести: наявність загальноюридичних передумов діяльності суб'єктів кримінального процесу певної групи; надання їй певних процесуальних повноважень.

До умов дієздатності цього суб'єкта належать: стан його психічного і фізичного здоров'я; процесуальні строки; залежність від процесуальної позиції прокурора; особливості загальноправового і процесуального становища кореспондованого суб'єкту дізнання учасника процесуальної діяльності; вимоги закону до послідовності, етапності його процесуальної діяльності.

3.1.3. Об'єкт кримінально-процесуальних правовідносин з участю особи, яка провадить дізнання. Невід'ємним елементом правовідносин поряд з суб'єктом є їх об'єкт. Його прийнято визначати як явище, з приводу якого і у зв'язку з яким суб'єкти права вступають у відносини між собою [2.14., 3.63., 2.131.]³²⁰. Внаслідок системності кримінального процесу і такої особливості процесу-

³²⁰[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.136; [3.63.] Шейфер С.А. О роли правоотношений в советском уголовном процессе // Вопросы уголовного права и процесса. - М. - 1958. - С.138-139; [2.131.] Якубович Н.А. Теоретические основы предварительного следствия. - С.54.

альних відносин, як їх виникнення з приводу і у зв'язку з матеріальними правовідносинами, деякі процесуалісти виділяють два об'єкти кримінально-процесуальних правовідносин: загальний і спеціальний [2.14., 2.127., 2.46., 2.131.]³²¹. Однак учені по-різному характеризують їх зміст. Що стосується загального об'єкта, то С.А. Шейфер вважає таким боротьбу зі злочинністю [3.63.]³²². П.С. Елькінд і Н.А. Якубович включають в нього швидке і повне розкриття злочинів, пізнання об'єктивної істини, з тим щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності і засуджений [2.46., 2.131.]³²³. В.М. Шпільов визначив загальний об'єкт як кримінальну відповідальність особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [2.127.]³²⁴.

Критику всіх цих поглядів навів у своїй роботі В.П. Божьев [2.14.]³²⁵. Не будемо повторювати його аргументи, лише зазначимо, що ми їх повністю підтримуємо. Ми приєднуємось також до його позиції згідно з якою, загальним об'єктом кримінально-процесуальних відносин є об'єктивний (тобто такий, що фактично мав місце) стан кримінально-правових відносин, який базується на визнанні кримінально-процесуальних відносин єдиною формою встановлення кримінально-правових відносин [2.14.]³²⁶. Тобто, останні виникають незалежно від відносин кримінально-процесуальних, але реалізуються вони не інакше як з їх допомогою [2.8.]³²⁷. Цієї ж точки зору фактично дотримуються В.В. Сташис та М.І. Бажанов,

³²¹[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.136-137; [2.127.] Шпилёв В.Н. Вказ. роб. - С.93; [2.46.] Элькинд П.С. Вказ. роб. - С. 14-15; [2.131.] Якубович Н.А. Вказ. роб. - С.54-55.

³²²[3.63.] Шейфер С.А. Вказ. роб. - С.139.

³²³[2.46.] Элькинд П.С. Вказ. роб. - С. 14; [2.131.] Якубович Н.А. Вказ. роб. - С.54-55.

³²⁴[2.127.] Шпилёв В.Н. Вказ. роб. - С.93

³²⁵[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.136-139.

³²⁶[2.14.] Там само. - С.139.

³²⁷[2.8.] Альперт С.А. Обвинение в советском уголовном процессе. - Х.: ХЮИ, 1974. - С.21.

які вважають, що кримінально-правові відносини виникають тоді, коли вчинено злочин, але їх констатація відбувається в ході кримінального процесу в окремих процесуальних актах і остаточно завершується у вирок [3.56., 2.129., 3.21.]³²⁸.

Таким чином, на нашу думку, загальним об'єктом кримінально-процесуальних правовідносин (в тому числі і з участю осіб, які провадять дізнання) є кримінально-правові відносини, які виникають з моменту вчинення злочину.

Що стосується спеціального об'єкта, то, визнаючи ним те, з приводу чого складаються конкретні кримінально-процесуальні відносини [2.14., 2.127.]³²⁹, одні автори як такий називають результат правовідносин [2.127., 2.46.]³³⁰, інші — очікуваний результат поведінки учасників конкретних правовідносин [2.14.]³³¹.

Більш логічною, на наш погляд, є друга точка зору. Справа в тому, що результат конкретних правовідносин, як правило, не байдужий для його учасників і обумовлений їх процесуальними інтересами. Так, особа, яка провадить дізнання, допитує свідка не для того, щоб тільки допитати, а з метою одержання відомостей, які стосуються злочинної події. Запобіжний захід обирається виключно заради забезпечення відповідної поведінки підозрюваного. Отже, спеціальним об'єктом кримінально-процесуальних відносин доцільно вважати цільове призначення конкретних процесуальних дій суб'єктів правовідносин.

³²⁸[3.56.] Сташис В.В., Бажанов М.И. Рецензия на книгу Брайнина Я.М. "Уголовный закон и его применение" // Рад. право. - 1968. - №9. - С.110; Див. також: [2.129.] Юридическая процессуальная форма: Теория и практика / Под общ. ред. П.Е.Недбайло и В.М.Горшенева. - М.: Юрид. лит., 1976. - С.233; [3.21.] Зеленецький В.С. Наслідки порушення кримінальної справи // Вісник Академії прав. наук України. - Х.: "Право". - 1997. - №3. - С.67.

³²⁹[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.136-137; [2.127.] Шпилёв В.Н. Вказ. роб. - С.93. Шпільов В.М. називає його безпосереднім об'єктом.

³³⁰[2.127.] Шпилёв В.Н. Вказ. роб. - С.93; [2.46.] Елькин П.С. Вказ. роб. - С.15.

³³¹[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.136-137.

3.1.4. Зміст і форма кримінально-процесуальних правовідносин з участю особи, яка провадить дізнання. Аналіз форми і змісту правовідносин окремо одне від одного, безумовно, можливий лише як прийом наукової абстракції, оскільки конкретне явище існує в єдності форми і змісту [2.123.]³³². Разом з тим такий аналіз необхідний з метою більш досконалого вивчення явища, що розглядається.

Якщо виходити із запропонованого нами поняття кримінально-процесуальних правовідносин, то їх змістом слід вважати самі суспільні відносини, а формою правовідносин — юридичні рамки, обумовлені відповідною нормою права.

Безпосереднім змістом правовідносин є поведінка їх сторін [2.130.]³³³. Сутність юридичних рамок визначають юридичні права і обов'язки, в межах яких закон і надає можливість сторонам задовольняти свої інтереси. Визначальним, безперечно, є зміст, тобто поведінка суб'єктів правовідносин, оскільки самі по собі правові умови без їх реалізації залишаються "мертвими" приписами. Саме тому ми не можемо погодитись з тими авторами, котрі визначають зміст правовідносин як права і обов'язки відповідних суб'єктів [2.22., 2.109.]³³⁴, що визначають міру можливої поведінки суб'єктів правових відносин, а не саму поведінку [2.14.]³³⁵.

Під поведінкою суб'єктів правовідносин слід розуміти не тільки їх активні дії, а й протилежний спосіб поведінки — бездіяльність. Наприклад, у правовідносинах, що виникли при обранні запобіжного заходу, від одного із суб'єктів — громадянина (підозрюваного) вимагається пасивна поведінка, а саме — невчинення певного кола дій, утримання від них. Це, однак, не поширюється на владних суб'єктів процесу, оскільки їх поведінка завжди залишається активною, тобто

³³²[2.123.] Халфина Р.О. Вказ. роб. - С.82-83.

³³³[2.130.] Явич Л.С. Право и общественные отношения. - М.: Юрид. лит., 1971. - С.117.

³³⁴[2.22.] Галкин Б.А. Вказ. роб. - С.100; [2.109.] Строгович М.С. Вказ. роб. - С.32.

³³⁵[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.142.

вона завжди виражається в діях і рішеннях.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що змістом правовідносин за участю осіб, які провадять дізнання, буде поведінка суб'єктів таких правовідносин. Крім того, з боку особи, яка провадить дізнання, ця поведінка завжди виражається тільки в активних діях.

Характеристика форм правовідносин, як правило, в основному зводиться до аналізу змісту і структурного взаємозв'язку прав і обов'язків їх суб'єктів. У кримінально-процесуальній літературі переважає погляд, згідно з яким правовідносини між суб'єктами процесу протікають в умовах кореспондування праву одного суб'єкта обов'язку іншого [2.14., 2.61., 2.100., 2.109., 2.127.]³³⁶. Це дійсно притаманно більшості кримінально-процесуальних правовідносин, однак, на нашу думку, в кримінальному судочинстві існують й інші варіанти зв'язку між правами і обов'язками його суб'єктів.

Переконатись у обгрунтованості цієї тези можна на прикладі процесуальної ситуації, яка виникає при допиті свідка. Оскільки ст.63 Конституції України та ст.69¹ КПК закріпили право особи відмовитись від дачі показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, то при допиті її як свідка виникає таке співвідношення прав і обов'язків суб'єктів цих правовідносин, а саме — обов'язку особи, яка провадить дізнання, допитати як свідка родича обвинуваченого відповідає не тільки обов'язок цієї особи дати показання, а й право відмовитись від дачі показань.

3.2. Кримінально-процесуальні правовідносини суб'єктів кримінального процесу, які ведуть процес, з особою, яка провадить дізнання

³³⁶[2.14.] Божьев В.П. Вказ. роб. - С.79-80; [2.61.] Курс советского уголовного процесса. Общая часть. / Под ред. А.Д.Бойкова и И.И.Карпеца. - М., 1989. - С.112-114; [2.100.] Советский уголовный процесс / Под ред. Н.С.Алексеева и В.З. Лукашевича. - Л., 1989. - С.16; [2.109.] Строгович М.С. Вказ. роб. - С.34; [2.127.] Шпилёв В.Н. Вказ. роб. - С.74-76 та інші.

3.2.1. Кримінально-процесуальні правовідносини прокурора з особою, яка провадить дізнання. Прокуратура України за своїм призначенням, принципами організації і діяльності, формами і методами роботи посідає в системі державної влади України самостійне місце [4.9.]³³⁷. Вона відіграє важливу роль в охороні і захисті прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави, зміцненні законності і правопорядку, сприяючи становленню і розвитку демократичної, правової держави. З цією метою прокуратурі надано право здійснювати ряд функцій, однією з яких є нагляд за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (п.3 ст.121 Конституції України; ст.5 Закону України "Про прокуратуру" [1.16., 1.59.]³³⁸). Здійснюючи цю фун-

³³⁷Підтвердженням цього є те, що у Конституції України міститься окремий розділ "Прокуратура". Тобто Основний Закон не відносить прокуратуру ні до влади виконавчої, ні до влади судової. Таку ж позицію займають й окремі учені. Так, В.В. Кривобок вважає, що прокуратура, не претендуючи на самостійну гілку влади, в той же час не поглинається жодною з існуючих влад, а включається в механізм загальнодержавної системи правоохорони (див.: [4.9.] Кривобок В.В. Вказ. роб. - С.22).

Як відмітив В.Я.Тацій: "Фундаментальні гілки влади - законодавча, виконавча та судова, які уособлюють єдину державну владу та її поділ, зовсім не виключають можливість існування інших функціонально самостійних правових інститутів". Див.: [3.59.] Тацій В. Прокуратура в системі подулу влад // Вісник прокуратури. - 1999. - №2. - С.27.

"Такі органи, як Конституційний Суд, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Генеральна Прокуратура України не можуть належати до будь-якої з гілок влади. Їхня діяльність спрямована на забезпечення противаги й стримування між гілками влади". Див.: [3.4.] Бондар Ю. Прокуратура в системі органів державної влади // Вісник прокуратури. - 1999. - №1. - С.17.

³³⁸[1.16.] Закон України "Про прокуратуру" від 5 листопада 1991 р. №1789-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №53, ст.793 (Введений в дію постановою ВР №1790-12 від 05.11.91, ВВР, 1991, №53, ст.794). Див. також: [1.59.] Наказ Генерального прокурора України №4 від 4 жовтня 1998р. "Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство".

кцію, прокурор у межах своєї компетенції: вимагає для перевірки кримінальні справи; перевіряє не менш як один раз на місяць виконання вимог закону про приймання, реєстрацію і вирішення заяв та повідомлень про вчинені або ті, що готуються, злочини; скасовує постанови осіб, які провадять розслідування; дає письмові вказівки і доручення про провадження процесуальних дій; бере участь у провадженні розслідування, а в необхідних випадках сам безпосередньо провадить окремі слідчі дії або розслідування в повному обсязі; санкціонує проведення окремих слідчих дій; повертає кримінальні справи для додаткового розслідування; вилучає кримінальну справу з провадження органу дізнання чи слідчого; усуває особу, яка провадить дізнання; порушує або відмовляє в порушенні кримінальної справи; закриває або зупиняє провадження у кримінальних справах і т. ін. (ст.227 КПК України).

Як бачимо, повноваження прокурора в кримінальному процесі виходять за рамки власне нагляду, оскільки при здійсненні загального нагляду³³⁹ він може застосувати лише одну із таких форм регулювання: винесення протесту на акт, що суперечить закону, незаконні рішення чи дії посадової особи; письмовий припис про усунення порушень закону; подання з вимогами усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяють; винесення постанови про дисциплінарне провадження, провадження про адміністративне правопорушення або про порушення кримінальної справи (ст.ст.21—24 Закону України "Про прокуратуру").

Широкі повноваження прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, пояснюється досить поширеною в процесуальній літературі точкою зору, згідно з якою "...нагляд за розслідуванням органічно включає в себе процесуальне керівництво діяльністю орга-

³³⁹Згідно зі ст. 121 Конституції України функцією загального нагляду за додержанням і застосуванням законів прокуратура не наділяється, але відповідно до п.9 Перехідних положень вона її продовжує виконувати до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів.

нів дізнання і попереднього слідства, припускає необхідність і неминучість такого керівництва. Більш того, процесуальне керівництво розслідуванням служить єдиним способом забезпечення законності дій відповідних органів, без керівництва неможливий повноцінний нагляд за виконанням законів в цій стадії кримінального процесу" [2.95., 2.125., 2.110., 3.1., 2.7.]³⁴⁰.

Однак слід відзначити, що мають місце пропозиції про зрівняння повноважень прокурора в кримінальному процесі з його загальнонаглядовими повноваженнями. Іншими словами, позбавити прокурора права активно втручатися в процесуальну діяльність суб'єктів кримінального процесу, а залишити за ним тільки право при виявленні правопорушень у кримінальному судочинстві лише повідомляти про це відповідні органи без повноважень по самотійному їх усуненню [2.107., 3.25.]³⁴¹. З цією точкою зору погодитись не можна. Тут доцільно навести контраргументацію В.М. Савицького, який говорить, що між наслідками, які можуть настати в результаті помилкового застосування заходів процесуального примусу слідчим і виданням незаконного наказу директором заводу, існує дуже велика різниця [2.95.]³⁴².

Розглянувши повноваження прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів особами, які провадять дізнання, в їх кримінально-процесуальній діяльності (ст.227 КПК), ми бачимо, що форми прокурор-

³⁴⁰[2.95.] Савицкий В.М. Вказ. роб. - С.45. Див. також: [2.125.] Чельцов М.А. Вказ. роб. - С.90; [2.110.] Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. - Т.2. - М.: Наука, 1970, - С.50; [3.1.] Альперт С.А. О процессуальных функциях прокурора в советском уголовном процессе // Проблемы социалистической законности. - Х.: ХЮИ, 1982. - С.97-98; [2.7.] Альперт С.А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти. - Х.: НЮАУ, 1995. - С.20-21.

³⁴¹[2.107.] Стремовский В.А. Вказ. роб. - С.69-72; [3.25.] Клочков В.В. К разработке концепции прокурорского надзора в уголовном процессе // Соц. законность. - 1989. - №11. - С.29-32.

³⁴²[2.95.] Савицкий В.М. Вказ. роб. - С.222.

ського нагляду [2.95.]³⁴³ досить різноманітні. На наш погляд, слід погодитись з думкою окремих учених, відповідно до якої здійснення цих повноважень прокурором у кримінальному процесі проходить виключно в рамках кримінально-процесуальних відносин, оскільки вони виникають, розвиваються і припиняються в сфері кримінального судочинства на основі норм кримінально-процесуального права [2.64., 2.95., 2.35., 2.64.]³⁴⁴.

Серед усіх численних повноважень прокурора хотілося б зупинитись докладніше і висловити свою думку щодо вказівок прокурора про провадження слідчих дій та направлення розслідування. Вважаємо, що особа, яка провадить дізнання, повинна мати можливість самостійно визначати тактику і стратегію встановлення істини у справі, оскільки, виконуючи свої функції в кримінальному судочинстві, вона користується процесуальною самостійністю, діє за своїм внутрішнім переконанням і несе особисту відповідальність за успішне розслідування злочинів (ст.ст. 22, 66, 67 КПК України).

У зв'язку з цим, напевне, слід погодитись з пропозицією поширити правила ч.2 ст.114 КПК України на органи дізнання [2.47., 2.13., 2.110.]³⁴⁵, оскільки, оскарження слідчим вказівок прокурора, у випад-

³⁴³Під формами нагляду за розслідуванням злочинів особами, які провадять дізнання, слід розуміти зазначені в законі засоби (повноваження плюс порядок реалізації), які надані прокуророві з метою забезпечити неухильне дотримання цим суб'єктом кримінального процесу відповідних правил розслідування злочинів і забезпечити досягнення завдань кримінального судочинства (див.: [2.95.] Савицкий В.М. Вказ. роб. - С.152).

³⁴⁴[2.64.] Ломовский В.Д. Прокурорско-надзорные правоотношения / Отв. ред. В.Я.Юсупов. - Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1987. - С.36, 62; [2.95.] Савицкий В.М. Вказ. роб. - С.26-74. Правовідносини же у всій наглядовій діяльності в наукових працях по прокурорському нагляду визначаються, як прокурорсько-наглядові. Див.: [2.35.] Даев В.Г., Маршунов М.Н. Основы теории прокурорского надзора. - Л.: Изд-во ЛГУ. 1990. - С. 66.; [2.64.] Ломовский В.Д. Вказ. роб. - С.103.

³⁴⁵[2.47.] Жогин Н.В. Предварительное расследование уголовных дел. - М., 1968, - С.86; [2.13.] Белозеров Ю.Н., Чугунов В.Е., Чувилев А.А. Вказ. роб. - С.63-65; [2.110.] Строгович М.С. Вказ. роб. - С.37-38.

ках передбачених цією нормою зупиняє їх виконання. Вказівки ж прокурора для особи, яка провадить дізнання, є обов'язковими, і повинні бути виконані незалежно від того подана чи ні справа вищестоящому прокуророві з письмовим викладом своїх заперечень (ч.3 ст.227 КПК України). Але ж положення закону про оцінку доказів за своїм внутрішнім переконанням (ст.67 КПК України) є рівно обов'язковим як для слідчого, так і для дізнавача. Думається, є нелогічним примушування кваліфікувати вчинене діяння за іншою статтею, ніж та, яку вважає за потрібне суб'єкт дізнання, або примушування такої особи закрити кримінальну справу щодо того, кого особа, яка провадить дізнання, вважає винним у вчиненні злочину, але змушена це зробити тільки тому, що так вважає прокурор.

Однак не слід забувати, що орган дізнання є колегіальним (багатосуб'єктним) органом. Тому в таких ситуаціях, на наш погляд, потрібно виходити із процесуальних інтересів органу дізнання. При отриманні вказівок від прокурора і незгоді з ними особи, яка провадить дізнання, рішення вбачається в наступному. У зв'язку з тим, що фізичні особи — суб'єкти дізнання становлять єдиний орган, не можна допустити, щоб одночасно діяли рішення, які взаємовиключають одне одно. Тому в таких ситуаціях слід надати право зупинення виконання вказівок прокурора особі, яка провадить дізнання, але тільки при умові підтримання його заперечень начальником органу дізнання.

Іншими словами, при збігу поглядів особи, яка провадить дізнання, і начальника органу дізнання з приводу заперечень на вказівки прокурора з питань кваліфікації злочину або про закриття справи (а при поверненні до двох порядків провадження дізнання — й щодо притягнення особи як обвинуваченого, про обсяг обвинувачення та про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду) потрібно надати органу дізнання право зупиняти виконання таких вказівок прокурора одночасно з внесенням своїх заперечень вищестоящому прокуророві. Якщо ж начальник органу дізнання і особа, яка провадить дізнання, не дійдуть згоди, то з урахуванням вищевикладеного про неможливість одночасного існування взаємовиключних поглядів у одного і того ж суб'єкта кримінального процесу необхідно

надати начальнику органу право винести відповідне рішення з спірного питання і право доручити подальше провадження розслідування іншій особі, яка провадить дізнання.

Вищестоящий прокурор, розглянувши внесені заперечення, або скасовує вказівки нижчестоящого прокурора, або зобов'язує його передати справу слідчому для провадження попереднього слідства, але ні в якому разі не повинен наполягати на їх виконанні. Таке рішення, на нашу думку, сприяло б підвищенню процесуальної самостійності особи, яка провадить дізнання, і дало б змогу їй дійсно оцінювати докази і приймати відповідні рішення за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.

У підрозділі 2.2. цього дослідження ми торкалися можливих дій прокурора у разі оскарження слідчим постанови про передачу йому для провадження попереднього слідства справи про злочин, що не є тяжким, особою, яка провадила по ній дізнання. Однак прокурор ще до передачі справи слідчому, тобто при її затвердженні, зобов'язаний сам перевірити, чи дійсно в ній є докази того, що особа, яка вчинила злочин, встановлена; чи не отримані ці докази з істотним порушенням закону, які не дозволяють використовувати їх під час доказування. З цією метою, на наш погляд, він може витребувати у органу дізнання додаткові матеріали, оскільки повинна бути перевірена не тільки законність викладених у постанові відомостей, а й їх обґрунтованість. У випадку встановлення зазначених порушень прокурор повинен повернути справу органу дізнання, не передаючи її слідчому [2.78.]³⁴⁶. Таке право прокурора повинно бути прямо закріплено в законі, так само як і право, за наявності певних обставин, закрити провадження у кримінальній справі, по якій розслідування провадилось у формі дізнання.

Крім того, в таких випадках, а також і коли мають місце неістотні порушення кримінально-процесуального закону або ж виявлені

³⁴⁶ Аналогічну позицію з цього питання займають і розробники Науково-практичного коментаря КПК України (див.: [2.78.] Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. - К.: Юрінком Інтер, 1997. - С.168).

будь-які порушення під час провадження дізнання у справі про тяжкий злочин, прокурор на підставі ст.23 Закону України "Про прокуратуру" [1.16.]³⁴⁷ зобов'язаний внести у відповідний орган дізнання чи посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення причин і умов допущених порушень.

3.2.2. Кримінально-процесуальні правовідносини слідчого з особою, яка провадить дізнання. При аналізі наукової літератури нами не виявлено жодної роботи, безпосередньо присвяченої розгляду питання про кримінально-процесуальні правовідносини слідчого і осіб, які провадять дізнання [2.31., 4.10., 2.11., 2.41., 2.40., 2.91., 2.37., 4.2., 4.19., 2.113., 3.20., 3.38., 4.16., 3.41., 3.39., 3.52., 3.24.]³⁴⁸).

³⁴⁷[1.16.] Закон України "Про прокуратуру" від 5 листопада 1991р. №1789-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №53, ст.793 (Введений в дію постановою ВР №1790-12 від 05.11.91, ВВР, 1991, №53, ст.794).

³⁴⁸Однак чимало робіт, в яких досить повно і всебічно вирішені питання, які присвячені процесуальній взаємодії слідчого з органами дізнання. Див.: [4.12.] Михайлов И.В. Дознание в органах советской милиции и его взаимодействие с предварительным следствием: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Высш. шк. М-ва охраны обществ. порядка РСФСР. - М., 1965. - 17с.; [4.3.] Герасимов И.Ф. Вказ. роб. - 19с.; [2.31.] Гуткин И.М. Органы дознания и предварительного следствия и их взаимодействие. - Волгоград: ВШ МВД СССР. - 1975. - 237с.; [4.10.] Кругликов А.П. Вказ. роб. - 212с.; [2.11.] Балашов А.И. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений. - М.: Юрид. лит., 1979. -110с.; [2.41.] Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел: Учеб. пособие. - Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР. 1987. - 84с.; [2.40.] Дубинский А.Я. Взаимодействие следователя с органом дознания. - К.: КВШ МВД СССР, 1970. - 134с.; [2.91.] Рогожин В.А. Взаимодействие следователя с органами дознания при производстве расследования по делам о преступлениях, совершённых несовершеннолетними. - К.: КВШ МВД СССР, 1985. - 83с.; [2.37.] Дознание в органах внутренних дел / Под ред. А.А. Чувилёва. - М., 1986. - 148с.; [4.2.] Болотин С.В. Вказ. роб. - 24с.;

Це можна пояснити тим, що під час провадження дізнання у кримінальній справі відповідним співробітником органу дізнання ніяких кримінально-процесуальних правовідносин у нього зі слідчим немає і бути не може. Після передачі останньому кримінальної справи для провадження попереднього слідства також може здатися, що таких правовідносин не виникає, оскільки, по-перше, якщо справа передана вже слідчому для провадження попереднього слідства, то такої процесуальної фігури, як особа, яка провадить дізнання, вже немає (у цій конкретній справі); по-друге, слідчий вступає у правовідносини лише з органом дізнання (точніше, його начальником).

[4.19.] Слинько С.В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органами дознания: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. - Х., 1991. - 234с.; [2.113.] Тertyшник В.М., Слинько С.В. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений. - Х.: УВД, 1995. - 66с.; [3.20.] Зеленецький В.С. Взаємодія слідчого з органом дізнання у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1997. - №1. - С.180-185; [3.38.] Матусовський Г.А. Проблеми взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1997. - №1. - С.157-159; [4.16] Погорецький М.А. Уголовно-процесуальне правоотношення следователя с органом дознания, начальником следственного отдела и прокурором: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Х. 1997. - 185с; [3.41.] Матусовський Г.А., Бодянський Є.В., Буцан О.П., Багинський В.З., Городиський О.М. Правоохоронні органи у боротьбі з організованою злочинністю: компетенція та взаємодія // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. - Х.: "Право", - 1998. - Вип.2. - С.19-61; [3.39.] Матусовський Г.А., Городиський О.М., Бодянський Є.В., Пліс І.П., Воробйов С.А. Операційний підхід до організації взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1997. - №1. - С.200-203; [3.52.] Погорецький М.А. Форми взаємодії слідчого й органу дізнання // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства: Темат. зб. наук. пр. - Х.: НЮАУ, 1997. - С.177-182; [3.24.] Клименко В. Взаємодія органів дізнання зі слідчими військових прокуратур при провадженні розслідуванні // Право України. - 2000. - №3. - С.60-64 та ін.

Щодо першого зауваження, то слід відмітити, що під особою, яка провадить дізнання, ми розумієм не лише особу, яка провадила розслідування у формі дізнання конкретної кримінальної справи, а посадову особу органу дізнання, уповноважену на здійснення й інших видів кримінально-процесуальної діяльності, в тому числі виконання доручень і вказівок слідчого.

Що ж до другого зауваження, то, на нашу думку, правовідносини між слідчим і особою, яка провадить дізнання, все таки мають місце, і вони є кримінально-процесуальними, оскільки виникають, розвиваються і припиняються у сфері кримінального судочинства на основі норм кримінально-процесуального права. Однак у теоретичному плані вони мають певні особливості, які потрібно розглядати на двох рівнях дослідження.

Перший рівень — це правовідносини, де на початковому етапі, як правило, вирішуються питання організаційного характеру. Наприклад, слідчий вступає у правовідносини першого рівня з керівником органу дізнання (керуючись ч.3 ст.114 КПК), який вирішує питання про конкретного виконавця процесуальних дій, що ініціюються слідчим. У разі, коли з будь-яких причин неможливо виконати процесуальну вимогу слідчого, ці правовідносини на цьому першому рівні й завершуються.

При можливості задоволення вимог слідчого начальник органу дізнання вступає у правовідносини з кимось із своїх співробітників, якому делегує частину повноважень органу дізнання. Після цього вже цей представник органу дізнання, який одержав таким чином конкретну кримінально-процесуальну правоздатність, вступає у правовідносини другого рівня з ініціатором процесуальних вимог, тобто зі слідчим. У останньому випадку слідчий може обмежитися відносинами з начальником органу, що, як правило, має місце при окремому дорученні, або ж вступає у реальні правовідносини із співробітником органу дізнання, який призначений начальником, як це має місце під час участі представників органу дізнання у слідчих діях разом зі слідчим.

Таким чином, у разі необхідності скористатись допомогою орга-

ну дізнання при розслідуванні і вирішенні кримінальних справ слідчий повинен адресувати відповідне звернення начальнику органу. Саме цим шляхом і йде практика. Із всього обсягу вивчених нами кримінальних справ, де мали місце відповідні доручення, близько в 70% із них вони були адресовані слідчим на ім'я начальника відповідного РВВС.

Після направлення доручення чи вказівки начальнику органу дізнання слідчий вже не вступає в безпосередні відносини з особою, яка провадить дізнання. Тобто, як ми вже відмічали, в таких випадках відносини слідчого завершуються на першому рівні. Але в контексті даної дисертації стосовно цього виникає дискусійне питання, що має відношення до процесуального становища осіб, які провадять дізнання: чи може безпосередній виконавець виходити за рамки переліку процесуальних дій, визначених у дорученні? Оскільки рамки окремого доручення визначають правосуб'єктність органу дізнання у конкретній кримінальній справі і не дозволяють йому самотійно розширювати свою компетенцію, то можна зробити висновок про те, що це робити неприпустимо. Але, на нашу думку, доцільно було б так формувати слідчу практику, щоб у виконуючого окреме доручення завжди був широкий вибір процесуальних дій, які він міг би використати в необхідних випадках. З цією метою доцільно ввести у закон положення, яке дозволяло б виконавцю окремого доручення у випадках, що не терплять зволікання, самотійно виходити за рамки доручення і виконувати необхідні слідчі дії з негайним повідомленням ініціатора доручення.

У зв'язку з цим виникає ще одне дискусійне питання: чи повинен начальник органу дізнання затверджувати результати процесуальних дій особи, яка провадить дізнання, в рамках цього доручення? Для відповіді на нього розглянемо дві процесуальні ситуації: а) виконання окремого доручення без будь-яких відхилень від завдання; б) вихід виконавця за рамки доручення.

В першій ситуації начальник органу дізнання виконує в основному організаційну функцію: він визначає конкретного виконавця. Після закінчення виконання завдання слідчого в рамках процесу-

альних правовідносин контроль зі сторони начальника повинен бути лише по перевірці відповідності результатів вимогам завдання, тому що за правомірність самого завдання відповідальність несе слідчий [2.37.]³⁴⁹. В цьому разі достатньо буде обмежитися підписанням начальником супровідного документа від імені органу з результатами завдання.

Дещо інша ситуація складається тоді, коли орган дізнання виходить за рамки доручення. Тут уже відповідальність за процесуальну діяльність поза рамками завдання слідчого несе орган дізнання. Думається, що розширення кримінально-процесуальної правоздатності осіб, які провадять дізнання, йде від начальника органу дізнання, якому надані більш широкі повноваження. Звідси випливає висновок про те, що у разі виконання процесуальних дій, не зазначених в окремому дорученні слідчого, діяльність особи, яка провадить дізнання, повинна здійснюватись під процесуальним контролем начальника органу дізнання у формі затвердження результатів такої дії.

І на завершення слід зупинитись на особливостях кримінально-процесуальних відносин слідчого з особою, яка провадить дізнання, в разі надання допомоги при провадженні окремих слідчих дій.

Їм також притаманна дворівнева структура. Спочатку слідчий взаємодіє з начальником органу дізнання з приводу виділення співробітників для надання допомоги при провадженні слідчих дій. Начальник органу дізнання наділяє процесуальними повноваженнями конкретних співробітників на період взаємодії, а останні вже вступають у безпосередні правовідносини з слідчим. Особливостями такої форми взаємодії є невеликий період функціонування і одна чи декілька (в рамках двох—чотирьох) різновидів слідчих дій. Оформлення цієї взаємодії також спрощено. Слідчому достатньо в протоколах слідчих дій зробити відмітку про участь представників органу дізнання. В умовах даної форми взаємодії, на нашу думку, також недопустиме самостійне розширення особою, яка провадить дізнання,

³⁴⁹[2.37.] Дознание в органах внутренних дел / Под ред. А.А.Чувилёва. - М., 1986. - С.139.

своїх повноважень понад тих, що делеговані їй слідчим.

Як підсумок слід ще раз відмітити, що, на нашу думку, велике практичне значення мало б закріплення у законі норми, яка зобов'язувала б органи дізнання повідомляти про виявлений злочин і розпочате дізнання не тільки прокурора, а й начальника слідчого відділу, а там, де його немає, — слідчого. Така пропозиція дійсно могла б сприяти швидкому прийняттю слідчим до свого провадження справи, порушеної органом дізнання.

Взагалі ж, на наш погляд, слід ще під час провадження дізнання, розвивати різноманітні організаційні форми взаємодії між особою, яка провадить дізнання, та слідчим [3.24.]³⁵⁰. Це сприятиме організації розслідування силами дізнавачів, так що після прийняття справи до свого провадження слідчий зможе відразу ж активно приступити до подальшого розслідування. У зв'язку з цим, як слушно підкреслює О.М. Ларін, "доцільно, щоб слідчий вивчив матеріали справи ... склав план попереднього слідства, поки в справі ще ведеться дізнання" [2.62.]³⁵¹. Така співпраця не зашкодить процесуальній самостійності особи, яка провадить дізнання, оскільки думка слідчого для неї носитиме все-таки рекомендаційний характер.

3.2.3. Кримінально-процесуальні правовідносини суду з особою, яка провадить дізнання. Єдиним органом, покликаним реалізувати судову владу в кримінальному судочинстві, є суд. кримінально-процесуальні відносини цього органу з особами, які провадять дізнання, виникають, як правило, при здійсненні судового контролю на судових стадіях. "Важелів" для такого контролю багато:

³⁵⁰Така практика поширена при провадженні розслідування начальником військової частини, де він сам або дізнавач обговорюють зі слідчим плани проведення невідкладних слідчих дій, визначають коло осіб (свідків, потерпілих, підозрюваних), що підлягають негайному допиту, розробляють розшукові версії, що виникають при провадженні невідкладних слідчих дій (див.: [3.24.] Клименко В. Вказ. роб. - С.63).

³⁵¹[2.62.] Ларин А.М. Расследование по уголовным делам. Планирование, организация. - М.: Юрид. лит., 1970. - С.117.

зупинення справи, дослідження [1.67., 1.68.]³⁵², виправдувальний вирок і т. под. Однак недолік цього контролю в його "запізненні": допущена помилка при розслідуванні може і повинна бути виправлена до передачі справи до суду.

Кримінально-процесуальні відносини між цими суб'єктами кримінального процесу виникають і при здійсненні судового контролю за законністю і обґрунтованістю рішень та дій під час провадження розслідування в кримінальній справі. Цей судовий контроль має дві форми:

- 1) дача судом дозволів на провадження деяких процесуальних дій;
- 2) перевірка судом законності і обґрунтованості вже вчинених або тих, що вчиняються дій чи процесуальних рішень, прийнятих в ході провадження дізнання.

Такий контроль в ході досудового провадження є для української правової системи новим інститутом, об'єкт, межі і процедура якого необхідною мірою ще не визначені [4.21.]³⁵³. В контексті ж цьо-

³⁵²Слід відмітити, що в процесуальній літературі висловлюються пропозиції про відміну інституту повернення справи на додаткове розслідування. В Російській Федерації, наприклад, прийнято дві постанови Конституційного Суду, в яких закріплено про недопустимість повернення справи на дослідження за ініціативою суду на підставі: неповноти дізнання чи попереднього слідства, які не можна усунути в судовому засіданні; при наявності підстав для пред'явлення обвинуваченому іншого обвинувачення; при наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, матеріали щодо яких неможливо виділити в окреме провадження, оскільки це суперечить Конституції Російської Федерації (див.: [1.67.] Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 20.04.1999 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. - 1999. - №17. - Ст.2205; [1.68.] Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 14.01.2000г. // "Российская газета" №23 от 2.02.2000 г.).

³⁵³Комплексному дослідженню сукупності питань, що охоплюють теоретичне трактування інституту судового контролю, присвячена робота А.Р.Туманянц ([4.21.] Туманянц А.Р. Судовий контроль за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Х., 1998. - 181 с.).

го дослідження він також викликає певний інтерес.

Даний судовий контроль не повинен порушувати процесуальну самотійність дізнавача чи підміняти собою інші види контролю: прокурорський та відомчий. Тобто він повинен мати певні межі, які визначаються повноваженнями суду, наявністю у нього реальних засобів, за допомогою яких він здатен перевірити законність і обґрунтованість рішень та дій, що вчиняються на досудовому слідстві, відсутністю в нього можливості проводити слідчі дії і т.ін. [4.6.]³⁵⁴.

Дискусія щодо рамок судового контролю на досудових стадіях триває багато років. Одні автори відстоювали пропозицію про встановлення судового контролю за законністю взяття під варту і за закриттям кримінальних справ з nereабілітуючих підстав [2.80.]³⁵⁵; інші — висловлювались за покладення на суд обов'язку вирішення спору між прокурором і слідчим (дізнавачем) щодо запобіжного заходу і необхідності зупинення справи [2.17.]³⁵⁶; в наші дні пропонується встановити контроль суду практично за всіма діями, які виконуються в ході попереднього розслідування (заходами процесуального примусу, слідчими діями, оперативно-розшуковими заходами, законністю і обґрунтованістю рішень по клопотаннях, скаргах та відводах, за закриттям кримінальних справ і т. ін.) [3.50.]³⁵⁷.

Як ми вже відмічали, суду підконтрольні всі рішення і дії, які здійснюються на досудовому слідстві. Однак одні з них можуть піддаватися такому контролю вже на стадіях порушення кримінальної справи і попереднього розслідування, а інші — коли справа надійде до суду.

³⁵⁴[4.6.] Изотова О.В. Проблемы судебного контроля при возбуждении и предварительном расследовании уголовных дел: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - М., 1996. - С.49.

³⁵⁵[2.80.] Нажимов В.П. Суд как орган правосудия по уголовным делам в СССР. - Калининград: Изд-во Калинингр. ун-та, 1970. - С.148.

³⁵⁶[2.17.] Выдря М. Уголовно-процессуальные гарантии в суде. - Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 1980. - С.46..

³⁵⁷[3.50.] Петрухин И.Л. Судебная власть и расследование преступлений // Государство и право. - 1993. - №7. - С. 81-91.

Для правильного визначення рішень і дій, які могли б бути під контролем суду в ході досудового провадження, необхідно з'ясувати, що є об'єктом такого контролю.

І.Л. Петрухін вважає, що його об'єктом є конституційні права громадян [3.50.]³⁵⁸. На нашу думку, об'єктом судового контролю в ході досудового провадження є рішення і дії органів та посадових осіб, які провадять розслідування. Це впливає із ст.55 Конституції України, в якій говориться, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Виникає питання: які ж рішення і дії осіб, які провадять розслідування (в тому числі й дізнання), повинні піддаватися судовому контролю? Вважаємо, що він має поширюватися: по-перше, на такі з них, які обмежують чи ущемлюють права; свободи, поставлені Конституцією під особливий захист, і які можуть перешкодити громадянинові реалізувати свої права і по-друге, на такі, якими завершується провадження у кримінальній справі. Очевидно, інститут судового контролю за досудовим слідством при реформуванні кримінально-процесуального законодавства повинен одержати подальший розвиток, але здійснюватися він має в межах цих двох напрямків.

Так, ст.29 Конституції України встановлює право кожного на свободу і особисту недоторканність. Частина 2 цієї статті передбачає обмеження цього права: арешт, тримання під вартою, які допускаються лише за вмотивованим рішенням суду; до судового рішення особа не може бути затримана на строк більше 72 годин. Однак із даної норми не впливає, що затримання і арешт — єдині процесуальні дії, які зачіпають недоторканність особи. Такими, крім перелічених, є інші запобіжні заходи, проведення стаціонарних медичинських експертиз, освідування, особистий обшук, одержання зразків для порівняльного дослідження [3.51.]³⁵⁹.

³⁵⁸[3.50.] Там само. - С.86.

³⁵⁹[3.51.] Петрухін І.Л. Правовая защита личности при поисках доказательств по уголовным делам // Соц. законность. - 1989. - №12. - С.7-9.

Стаття 30 Конституції України закріплює право на недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Однак ця норма не визначає, в яких саме випадках проникнення до житла потребує судового рішення. Крім обшуку, виїмки, до процесуальних дій, які обмежують право недоторканності житла, можна віднести також накладення арешту на майно, провадження в житлі огляду, відтворення обстановки, технічне проникнення в житло та ін.

Стаття 31 Конституції України передбачає, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом. Це право безпосередньо зачіпається при проведенні обшуків, виїмок, оглядів, при накладенні арешту на поштові, телеграфні відправлення та їх виїмці в установах зв'язку, при контролі і записі переговорів та інших процесуальних діях [1.33.]³⁶⁰.

Крім того, Конституція встановлює непорушність права приватної власності (ст.40) і право громадян на працю (ст.43), обмеження яких з рішенням суду не пов'язується. Однак при досудовому розслідуванні часто приходиться мати справу з випадками, коли в результаті провадження деяких процесуальних дій, таких як застава, накладення арешту на майно, вилучення предметів і документів при виїмці та обшуку, відстороненні обвинуваченого від посади, ці права істотно обмежуються.

Специфіка всіх перелічених вище процесуальних дій полягає в тому, що вони стосуються найбільш важливих для людини конституційних прав і свобод (недоторканності особи, житла, таємниці приватного

³⁶⁰Слід мати на увазі, що згідно з п.22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. №9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" статті 9, 13 Перехідних положень Конституції (щодо збереження існуючого порядку надання таких дозволів протягом певного часу) на дію ст. 30 (в частині надання дозволу на проникнення до житла чи до іншого володіння особи) та ст.31 Конституції не поширюються ([1.33.] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. №9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" // Право України. - 1996. - №12. - С.91-94).

життя, права приватної власності, права на працю). Їх проведення потребує певних гарантій. Такими є: допустимість застосування примусових заходів лише у порушеній кримінальній справі; обмеження законом кола осіб, до яких вони можуть застосовуватись; наявність достатніх підстав; детальне врегулювання порядку застосування заходів примусу; широкі процесуальні права осіб, до яких застосовується примус; поновлення неправомірно порушених прав і законних інтересів громадян; здійснення прокурорського нагляду і судового контролю [3.32.]³⁶¹.

Очевидно, що розширення гарантій прав підозрюваного і обвинуваченого в кримінальному процесі (в тому числі й при провадженні дізнання), повинно відбуватися через одночасне вдосконалення всіх вищеперерахованих гарантій. Тому не можна погодитись з пропозиціями про встановлення тотального судового контролю у вигляді дачі судом дозволів на провадження практично всіх процесуальних дій.

Згідно з КПК України [1.79.]³⁶² на підставі судового рішення здійснюються такі процесуальні дії: 1) усунення захисника від участі у справі на підставі, коли він є свідком і в зв'язку з цим допитувався або підлягає допиту, а також на підставах зловживання своїми правами, перешкоджання встановленню істини в справі, затягування розслідування чи судового розгляду справи, порушення порядку в судовому засіданні чи невиконанні розпоряджень головуючого під час судового розгляду справи (ч.3 ст.61¹, п.2 ч.1 та ч.4 ст.61 КПК)³⁶³;

³⁶¹[3.32.] Кудин Ф.М. Охрана прав личности и уголовно-процессуальное принуждение // Гарантии прав лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве: Сб. науч. тр. - Свердловск. - 1975. - С.29-30.

³⁶²[1.79.] Див.: Закон України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616).

³⁶³Така пропозиція висловлювалась в процесуальній літературі ще до прийняття відповідних змін до КПК. Див.: [3.37.] Маляренко В., Пилипчук П. Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи // Право України. -2001. - №4.- С.41. На нашу думку, вона є вірною, оскільки судовий контроль за рішенням особи, яка провадить дізнання, слідчого за усуненням захисника від участі в справі, з підстав, які можуть призвести до порушення конституційного права на захист, сприятиме забезпеченню притягнутій до кримінальної відповідальності особі цього права.

2) обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строку тримання під вартою (ч.2 ст.165² та ч.1 ст.165³ КПК)³⁶⁴; 3) обшук житла чи іншого володіння особи (ч.5 ст.177 КПК); 4) примусова виїмка із житла чи іншого володіння особи (ч.4 ст.178 КПК); 5) накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку (ч.4 ст.187 КПК)³⁶⁵; 6) огляд кореспонденції в установі зв'язку (ч.1 ст.187¹ КПК); 7) огляд житла чи іншого володіння особи (ч.4 ст.190 КПК)³⁶⁶.

Крім того, згідно з ч.5 ст.97 КПК з дозволу суду за погодженням з прокурором поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника можуть бути проведені визначені в законодавчих актах України окремі оперативно-розшукові заходи, направлені на перевірку заяви або повідомлення про злочини.

³⁶⁴В проекті КПК України передбачено, що на підставі судового рішення будуть застосовуватись такі найбільш суворі запобіжні заходи, як передача під нагляд міліції, відсторонення від посади, застава, домашній арешт, взяття під варту (ч.1 ст.123). Див.: [1.73.] Кримінально-процесуальний кодекс України (проект підготовлений робочою групою Кабінету міністрів України за станом на березень 2000 року). - К., 2000.

³⁶⁵Варто відмітити, що згідно ч.3 ст.187 КПК (в редакції закону від 21 червня 2001 року) передбачено, що арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину може бути застосовано і до порушення кримінальної справи. Ми вище висловлювали свою думку про доцільність розширення кола процесуальних дій (в тому числі й слідчих), які можна було б проводити в дослідчому кримінальному процесі. Як бачимо, законодавець поступово робить перші кроки по цьому шляху.

³⁶⁶Згідно з ч.5, 6 ст.190, з цього правила є винятки. Наприклад, рішення суду не потребується для проведення в невідкладних випадках огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинений щодо неї злочин, а так само в разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події. На наш погляд, вирішення цього питання таким чином є правильним, хоча воно ще потребує докладнішого вивчення.

В проекті КПК України [1.73.]³⁶⁷ передбачено, що на підставі судового рішення, крім перелічених, здійснюватиметься ще й піддання примусовим заходам медичного чи виховного характеру, поміщення до медичної установи для проведення експертизи (ст.16,128).

На нашу думку, заслуговує на підтримку й висловлена в процесуальній літературі пропозиція, що судовий контроль, крім всіх названих процесуальних дій, повинен бути поширений також і на такий захід кримінально-процесуального примусу, як накладення арешту на майно [3.10.]³⁶⁸.

Встановлення рішення суду як підстави проведення перелічених процесуальних дій, в тому числі й тих, які ще не знайшли свого закріплення в КПК, а лише передбачені в проекті КПК, ґрунтується на тому, що вони обмежують права і свободи громадян найбільш істотним чином. Домашній арешт, взяття під варту, передача під нагляд міліції, піддання примусовим заходам медичного чи виховного характеру, поміщення до медичної установи для проведення експертизи позбавляють підозрюваного, обвинуваченого права розпоряджатися собою. Проведення огляду житла чи іншого належного особі приміщення або його обшук, примусова виїмка з нього майна чи документів, а також накладення арешту на кореспонденцію, її огляд в установі зв'язку, зняття інформації з каналів зв'язку пов'язані з ущемленням майнових прав та з небезпекою розголошення таємниць особистого життя людини. Застосування застави як запобіжного заходу, накладення арешту на майно зачіпають гарантоване Конституцією України право власності підозрюваного, обвинуваченого. Відсторонення обвинуваченого від посади обмежує його право на працю.

Зупинимось тепер на питанні про об'єкт оскарження вже вчине-

³⁶⁷Див.: [1.73.] Кримінально-процесуальний кодекс України (проект підготовлений робочою групою Кабінету міністрів України за станом на березень 2000 року). - К., 2000.

³⁶⁸Див.: [3.10.] Грошевий Ю.М. Конституція України і деякі аспекти кримінально-процесуальної теорії // Вісник Академії правових наук України. - Х.: Право. - 1998. - №2(13). - С.126.

них або таких, що вчиняються, дій і прийнятих органами розслідування (в тому числі особами, які провадять дізнання) рішень — іншій формі судового контролю в ході досудового провадження.

В даний час закон передбачає можливість оскарження до суду: 1) затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (ч.7 ст.106 КПК)³⁶⁹; 2) постанови про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування (ст.52⁵ КПК України); 3) постанови про відмову в порушенні кримінальної справи (ст.236¹ КПК України); 4) постанови судді про відмову в обранні запобіжного заходу чи про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ч.7 ст.165² КПК України); 5) постанови про закриття справи (ст.236⁵ КПК України). На нашу думку, даний перелік є вичерпним, таким, що не підлягає розширювальному тлумаченню і не протирічить вимогам статті 55 і 124 Конституції України, а також всім іншим гарантіям основних прав і свобод громадян встановлених Конституцією України. Стаття 55 (частина 1 і 2) Конституції України гарантує кожному судовий захист його прав і свобод, право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, але не визначає конкретні процедури реалізації цього права і не виключає, зокрема, можливості судової перевірки скарг на дії і рішення органів попереднього розслідування після передачі кримінальної справи до суду. Здійснення в цих випадках судового контролю вже після завершення стадії попереднього розслідування само по собі не може розцінюватись як порушення права на судовий захист.

Положення статті 110, 234 і статті 236 КПК України, які передбачають порядок оскарження рішень і дій дізнавачів, слідчого і прокурора, обумовлені їх процесуальною самостійністю. Якщо допустити можливість невідкладного оскарження до суду на стадії досудового розслідування більш широкого кола рішень і дій дізнавача (слід-

³⁶⁹Згідно доповнення до ст.149 КПК, затримання підозрюваного, яке застосовується з підстав і в порядку, передбачених статтями 106, 115, 165² КПК є тимчасовим запобіжним заходом. [1.79.] Див.: Закон України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616). [1.79.]

чого, прокурора) ніж це передбачено в кримінально-процесуальному кодексі, то це неминуче призведе до впливу на порядок збирання, перевірки і оцінки доказів, попередню правову кваліфікацію, тобто на провадження попереднього розслідування, а в силу цього самотійність вказаних посадових осіб буде істотно обмежена.

Можливість розгляду судами скарг на процесуальні дії (бездіяльність) чи рішення дізнавача, слідчого, прокурора в конкретній кримінальній справі призведе до підміни судовим контролем як відомчого контролю так і прокурорського нагляду. Положення ч.2 ст.124 Конституції України про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають в державі, не дає підстав вважати, що суди можуть ігнорувати обов'язок прокурора здійснювати нагляд за провадженням попереднього розслідування і брати на себе його функції. Таке привласнення останніх, навіть, начебто на захист законних прав і інтересів одних учасників процесу, неодмінно потягло б порушення прав та інтересів інших його учасників [3.37.]³⁷⁰.

Для того, щоб визначити законність і обґрунтованість оскаржуваного процесуального рішення, дії чи бездіяльності суд повинен досить глибоко вивчити окремі матеріали кримінальної справи. Однак, згідно з кримінально-процесуальним законодавством справа завжди повинна знаходитись в тому органі чи в тієї посадової особи, в провадженні якої вона перебуває. Суд не вправі витребувати справу, а дізнавач, слідчий, прокурор не зобов'язані її передавати.

Відповідно до ст.121 КПК, дані попереднього слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають можливим. Нерозголошення даних попереднього розслідування є однією з умов, які сприяють успішному розкриттю злочину і викриттю винного. Передчасне їх оголошення (яке може мати місце при розгляді судом скарг на дії і рішення дізнавача, слідчого, прокурора) може негативно вплинути на розслідування справи, дати можливість винному приховати або знищити сліди злочину, предмети і документи, що можуть стати доказами, ухилитися

³⁷⁰[3.37.] Маляренко В., Пипчук П. Вказ. роб. - С.42.

від слідства і суду, а іноді також завдати шкоди обвинуваченому та іншим особам.

Процес розслідування справи завжди пов'язаний з якимось обмеженням чи ущемленням прав тих осіб, які потрапляють у його сферу. Однак, надання цим особам права на оскарження до суду всіх процесуальних дій (бездіяльності) і рішень посадових осіб, які проводять розслідування справи, і з якими вони не погоджуються, паралізувало б роботу останніх. Кримінальна справа не розслідувалась, а "обростала" б протоколами судових засідань, рішеннями суду щодо поданих скарг, скаргами на названі рішення, рішеннями касаційного суду тощо³⁷¹.

Смисл судового контролю за попереднім розслідуванням справи в тому, що особа завжди повинна мати гарантію захистити свої права в суді. Відповідно до абз.7 п.4.2 Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 року "право громадян на позасудове оскарження актів, дій або бездіяльності посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства і прокуратури (в порядку підлеглості) не позбавляє громадян можливості звернутися безпосередньо до суду" [1.28.]³⁷². Тобто, судовий контроль поширюється на всі рішення і дії, які здійснюються при провадженні досудового розслідування. Однак лише окремі з них можуть піддаватися такому контролю вже на стадіях порушення кримінальної справи і попереднього розслідування, всі ж інші — під час судового розгляду. При цьому суд згідно з чинним законодавством має широкі можливості

³⁷¹[3.37.] Там само. - С.43.

³⁷²[1.28.] Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційним зверненням громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційності тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) // Офіційний вісник України, 2001, №22, ст.1004.

у поновленні порушених прав та інтересів осіб, яким завдано шкоди — від задоволення їх клопотань безпосередньо в суді до направлення справи на додаткове розслідування або виправдання особи³⁷³.

Для прийняття і розгляду судом скарг заінтересованих осіб в ході попереднього розслідування, як це зафіксовано в постанові Конституційного Суду Російської Федерації [1.66.]³⁷⁴, необхідно, щоб відповідні дії і рішення органів попереднього розслідування не лише торкались би власне кримінально-процесуальних відносин, але й породжували наслідки, які виходили б за їх рамки, істотно обмежуючи при цьому конституційні права і свободи особистості, і могли б спри-

³⁷³Хотілось би висловити свій погляд на дане Рішення Конституційного Суду України від 23.05.01 р., оскільки може виникнути думка, що воно є аналогією з вищезгадуваною нами постановою Конституційного Суду Російської Федерації. На наш погляд, на відміну від постанови Конституційного Суду Російської Федерації від 23.03.1999 р. (про перевірку конституційності ст.133, ч.1ст.218 і ст.220 КПК РФ) в Рішенні Конституційного Суду України вирішується зовсім інше питання (щодо конституційності положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3).

Визнання таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України в частині щодо непідвідомчості судам скарг "на акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури...", якщо законодавством встановлено виключно позасудовий порядок оскарження не протирічить висловленій нами вище позиції. В цьому Рішенні лише підкреслюється, що акти і дії відповідних посадових осіб підконтрольні суду. Але таке оскарження може здійснюватись у порядку встановленому КПК України, оскільки діяльність посадових осіб, як і діяльність суду, має свої особливості, не належить до сфери управлінської і не може бути предметом оскарження в порядку, визначеному главою 31-А ЦПК України.

³⁷⁴Абзац 4 пункт 2 Постанови Конституційного Суду Російської Федерації від 23 березня 1999 року. Див.: [1.66.] Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 23 марта 1999 года // Российская газета от 15 апреля 1999 года.

чинити шкоду, усунення якої в майбутньому виявиться нездійсненим. Однак об'єктивно визначити наявність або відсутність таких умов (підстав) при провадженні обшуку, накладенні арешту на майно, зупиненні провадження в кримінальній справі, продовженні строків попереднього розслідування практично неможливо до кінцевого формулювання обвинувачення і визначення кола учасників судового розгляду в кримінальній справі. В іншому ж випадку суд змушений стати активним суб'єктом попереднього розслідування, йому необхідно буде оцінити хід і зміст попереднього розслідування, зібрати докази і т.под [1.66.]³⁷⁵.

В цій же постанові Конституційного Суду Російської Федерації ще одним аргументом на користь можливості оскарження рішень і дій посадових осіб, які провадять розслідування, на стадії попереднього розслідування є те, що порушенні права в окремих випадках не можуть бути поновлені в процесі судового розгляду, оскільки зацікавлені в судовому оскарженні особи не є учасниками судового розгляду в кримінальній справі. Тобто після закінчення попереднього розслідування і передачею справи з обвинувальним висновком до суду ці особи не мають можливості відстоювати свої інтереси перед судом [1.66.]³⁷⁶.

Однак визначення кола зацікавлених осіб, які не будуть учасниками судового розгляду можливе лише по закінченні попереднього розслідування і на стадії попереднього розгляду справи. Саме на цій стадії кримінального процесу а також на стадії судового розгляду

³⁷⁵Такий погляд висловив в окремій думці до вищеназваної постанови суддя Конституційного Суду Російської Федерації М.В.Вітрук і ми вважаємо, що його позиція є слушною і заслуговує на підтримку. Див.: [1.66.] Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 23 марта 1999 года // Российская газета от 15 апреля 1999 года.

³⁷⁶Абзац 1 пункт 3 постанови Конституційного Суду Російської Федерації від 23 березня 1999 року. Див.: [1.66.] Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 23 марта 1999 года // Российская газета от 15 апреля 1999 года.

можливе оскарження в суд першої інстанції рішень і дій (бездіяльності) дізнавача, слідчого і прокурора, якими порушені права і свободи конкретних зацікавлених осіб і завдано шкоди. Така позиція була висловлена в окремій думці судді Конституційного Суду Російської Федерації М.В.Вітрука до вищеназваної постанови Конституційного Суду Російської Федерації [1.66.]³⁷⁷ і знайшла своє закріплення в КПК України (ч.4 ст.110, ч.6 ст. 234, ч.3 ст. 236) [1.79.]³⁷⁸. Ми вважаємо, що таке вирішення цієї проблеми є абсолютно вірним і підтверджує правильність, викладеної вище власної позиції і аргументів, щодо недоцільності надання можливості оскарження до суду будь-яких рішень і дій дізнавача (слідчого, прокурора) на стадії досудового розслідування.

Однією з основних засад судочинства є законність, яка, зокрема, означає, що суд, суддя, прокурор, слідчий, орган дізнання, особа, яка провадить дізнання, в ході кримінально-процесуальної діяльності зобов'язані неухильно і точно виконувати всі вимоги Конституції та законів України. Це одна із небагатьох засад, з якої немає і не може бути винятків. Виправдати недодержання чи неправильне застосування закону не можуть жодні обставини. Недотримання в кримінальному процесі принципу "дозволено лише те, що передбачено законом, неодмінно призведе до сваволі владних державних органів і посадових осіб, які ведуть процес [2.74.]³⁷⁹. Саме на цю конституційну засаду, насамперед, повинні орієнтуватися суди при вирішенні питання щодо підвідомчості їм скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів та посадових осіб, які здійснюють попереднє розслідування

³⁷⁷Див.: [1.66.] Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 23 марта 1999 года // Российская газета от 15 апреля 1999 года.

³⁷⁸[1.79.] Див.: Закон України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616).

³⁷⁹[2.74.] Михеєнко М.М., Молдован В.В., Шибіко В.П. Кримінально-процесуальне право: Навч. посібн. для студентів юрид. вузів та факультетів. - К.: Вентурі, 1997. - С.7.

кримінальних справ.

Кримінально-процесуальні відносини суду, який розглядає кримінальну справу як суд першої інстанції, з органами, що провадили розслідування кримінальної справи (в тому числі й особами, які провадили дізнання), можуть виникнути і при дачі судових доручень. Відповідна норма введена в кримінально-процесуальне законодавство Законом України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін до кримінально-процесуального кодексу України".

Згідно ст. 315¹ КПК "з метою перевірки і уточнення фактичних даних, одержаних у ході судового слідства, суд мотивованою ухвалою, а суддя — постановою вправі доручити органу, який проводив розслідування, виконати певні слідчі дії. В ухвалі (постанові) зазначається, для з'ясування яких обставин і які саме слідчі дії необхідно провести, та встановлюється строк виконання доручення.

Особа, яка виконує доручення, проводить відповідну слідчу дію з додержанням вимог, передбачених главами 11 — 18 цього Кодексу. Протокол слідчої дії та інші здобуті докази передаються суду, який дав доручення.

Протокол слідчої дії та інші докази, що надійшли від органу, який виконував доручення, досліджуються в судовому засіданні і приєднуються до справи".

На нашу думку, введення до КПК України такого положення є правильним і своєчасним. Зменьшаться випадки затягування розгляду кримінальних справ по суті, направлення справ на додаткове розслідування, скасування вишестоящим судом вироків на підставі односторонності і неповноти дізнання, попереднього чи судового слідства тощо. Органи, які провадять розслідування кримінальних справ, будуть знати про допущені недоліки в своїй роботі і мати змогу враховувати і недопускати їх в майбутньому. Тобто, право суду давати судові доручення і обов'язок органів, які провадили розслідування, їх виконувати, сприятиме поліпшенню взаємодії між ними, а це в свою чергу призводитиме до більш якісного і швидкого виконання завдань кримінального судочинства.

Ще одне питання, на якому ми хотіли б зупинитись, це пробле-

ма судового контролю за закриттям кримінальних справ з nereабілітуючих підстав. У зв'язку з прийняттям 5 квітня 2001 року нового Кримінального кодексу України (надалі КК України або КК), який набирає чинності 1 вересня 2001 року, змінюється порядок звільнення від кримінальної відповідальності у випадках передбачених цим кодексом. Згідно з п.2 ст.44 КК таке звільнення здійснюється виключно судом і його порядок встановлюється законом [1.7.]³⁸⁰.

Думка про необхідність передачі до відання суду закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав в ході попереднього розслідування висловлена давно і досить широко підтримана в науці [2.109.; 2.124.; 3.33.]³⁸¹. Одним із основних аргументів прихильників цієї позиції є посилення на невідповідність цього права презумпції невинуватості.

Незважаючи на те, що презумпція невинуватості набула статусу конституційного принципу, дискусії про її сутність і сферу дії не затишають до цих пір. Багато в чому цьому сприяє відсутність єдності у визначенні принципу презумпції невинуватості в різних правових актах.

Пункт 2 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року закріпив: "Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведе-

³⁸⁰[1.7.] Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України, 2001, №21, ст.920 (набирає чинності 1 вересня 2001 р.). Свою думку щодо правильності такого положення ми висловимо і обґрунтуємо трохи далі. Однак ми вважаємо, що законодавцеві не слід було закріплювати в Кримінальному кодексі (який є матеріальним законом) положення, що таке звільнення здійснюється виключно судом, оскільки воно стосується порядку звільнення від кримінальної відповідальності і є процесуальним, а не матеріальним.

³⁸¹[2.109.] Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.1, - М.: Наука, 1968. - С.351; [2.124.] Цыпкин А.Л. Очерки советского уголовного судопроизводства. Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1975. - С.45; [3.33.] Ларин А.М. Они видят преступника в каждом обвиняемом // Сов. юстиция. - 1992. - №4. - С.2 та ін.

на згідно з законом" [1.4.]³⁸². Пункт 1 ст.11 Загальної декларації прав людини 1948 року закріплює принцип презумпції невинуватості в іншому формулюванні: "Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатись невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту" [1.2.]³⁸³. Ще інше формулювання закріплено в п.2 ст.6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року "Кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, вважається невинуватою доти, доки її вину не буде доведено згідно з законом" [1.3.]³⁸⁴.

В Конституції України презумпція невинуватості закріплена в більш категоричній формі: "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду" (ч.1 ст.62).

Таким чином, в українській правовій системі в даний час "співіснують" чотири формулювання презумпції невинуватості. Яка ж з них має пріоритет? Це питання є досить важливим, так як реалізація принципу презумпції невинуватості визначає побудову багатьох інс-

³⁸²[1.4.] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини. Прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (ратифікований СРСР 18 вересня 1973 р. і набрав сили 23.03.1976 р. // Відомості Верховної Ради СРСР, - 1976, - №17. - Ст.291) (про приєднання див. постанову ВР УРСР №582-12 від 25.12.90) // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - С.230.

³⁸³[1.2.] Загальна декларація прав людини (прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року) // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - С.230.

³⁸⁴[1.3.] Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року (ратифіковано Законом №475/97-ВР від 17.07.97 р.) // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - С.230.

титутів кримінального процесу, в тому числі й закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав.

Виходячи з ч.1 ст.9 Конституції України (чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України) та ст.17 Закону України "Про міжнародні договори" (якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлені інші правила, ніж передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України) [1.22.]³⁸⁵, принцип презумпції невинуватості, на нашу думку, повинен застосовуватися в формулюванні Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року ратифікованого СРСР в 1973 році³⁸⁶.

Якщо стати на цю позицію, то інститут закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав в досудовому провадженні зовсім не протирічить презумпції невинуватості. Позасудове звільнення від відповідальності дозволяє особі уникнути певних втрат, зокрема моральних страждань, з якими зв'язано знаходження на лаві підсудних, витрат на захист тощо. До того ж, не можна стверджувати, що нині діючий порядок закриття кримінальних справ позбавляє громадян (не лише особу, яка вчинила злочин, а також і заявника, і потерпілого) права на захист своїх інтересів, прав і свобод. Право обвинуваченого не погодитись з рішенням про закриття кримінальної справи з nereабілітуючих підстав, в результаті чого провадження продовжується в загальному порядку (ч.4 ст.6, ч.3 ст.7¹ КПК), є однією з гарантій прав і законних інтересів цих осіб. Крім того, законодавство передбачає можливість оскарження заінтересованими особами постанови про закриття кримінальної справи як прокурору (ст.236 КПК), так і до суду (ст.236⁵ КПК).

³⁸⁵[1.22.] Закон України "Про міжнародні договори" від 22.12.93 р. №3767-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, , №10, ст.45.

³⁸⁶Така позиція, однак, не є бездоганною, оскільки згідно ст.8 Конституції України вона має найвищу юридичну силу, її норми є нормами прямої дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закони та інші нормативні акти.

1.1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254/96 // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст.141.

1.2. Загальна декларація прав людини (прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року) (Витяг) // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С.230.

1.3. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Рим, 4.XI.1950 (Конвенцію ратифіковано Законом №475/97-ВР від 17.07.97) // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. — К.: Юрінком Інтер, 2000.

1.4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини. Прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (ратифікований СРСР 18 вересня 1973 р. і набрав сили 23.03.1976 р. // Відомості Верховної Ради СРСР, — 1976, — №17. — Ст.291) (про приєднання див. постанову ВР УРСР №582-12 від 25.12.90) (Витяг) // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С.230.

1.5. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1961, №2, ст.15. (Введений в дію Законом Української РСР від 28.12.60, ВВР, 1961, №2, ст.15) (із змінами і доповненнями станом на 1 травня 1998 р. — К.: "Право", 1998. — 148с.)

1.6. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР, 1961, №2, ст.14. (із змінами і доповненнями станом на 1 травня 1998 р. — К.: "Право", 1998. — 135с).

1.7. Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України, 2001, №21, ст.920 (набирає чинності 1 вересня 2001 р.).

1.8. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР, 1984, додаток до №51, ст.1122. (із змінами і доповненнями станом на 1 серпня 1997 р. Офіційне видання. — К.: "Парламентське видавництво", 1997. — 204с).

1.9. Кодекс торговельного мореплавства України // Відомості Верховної Ради України, 1995, №47-52, ст.349 (Введений в дію постановою ВР №277/94-ВР від 09.12.94).

1.10. Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 1992, №16, ст.203.

1.11. Цивільний кодекс України // Право України, — 1993, — №11-12. — К.: Право України, 1993. — 157с.

1.12. Закон України "Про Державну податкову службу в Україні" від 4 грудня 1990 р. №509-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №6, ст.37 (Введений в дію постановою ВР №510-12 від 04.12.90, ВВР, 1991, №6, ст.38). В редакції закону "Про внесення змін до закону "Про Державну податкову службу в Україні" від 05.02.98 р. // Голос України від 14 лютого 1998 р., № 29.

1.13. Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990р. №565-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №4, ст.20 (Введений в дію постановою ВР №583-12 від 25.12.90, ВВР, 1991, №4, ст.21).

1.14. Закон України "Про правонаступництво України" від 12 вересня 1991р. // Відомості Верховної Ради України, 1991, №2, ст.382.

1.15. Закон України "Про Прикордонні війська України" від 4 листопада 1991р., №1779-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, №2, ст.7 (Введений в дію постановою ВР №1790-12 від 04.11.91, ВВР, 1992, №2, ст.8).

1.16. Закон України "Про прокуратуру" від 5 листопада 1991 р. №1789-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, №53, ст.793 (Введений в дію постановою ВР №1790-12 від 05.11.91, ВВР, 1991, №53, ст.794).

1.17. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 р. №2135-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, №22, ст.303 (Введений в дію постановою ВР №2136-12

від 18.02.92, ВВР, 1992, №22, ст.304).

1.18. Закон України "Про Службу безпеки України" від 25 березня 1992 р. №2229-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, №27, ст.382 (Введений в дію постановою ВР №2230-12 від 25.03.92, ВВР, 1992, №27, ст.382).

1.19. Закон України "Про внесення змін і доповнень в КПК України" від 30 червня 1993 р. // ВВР України, 1993 р., №34.

1.20. Закон України "Про організаційноправові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 р. №3341-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, №35, ст.358 (Введений в дію постановою ВР №3342-12 від 30.06.93, ВВР, 1993, №35, ст.359).

1.21. Закон України "Про пожежну безпеку" від 17 грудня 1993 р. №3745-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, №5, ст.21 (Введений в дію постановою ВР №3747-12 від 17.12.93, ВВР, 1994, №5, ст.22).

1.22. Закон України "Про міжнародні договори" від 22 грудня 1993 р. №3767-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, №10, ст.45.

1.23. Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" від 23 грудня 1993 р. №3782-12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, №11, ст.51 (Введений в дію постановою ВР №3926-12 від 04.02.94, ВВР, 1994, №18, ст.105).

1.24. Закон України "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" від 1 грудня 1994 р. №266/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, №1, ст.1 (Введений в дію постановою ВР №267/94-ВР від 01.12.94, ВВР, 1995, №1, ст.2).

1.25. Закон України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з утворенням податкової міліції" від 5 лютого 1998 р. // "Голос України" від 18.02.1998 р., №31.

1.26. Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. "Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів за-

конодавства Союзу РСР" // Відомості Верховної Ради України, 1991, №46, ст.621.

1.27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. // Конституція України та її офіційне тлумачення в рішеннях Конституційного Суду України (за станом на 01.02.2001 р.). — Х.: РВФ "АРСІС, ЛТД". 2001. — 128с.

1.28. Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційним зверненням громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційності тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) // Офіційний вісник України, 2001, №22, ст.1004.

1.29. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988 р. №3 із змінами, внесеними постановами Пленуму від 4 червня 1993 р. №3, від 13 січня 1995 р. №3 та від 3 грудня 1997 р. №12 "Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування" // Зб. постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997 роки) із змінами і доповненнями за станом на 8 лютого 1998 року. — Сімферополь: "Таврія", 1998. — С.363—374.

1.30. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. №3 із змінами внесеним постановою Пленуму від 25 грудня 1992 р. №13 "Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочи-

ном, і стягнення безпідставно нажитого майна" // Зб. постанов Пленуму Верховного Суду України. — Сімферополь: "Таврія", 1998. — С.464.

1.31. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. №12 із змінами внесеним постановами Пленуму від 4 червня 1993р. №3, від 13 січня 1995р. №3, від 3 грудня 1997р. №12 "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" // Зб. постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997 роки) із змінами і доповненнями за станом на 8 лютого 1998 року. — Сімферополь: "Таврія", 1998. — С. 198—214.

1.32. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. №4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" // Зб. постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997 роки) із змінами і доповненнями за станом на 8 лютого 1998 року. — Сімферополь: "Таврія", 1998. — С.508—515.

1.33. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. №9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" // Право України. — 1996. — №12. — С.91—94.

1.34. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. №8 "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах" // Зб. постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997 роки) із змінами і доповненнями за станом на 8 лютого 1998 року. — Сімферополь: "Таврія", 1998. — С.67—75.

1.35. Указ Президента від 15.12.1999 р. №1572/99. "Про систему центральних органів виконавчої влади" // Голос України від 18.12.1999 р. №236.

1.36. Указ Президента України від 15.12.1999 р. №1573/99. "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади" // Голос України від 18.12.1999 р. №236.

1.37. Наказ МВС України від 26 листопада 1991 р. №500. "Про затвердження і введення в дію інструкції "Про порядок прийому, реєстрації, обліку та розгляду в органах, підрозділах і установах внутрішніх справ України заяв, повідомлень та іншої інформації про зло-

чини і пригоди".

1.38. Інструкція про порядок прийому, реєстрації, обліку та розгляду в органах, підрозділах і установах внутрішніх справ України заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і пригоди: Затв. наказом МВС України від 26 листопада 1991 р. №500. Погоджено з Прокуратурою України.

1.39. Наказ МВС України від 25 листопада 1992 р. №745. "Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України".

1.40. Положення про органи попереднього слідства в системі Міністерства внутрішніх справ України: Затв. наказом МВС України від 25 листопада 1992 р. №745.

1.41. Інструкція по організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ України у розкритті і розслідуванні злочинів: Затв. наказом МВС України від 25 листопада 1992 р. №745.

1.42. Наказ МВС України від 23.07.1993 р. №433. "Про заходи по виконанню закону України від 30 червня 1993 року "Про внесення в деякі законодавчі акти України змін і доповнень по вдосконаленню попереднього розслідування" і організаційно-практичних заходах по вдосконаленню дізнавальної роботи в органах внутрішніх справ".

1.43. Наказ МВС України від 18.10.1993 р. №701. "Про організацію роботи ОВС щодо розкриття злочинів". — К, 1993.

1.44. Наказ МВС України від 29 грудня 1995 р. №880. "Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України".

1.45. Положення про штатні підрозділи дізнання в органах внутрішніх справ України: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. №880.

1.46. Положення про Відділ дізнання МВС України: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. №880.

1.47. Типове положення про відділ (відділення) дізнання

ГУМВС України в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995р. №880.

1.48. Типові функціональні обов'язки співробітників відділу (відділення) дізнання ГУМВС України в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС України в областях, м.Севастополі та на транспорті: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. №880.

1.49. Інструкція щодо організації діяльності штатних підрозділів дізнання у системі МВС України та взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. №880.

1.50. Програма заходів щодо правового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України на 1996—1998 роки.

1.51. Наказ МВС України від 21 серпня 1997 р. №567.

1.52. Наказ МВС України від 28.11.1997 р. №806.

1.53. Настанови по організації роботи органів Державного пожежного нагляду (додаток до наказу МВС України від 12 грудня 1995 р. №807.)

1.54. Наказ Державної Податкової Адміністрації України від 24 червня 1998 р. №304. "Про затвердження деяких нормативних актів з питань приймання, реєстрації, обліку та розгляду в підрозділах податкової міліції заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини".

1.55. Інструкція про порядок приймання, реєстрації, обліку та розгляду заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини: Затв. наказом Державної Податкової Адміністрації України від 24 червня 1998 р. №304. "Про затвердження деяких нормативних актів з питань приймання, реєстрації, обліку та розгляду в підрозділах податкової міліції заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини".

1.56. Инструкция о выполнении функций органа дознания на морских судах, находящихся в плавании: Утвержд. Ген. прокурором СССР по согласованию с Министром морского флота СССР и Министром рыбного хозяйства СССР 7 августа 1974 г. // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За

відп. ред. Шибіко В.П. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С.573—581.

1.57. Наказ Голови ДМКУ від 16.11.1992 р. №216. "Про введення в дію "Типового положення про відділ боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил в митницях України".

1.58. Інструкція про проведення дізнання у Збройних Силах України: Затв. наказом Міністра оборони України від 28 серпня 1995 р. №235. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 листопада 1995 р. за №413/949. // Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С.544—572.

1.59. Наказ Генерального прокурора України від 4 жовтня 1998 р. №4. "Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство".

1.60. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. Судебные уставы с изложением рассуждений на коих они основаны. Ч.2. — Санкт-Петербург. 1867. 523с.

1.61. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. — М.: Юрид. лит., 1969. — 54с.

1.62. Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку" від 6 квітня 1963 р. // Відомості Верховної Ради СРСР, 1963 р., №16, ст.181.

1.63. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР: С постатейными материалами: (с изменениями и дополнениями) / Мин-во юстиции РСФСР. — М.: Юрид. лит., 1987. — 350с.

1.64. Закон Российской Федерации "О милиции" от 18 апреля 1991 г. // Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР, 1991, №16, ст.503.

1.65. Таможенный кодекс Российской Федерации. // Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета Российской Федерации. 1993, № 31, ст. 1224.

1.66. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 23 марта 1999 года // Российская газета от 15 апреля 1999

года.

1.67. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 20.04.1999 г. // Собрание законодательства Российской Федерации, 1999, №17, ст.2205.

1.68. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 14.01.2000г. // "Российская газета" №23 от 2.02.2000г.

1.69. Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР. Теоретическая модель / Под. ред. В.М. Савицкого. — М.: ИГиП АН СССР, 1990.

1.70. Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств — участников СНГ. Рекомендательный законодательный акт // Приложение к "Информационному бюллетеню", 1996 г., №10.

1.71. Кримінально-процесуальний кодекс України (проект підготовлений робочою групою Кабінету міністрів України за станом на липень 1997 року). — К., 1997.

1.72. Концепція судово-правової реформи в Україні (нова редакція). Проект для обговорення від 10 листопада 1999 р.

1.73. Кримінально-процесуальний кодекс України (проект підготовлений робочою групою Кабінету міністрів України за станом на 1 березня 2000 року). — К., 2000.

1.74. Кримінальний кодекс України (Загальна частина). Проект за станом на 17 червня 1999р., розробл. Кабінетом міністрів України і Комітетом ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

1.75. УПК Российской Федерации (РФ). (Проект подготовленный Министерством юстиции РФ).

1.76. УПК Российской Федерации (РФ). (Проект общей части подготовленный Государственно-правовым управлением при Президенте РФ).

1.77. Закон України "Про порядок прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень і іншої інформації про злочини" (проект), (розробники: В.С.Зеленецький, Л.М.Лобойко) // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. — Х.: "Право". — 1999. — Вип.3. — С. 89—118.

1.78. Закон України "Про військову поліцію в складі Збройних Сил України" (проект). — К., 2000.

1.79. Закон України від 21 червня 2001 року "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" // "Голос України", 5 липня 2001 року. №116 (2616).

2. Монографії та навчальні посібники.

2.1. Абдумаджидов Г. А. Расследование преступлений (процесуально-правовое исследование). Ташкент: Узбекистан, 1986. — 191с.

2.2. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. — М.: Юрид. лит., 1966. — 187с.

2.3. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. — М.: Юрид. лит., 1971. — 223с.

2.4. Алексеев С.С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М.: "Статут", 1999. — 712с.

2.5. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций в 2-х томах. Т.1. Основные вопросы общей теории социалистического права. — Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1972. — 394с.

2.6. Алексеев С.С. Общая теория права: Курс в 2-х томах. Т.2. — М.: Юрид. лит., 1982. — 359с.

2.7. Альперт С.А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб`єкти. — Х.: НЮАУ, 1995. — 28с.

2.8. Альперт С.А. Обвинение в советском уголовном процессе. — Х.: ХЮИ, 1974. — 36с.

2.9. Альперт С.А. Субъекты уголовного процесса. — Х.: НЮАУ, 1997. — 60с.

2.10. Альшевский Т.В., Даньшина Л.И., Чувилёв А.А. Досудебное производство по делам о хулиганстве без отягчающих обстоятельств. — М.: Юрид. лит., 1972. — 124с.

2.11. Балашов А.И. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений. — М.: Юрид. лит., 1979. — 110с.

2.12. Басков В.И. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. — М.: Юрид. лит., 1989. — 176с.

2.13. Белозеров Ю.Н., Чугунов В.Е., Чувилев А.А. Дознание в органах милиции и его проблемы. — М.: Юрид. лит., 1972. — 194с.

2.14. Божьев В.П. Уголовно-процессуальные правоотношения. — М.: Юрид. лит., 1975. — 176с.

2.15. Борико С.В., Дергай Б.И., Митрохин Н.П. Обеспечение законности при производстве дознания: Учеб. пособие. — Минск: ВШ МВД СССР, 1990. — 90с.

2.16. Борьба с преступностью в Украинской ССР (в 2-х томах) / Под ред. Михайленко П.П. — Т.2. — К.: КВШ МООП СССР, 1967. — 952с.

2.17. Выдря М.М. Уголовно-процессуальные гарантии в суде. — Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 1980. — 94с.

2.18. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. — М.: Наука, 1979. — 229с.

2.19. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР. — М.: Юрид. лит., 1985. — 176с.

2.20. Гаврилов А.К. Раскрытие преступлений на предварительном следствии: Правовые и организационные вопросы. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. — 206с.

2.21. Газетдинов Н.И. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба. — Казань: Издво Казан. унта, 1990. — 95с.

2.22. Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон. — М.: Госюриздат., 1962. — 255с.

2.23. Гапанович Н.И., Мартинович И.И. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений. — Минск: БГУ, 1983. — 104с.

2.24. Головки Л.В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. — М.: Фирма "СПАРК", 1995. — 130с.

2.25. Горбачов О.В. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність. — Х.: НЮАУ, 1996. — 68с.

2.26. Гончаров И.Д. Возникновение и развитие института предварительного следствия в советском уголовном процессе. (На мате-

риалах Украинской ССР). Учеб. пособие. — К.: КВШ МВД СССР, 1980. — 48с.

2.27. Гошовський М.І., Кучинська О.П. Потерпілий у кримінальному процесі України. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 192с.

2.28. Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. — 127с.

2.29. Громов В.А. Дознание и предварительное следствие. Теория и техника расследования преступлений: Руководство для органов дознания и народных следователей / Под ред. Н.В.Крыленко. — М., 1925. — 186с.

2.30. Грянюк В.В., Дубинский А.Я., Кузьминов А.С. Дознание в органах внутренних дел Украинской ССР: Практик. пособие. — К.: РИО МВД УССР, 1980. — 180с.

2.31. Гуткин И.М. Органы дознания и предварительного следствия и их взаимодействие. — Волгоград: ВШ МВД СССР. — 1975. — 237с.

2.32. Гуткин И.М. Развитие законодательства, регламентирующего деятельность органов следствия и дознания в свете Конституции СССР: Учеб. пособие. — М.: Академия МВД СССР, 1986. — 82с.

2.33. Гуценко К.Ф., Ковалёв М.А. Правоохранительные органы. Учебник для юридических вузов и факультетов. 2-е изд., испр. и доп. — М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. — 328с.

2.34. Давыдов П.М., Сидоров Д.В., Якимов П.П. Судопроизводство по новому УПК РСФСР. — Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1962. — 450с.

2.35. Даев В.Г., Маршунов М.Н. Основы теории прокурорского надзора. — Л.: Изд-во ЛГУ. 1990. — 136с.

2.36. Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Проведення дізнання в Україні: Навчально-практичний посібник. — К.: Вид-во МВС України, 1999. — 155с.

2.37. Дознание в органах внутренних дел: Учеб. пособие / Под ред. Чувилёва А.А. — М.: МВШМ МВД СССР, 1986. — 148с.

2.38. Дознание: Методические рекомендации ОВД / С.П. Щерба и др. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1986. — 104с.

- 2.39. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя: Правовые и организационные проблемы. — К.: Наук. думка, 1984. — 132с.
- 2.40. Дубинский А.Я. Взаимодействие следователя с органом дознания. — К.: КВШ МВД СССР, 1970. — 134с.
- 2.41. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел: Учеб. пособие. — К: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. — 84с.
- 2.42. Дьяченко В.И. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. — М.: МВШМ МВД СССР, 1985. — 30с.
- 2.43. Емельянов В.П. Защита права собственности уголовным законодательством. — Х.: "Рубикон", 1996. — 125с.
- 2.44. Элькинд П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. — 172с.
- 2.45. Элькинд П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. — М.: Юрид. лит., 1967. — 192с.
- 2.46. Элькинд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. — Л.: ЛГУ, 1976. — 143с.
- 2.47. Жогин Н.В. Предварительное расследование уголовных дел. — М.: Юрид. лит., 1968. — 366с.
- 2.48. Жогин Н.В., Фаткулин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. — М.: Юрид. лит., 1965. — 367с.
- 2.49. Зинатуллин З.З. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе. — Казань: Издво Казан. унта, 1974. — 97с.
- 2.50. Зинатуллин З.З., Салахов М.С., Чулюкин Л.Д. Подследственность уголовных дел. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1986. — 100с.
- 2.51. Иванов В.А. Дознание в советском уголовном процессе: Учеб. пособие. — Л.: ЛГУ, 1966. — 36с.
- 2.52. Ковалев В.А., Осипов А.Ф., Столмаков А.И. Уголовно-процессуальные основы производства дознания в исправительно-трудовых учреждениях: Учеб. пособие. — М.: Академия МВД СССР, 1982. — 166с.
- 2.53. Коврига З.Ф. Дознание в органах милиции. — Воронеж: ВГУ, 1964. — 58с.

2.54. Кокорев Л.Д. Участники правосудия по уголовным делам. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1971. — 160с.

2.55. Кони А.Ф. Собр. соч. в 8-ми томах / Под общ. ред. В.Г.Базанова, Т.1. Судебные следователи. — М.: Юрид. лит., 1966. — 567с.

2.56. Корнуков В.М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — 218с.

2.57. Крылов И.Ф., Бастрыкин И.А. Розыск, дознание, следствие. — Л.: ЛГУ, 1984. — 217с.

2.58. Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М.Грошевого, В.М.Хотенця. — Х.: Право, 2000. — 494с.

2.59. Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. Шибіко В.П. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 840с.

2.60. Кругликов А.П. Правовое положение органов и лиц, производящих дознание в советском уголовном процессе. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1986. — 44с.

2.61. Курс советского уголовного процесса: Общая часть. / Под ред. А.Д.Бойкова и И.И.Карпеца. — М.: Юрид. лит., 1989. — 638с.

2.62. Ларин А.М. Расследование по уголовным делам: Планирование, организация. — М.: Юрид. лит., 1970. — 223с.

2.63. Ленский А.В. Досудебное (предварительное) производство в системе уголовного процесса России. — Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1997. — 71с.

2.64. Ломовский В.Д. Прокурорско-надзорные правоотношения / Отв. ред. В.Я.Юсупов. — Ростов н / Д.: Изд-во Ростовского ун-та, 1987. — 159с.

2.65. Лубенский А.И. Организация предварительного расследования в зарубежных социалистических государствах. — М., 1977. — 170с.

2.66. Лубенский А.И. Предварительное расследование по законодательству капиталистических государств. — М.: Юрид. лит., 1977. — 160с.

2.67. Лукашева Е. А. Социалистическое право и личность. — М.:

Наука, 1987. — 155с.

2.68. Мартынчик Е.Г., Милушев Д.В. Предварительное производство в социалистическом уголовном процессе. — Кишинёв: Штиница, 1986. — 140с.

2.69. Матузов Н.И. Правовая система и личность. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — 293с.

2.70. Матусовский Г.А., Сущенко В.Н. Организация работы аппаратов дознания и предварительного следствия органов внутренних дел: Учеб. пособие. — Х.: ХЮИ, 1983. — 83с.

2.71. Милиция как орган дознания. Учеб. пособие / Под ред. Е.А. Гомилко. — К.: КВШ МВД СССР, 1989. — 88с.

2.72. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Научно практическое издание. — К.: Юринком Интер, 1999. — 448с.

2.73. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. — К.: Вища школа, 1984. — 134с.

2.74. Михеенко М.М., Молдован В.В., Шибіко В.П. Кримінально-процесуальне право: Навч. посібн. для студентів юрид. вузів та факультетів. — К.: Вентурі, 1997. — 352с.

2.75. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінально-процесуальне право / Тези лекцій, задачі, ділові ігри. — К.: "Вентурі", 1997. — 352с.

2.76. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. — К.: Либідь, 1992. — 431с.

2.77. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1999. — 536с.

2.78. Михеенко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. — К.: Юрінком Інтер, 1997. — 624с.

2.79. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посібник — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 400с.

2.80. Нажимов В.П. Суд как орган правосудия по уголовным де-

лам в СССР. — Калининград: Изд-во Калинингр. ун-та, 1970. — 184с.

2.81. Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. — К.: Вища школа, 1989. — 273с.

2.82. Ожёгов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М.: Азбуковник, 1997. — 944с.

2.83. Павлов Н.Е. Дознание в органах внутренних дел. — М.: Юрид. лит., 1985. — 188с.

2.84. Павлухин Л.В. Расследование в форме дознания. — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. — 69с.

2.85. Пашкевич П.Ф. Процессуальный закон и эффективность уголовного судопроизводства. — М.: Юрид. лит., 1984. — 174с.

2.86. Перлов И.Д. Судебное разбирательство в советском уголовном процессе. — М.: Госюриздат., 1955. — 248с.

2.87. Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение: Общая концепция неприкосновенности личности. — М.: Наука, 1985. — 239с.

2.88. Прусс В.М., Ищенко А.Л., Демиденко В.В. Производство дознания на судне, находящемся в плавании: Учеб. пособие. — Одесса: АЛ БАХВА, 1995. — 126с.

2.89. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Посібник для студентів спеціальності "Правознавство" (2-ге вид.). — К.: Б.в., 1994. — 236с.

2.90. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. — М.: Юрид. лит., 1961. — 279с.

2.91. Рогожин В.А. Взаимодействие следователя с органами дознания при производстве расследования по делам о преступлениях совершённых несовершеннолетними. — К.: КВШ МВД СССР, 1985. — 83с.

2.92. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям. 3-е пересм. издание. — Петроград: Издание юридического книжного склада "Право", 1916. — 597с.

2.93. Рыжаков А.П. Органы дознания в уголовном процессе. — М.: Городец, 1999. — 360с.

2.94. Рыжаков А.П. Предварительное расследование. — М.: Ин-

форм. изд. дом "Филинь", 1997. — 215с.

2.95. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. — М.: Наука, 1975. — 383с.

2.96. Савицкий В.М. Язык процессуального закона: Вопросы терминологии. — М.: Наука, 1987. — 286с.

2.97. Словарь иностранных слов. — М.: Рус. язык, 1989. — 624с.

2.98. Семёнов В.М. Суд и правосудие в СССР. — М.: Юрид. лит., 1984. — 320с.

2.99. Смитиенко З.Д. Организационные и правовые вопросы дознания в исправительно-трудовых учреждениях: Учеб. пособие. — К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1982. — 64с.

2.100. Советский уголовный процесс / Под ред. Н.С.Алесева, В.З.Лукашевича. — Л.: ЛГУ, 1989. — 472с.

2.101. Советский уголовный процесс / Под ред. М.И. Бажанова, Ю.М.Грошевого. — К.: Вища школа, 1983. — 440с.

2.102. Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. В.П.Божьева. — М.: Юрид. лит., 1990. — 432с.

2.103. Советский уголовный процесс / Под ред. С.В.Бородина. — М.: Академия МВД СССР, 1982. — 638с.

2.104. Советский уголовный процесс: Общая часть / Под ред. Б.А.Викторова, В.С.Чугунова. — М.: ВШ МВД СССР, 1976. — 416с.

2.105. Советский уголовный процесс / Под ред. К.Ф.Гуценко. — М.: Юрид. лит., 1986. — 304с.

2.106. Советский уголовный процесс / Под ред. Д.С. Карева. — М.: Юрид. лит., 1975. — 568с.

2.107. Стремовский В.А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе. — Ростов н / Д.: Изд-во Ростов. ун-та, 1966. — 260с.

2.108. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. — М.: АН СССР, 1951. — 189с.

2.109. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.1, — М.: Наука, 1968. — 470с.

2.110. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.2. — М.: Наука, 1970. — 516с.

- 2.111. Судебные и правоохранительные органы Украины: Учебник / Под ред. А.М.Бандурки. — Х.: Ун-т внутр. дел, 1999. — 350с.
- 2.112. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В.Жогин. — М.: Юрид. лит., 1973. 734с.
- 2.113. Тертышник В.М., Слинько С.В. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений. — Х.: Ун-т внутр. дел, 1995. — 66с.
- 2.114. Тертышник В.М., Слинько С.В. Теория доказательств: Учеб. издание. — Х.: Арсис, 1998. — 256с.
- 2.115. Тертышник В.М. Уголовный процесс: Учеб. пособие. 2-е изд., пер. и доп. — Х.: Арсис, 1999. — 528с.
- 2.116. Ткаченко Ю.Г. Методологические вопросы теории правоотношений. — М.: Юрид. лит. 1980. — 176с.
- 2.117. Трубин Н.С. Прокурорский надзор за исполнением законов органами дознания. — М.: Юрид. лит., 1982. — 104с.
- 2.118. Уголовно-процессуальные основы деятельности органов внутренних дел. / Под ред. Б.Т.Безлепкина. — М.: Академия МВД СССР, 1988. — 180с.
- 2.119. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий / В.Г. Белоусенко, Ю.М. Грошевой, А.Я. Дубинский и др.; Отв. ред. П.Г. Цупренко К.: Политиздат Украины, 1984. — 595с.
- 2.120. Уголовный процесс / Под ред. В.Г Даева, В.В. Шимановского. — М.: Юрид. лит., 1972. — 536с.
- 2.121. Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов / Под ред. К.Ф.Гуценко. — М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. — 509с.
- 2.122. Фойницкий. Курс уголовного судопроизводства. Т.2 / печат. по 3-му изд., СПб., 1910. — Санкт-Петербург: Изд-во "АЛЬФА", 1996. — 608с.
- 2.123. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. — М.: Юрид. лит., 1974. — 351с.
- 2.124. Цыпкин А.Л. Очерки советского уголовного судопроизводства. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1975. — 284с.

2.125. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. — М.: Госюриздат, 1962. — 846с.

2.126. Чистякова В.С. Соотношение дознание и предварительного следствия в советском уголовном процессе. — М.: Изд-во МГУ, 1987. — 136с.

2.127. Шпилёв В.Н. Содержание и формы уголовного судопроизводства. — Минск: Изд-во БГУ, 1974. — 143с.

2.128. Шпилёв В.В. Участники уголовного процесса. — Минск: Изд-во БГУ, 1970. — 176с.

2.129. Юридическая процессуальная форма: Теория и практика / Под общ. ред. П.Е.Недбайло и В.М.Горшенева. — М.: Юрид. лит., 1976. — 279с.

2.130. Явич Л.С. Право и общественные отношения. — М.: Юрид. лит. 1971. — 152с.

2.131. Якубович Н.А. Теоретические основы предварительного следствия: Учеб. пособие. — М.: Всесоюзн. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. ВШ МВД СССР, 1971. — 142с.

3. Статті.

3.1. Альперт С.А. О процессуальных функциях прокурора в советском уголовном судопроизводстве // Проблемы законности: Респ. межвед. науч. сб. — Х.: ХЮИ. — 1982. — №10. — С.94 — 101.

3.2. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. — 1973. — №6. — С.101—110.

3.3. Богословская Л.А. Сущность законного интереса личности в уголовном судопроизводстве // Проблемы социалистической законности. — 1986. — Вып.17. — С.86—88.

3.4. Бондар Ю. Прокуратура в системі органів державної влади // Вісник прокуратури. — 1999. — №1. — С.11—17.

3.5. Володина Л.М. Цели и задачи уголовного процесса // Государство и право. — 1994. — №11. — С.126—132.

3.6. Галаган В.І. Суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності на досудових стадіях процесу // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 1999. — №3. — С.76—83.

3.7. Горшенев В.М. Структура правового статусу громадянина в світє Конституції ССРСР 1977г. // Правопорядок и правовой статус личности. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. — 1980. — С.51—58.

3.8. Грошевой Ю.М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування у новому КПК України // Вісник Академії правових наук України. — Х.: Право. — 1994. — №2. С.138—147.

3.9. Грошевой Ю.М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі // Вісник Академії прав. наук України. — Х.: Право. — 1997. — №3(10). С.69—76.

3.10. Грошевой Ю.М. Конституція України і деякі аспекти кримінально-процесуальної теорії // Вісник Академії правових наук України. — Х.: Право. — 1998. — №2(13). — С.125—131.

3.11. Гусев Л.Н. Процесуальное положение следователя в уголовном процессе // Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР. — М., 1973. — С.4—9.

3.12. Гуткин И.М. Вопросы совершенствования процессуального и организационного руководства в сфере дознания // Совершенствование уголовно-процессуальной деятельности органов внутренних дел: Тр. Академии МВД СССР. — М., 1984. — С.3—17.

3.13. Гуткин И.М. Некоторые вопросы теории и практики применения законодательства об органах дознания // Формы досудебного производства и их совершенствование. — Волгоград: ВСШ МВД СССР. — 1984. — С.73—78.

3.14. Даньшина Л.И. Правоотношения, возникающие при исполнении предварительного заключения // Совершенствование уголовно-процессуальной деятельности органов внутренних дел: Тр. Академии МВД СССР. — М. — 1984. — С.116—124.

3.15. Добровольская Т.Н., Элькинд П.С. Уголовно-процессуальная форма, процессуальные нормы и производства // Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. — М.: Юрид. лит. — 1976.

— С. 233—275.

3.16. Донцов А.М. К вопросу об органах предварительного следствия и дознания в советском уголовном процессе // Сб. ст. адъюнктов и соискателей. — М.: ВШ МВД СССР. — 1969. — С.90—94.

3.17. Зархін О. Військові органи дізнання: проблеми прокурорського нагляду та перспективи розвитку // Вісник прокуратури. — 2001. — №2. — С.81—85.

3.18. Зеленецький В.С. Специфика правоотношений, возникающих в связи с исполнением представления следователя // Вопросы государства и права. — М., 1974. — Вып. 2. — С.319—320.

3.19. Зеленецький В.С. Структура дослідчого кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України — 1996. — №7. — Х.: Право. — С.126—133.

3.20. Зеленецький В.С. Взаємодія слідчого з органом дізнання у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — №1. — Х.: Право. — С.180—185.

3.21. Зеленецький В.С. Наслідки порушення кримінальної справи // Вісник академії правових наук України. — 1997. — №3. — Х.: Право. — С.61—69.

3.22. Зеленецький В.С. Поняття дізнання і його види // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — №4. — Х.: Право. — С.106—110.

3.23. Зусь Л.Б. Об уголовно-процессуальной правосубъектности // Правоведение. — 1978. — №4. — С.50—52.

3.24. Клименко В. Взаємодія органів дізнання зі слідчими військових прокуратур при провадженні розслідування // Право України. — 2000. — №3. — С.60—64.

3.25. Клочков В.В. К разработке концепции прокурорского надзора в уголовном процессе // Соц. законность. — 1989. — №11. — С.29—33.

3.26. Князев В. Поняття та елементи конституційного статусу людини і громадянина в Україні // Право України. — 1998. — № 12. — С.29—32.

3.27. Ковалёв В.А. Полнее использовать достижения правовой

мировой культуры в уголовном процессе // XXVII съезд КПСС и укрепление законности и правопорядка: Сб. науч. тр. — М. — 1987. — С.224—228.

3.28. Кожевніков Г.К., Давиденко Л.М., Коновалова В.О., Хотенець В.М., Янович Ю.П. Науково обгрунтовані норми навантаження та належні умови праці слідчих підрозділів як важливий чинник їх якісної діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. — Х.: Право. — 1997. — Вип.1. — С.7—45.

3.29. Кокорев Л.Д. Конституция СССР — основа развития и совершенствования правового статуса личности в уголовном судопроизводстве // Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка. — С.142—146.

3.30. Корнуков В.М. Взаимосвязь государственно-правовых, административных и уголовно-процессуальных норм, регламентирующих процессуальное положение личности // Реализация норм государственного и административного права на предварительном следствии: Сб. науч. тр. — Волгоград. — 1987. — С.22—25.

3.31. Корнуков В.М. Пути и средства укрепления социалистической законности и усиления охраны прав личности в уголовном судопроизводстве // Проблемы обеспечения законности в уголовном судопроизводстве. — Саратов. — 1989. — С.8—14.

3.32. Кудин Ф.М. Охрана прав личности и уголовно-процессуальное принуждение // Гарантии прав лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве: Сб. науч. тр. — Свердловск. — 1975. — С.29—30.

3.33. Ларин А.М. Они видят преступника в каждом обвиняемом // Сов. юстиция. — 1992. — №4. — С.2—8.

3.34. Лукашева Е.А. Социально-психологические аспекты реализации прав личности // Реализация права граждан в условиях развитого социализма. — М.: Наука. — 1983. — С.150—155.

3.35. Лук'янчиков Є.Д. Деякі проблеми досудового провадження // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. — Донецьк: Донецьк. держ. ун-т. — 2000. — №1(4). — С.68—70.

3.36. Люблинский П.И. Следователь, как судебный орган // "Су-

дебное обозрение" №50 от 4 декабря 1905. — С.1341—1342.

3.37. Маляренко В., Пилипчук П. Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи // Право України. 2001. — №4. С.40—44.

3.38. Матусовський Г.А. Проблеми взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. — Х.: Право. — 1997. — №1. — С.157—159.

3.39. Матусовський Г.А., Городиський О.М., Бодянський Є.В., Пліс І.П., Воробйов С.А. Операційний підхід до організації взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. — Х.: Право. — 1997. — №1. — С.200—203.

3.40. Матусовський Г.А. Основні напрямки досліджень проблеми використання досягнень науки і техніки у боротьбі з економічною злочинністю // Вісник Академії правових наук України. — Х.: Право. — 1997. — №4. — С.126—131.

3.41. Матусовський Г.А., Бодянський Є.В., Бушан О.П., Багинський В.З., Городиський О.М. Правоохоронні органи у боротьбі з організованою злочинністю: компетенція та взаємодія // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. — Х.: Право, — 1998. — Вип.2. — С.19—61.

3.42. Маршев С.А. О дифференциации форм уголовного судопроизводства // Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы. — Воронеж. — 1979. — С.142—145.

3.43. Михайленко О. Момент як окрема одиниця в часових параметрах кримінального процесу України // Вісник прокуратури. — 2000. — №4. — С.46—49; — 2001. — №1. — С.49—53.

3.44. Михайлов И.В. Некоторые вопросы предварительного следствия // Тезисы докладов Республиканской межвузовской научной конференции, посвящённой проблемам права. — Одесса. — 1965. — С.74—76.

3.45. Никоненко М.Я. Визначення моменту встановлення особи, яка вчинила злочин // Право України. — 1999. — №1. — С.92—95.

3.46. Никоненко М.Я. Деякі аспекти охорони прав і законних ін-

тересів підозрюваного // Майбутнє правової системи України: Тези доповідей та наукових повідомлень Міжнар. наук.практ. конференції молодих юристів (15–16 березня 1996 року). — К.: Укр. правнича фундація. — 1996. — С.94–97.

3.47. Павлов Н.Е. К вопросу о совершенствовании организации дознания в системе органов внутренних дел // Организация расследования преступлений органами внутренних дел. — М. — 1978. — С.120–123.

3.48. Пашкевич П. Процессуальные формы уголовного судопроизводства нужно дифференцировать // Соц. законность. — 1974. — №9. — С.54–56.

3.49. Перлов И.Д. Процессуальные вопросы предварительного расследования дел о хулиганстве // Сов. юстиция. — 1966. — №24. — С.19–21.

3.50. Петрухин И.Л. Судебная власть и расследование преступлений // Государство и право. — 1993. — №7. — С.81–91.

3.51. Петрухин И.Л. Правовая защита личности при поисках доказательств по уголовным делам // Соц. законность. — 1989. — №12. — С.7–9.

3.52. Погорецкий М.А. Форми взаємодії слідчого й органу дізнання // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства: Темат. зб. наук. пр. — Х.: НЮАУ. — 1997. — С.177–182.

3.53. Полосков П.В. Об уголовно-процессуальной правосубъектности // Суд и применение закона. — М. — 1982. — С.80–83.

3.54. Савицкий В.М. Кому производит дознание? (К вопросу о терминологии закона) // Пути совершенствования следственных аппаратов органов внутренних дел: Сб. науч. тр. — Ташкент: Ташкентская ВШ МВД СССР. — 1987. — С.35–39.

3.55. Смітєнко З.Д., Поповченко О.І. Шляхи вдосконалення організації і провадження дізнання в міліції // Майбутнє правової системи України: Тези доповідей та наук. повідомлень Міжнар. наук.практ. конференції молодих юристів (15–16 березня 1996 року). — К.: Укр. правн. фундація. — 1996. — С.84–85.

3.56. Сташис В.В., Бажанов М.И. Рецензия на книгу Брайнина

Я.М. "Уголовный закон и его применение" // Рад. право. — 1968. — №9. — С.108—111.

3.57. Строгович М.С. Вопросы теории прав личности // Философия и современность. — М. — 1976. — С.33—35.

3.58. Строгович М.С. Сущность юридической ответственности // Сов. государство и право. — 1979. — №5. — С.72—79.

3.59. Тацій В. Прокуратура в системі поділу влад // Вісник прокуратури. — 1999. — №2. — С.27—33.

3.60. Тацій В.Я., Грошевий Ю.М. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національні процесуальні процедури (до 50-річчя Конвенції про захист прав людини і основних свобод) // Вісник Академії правових наук України. — Х.: Право. — 2000. — №4(19). — С.4—10.

3.61. Филимонов Б.А. О теоретических основах предварительного расследования в уголовном процессе ФРГ // Вестник Моск. гос. ун-та. — М.: Право. — 1993. — №2. — С.78—81.

3.62. Финько В.Д. Проблемы совершенствования деятельности органов дознания // Актуальные проблемы совершенствования юридической науки на этапе развитого социализма. — Х. — 1985. — С.236—240.

3.63. Шейфер С.А. О роли правоотношений в советском уголовном процессе // Вопросы уголовного права и процесса. — М. — 1958. — С.138—139.

3.64. Шімон С.І. До питання щодо розміру відшкодування моральної шкоди // Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах: Зб. наук. ст. — К.: ІЗ ВРУ. — 1996. — Вип.1. — С.127—131.

3.65. Якупов Р.Х. Сроки дознания // Тр. Омск. ВШМ МВД СССР. — 1973. — Вып.14. — С.87—90.

4. Дисертації та автореферати.

4.1. Бегунц О.Г. Полномочия начальника органа дознания при производстве протокольной формы досудебной подготовки матери-

алов: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х., 1989. — 228с.

4.2. Болотин С.В. Орган дознания в системе уголовно-процессуальных правоотношений: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1990. — 24с.

4.3. Герасимов И.Ф. Взаимодействие органов предварительного следствия и дознания при расследовании особо опасных преступлений: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Свердлов. юрид. ин-т. — Свердловск, 1966. — 19с.

4.4. Гошовський М.І. Характер і розмір шкоди, завданої злочином, як елемент предмета доказування в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Львів.

4.5. Донцов А.М. Проблема соотношения дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.77.15 / ЛГУ. — Л., 1971. — 19с.

4.6. Изотова О.В. Проблемы судебного контроля при возбуждении и предварительном расследовании уголовных дел: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М. 1996. — 202с.

4.7. Капліна О.В. Проблеми реабілітації у кримінальному процесі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. — Х., 1998. — 17с.

4.8. Колосович С.А. Правовой статус подозреваемого и проблемы его совершенствования: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1991. — 206с.

4.9. Кривобок В.В. Деятельность прокурора по обеспечению возмещения материального вреда, причинённого преступлением: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х., 1997. — 168с.

4.10. Кругликов А.П. Правовое положение органа и лица, производящего дознание в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. — Свердловск, 1975. — 212с.

4.11. Лобойко Л.М. Актуальні проблеми дослідчого кримінального процесу: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. — Х., 1997. — 18с.

4.12. Михайлов И.В. Дознание в органах советской милиции и его взаимодействие с предварительным следствием: Автореф. дис. ...

канд. юрид. наук: 12.00.08 / Высш. школа М-ва охраны обществ. порядка РСФСР. — М., 1965. — 17с.

4.13. Мичурина О.В. Процессуальные и организационные вопросы осуществления начальниками СИЗО И ЛТП функций органа дознания: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М. 1993. — 198с.

4.14. Мичурина О.В. Процессуальные и организационные вопросы осуществления начальниками следственных изоляторов и лечебно-трудовых профилакториев функций органов дознания: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 1993. — 21с.

4.15. Павлухин Л.В. Дознание в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. — Саратов, 1965. — 230с.

4.16. Погорецкий М.А. Уголовно-процессуальные правоотношения следователя с органом дознания, начальником следственного отдела и прокурором: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х. 1997. — 185с.

4.17. Полосков В.П. Правоспособность и дееспособность в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М. 1985. — 21с.

4.18. Поляков М.П. Налоговая полиция, как орган дознания: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Н. Новгород, 1995. — 215с.

4.19. Слинько С.В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органами дознания: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х., 1991. — 234с.

4.20. Стародубцев А.А. Організаційно-правові питання діяльності інспекцій з особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ун-т внутр. справ. — Х., 1999. — 19с.

4.21. Туманянц А.Р. Судовий контроль за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х., 1998. — 181с.

4.22. Филин Д.В. Теория и практика протокольной формы досудебной подготовки материалов: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х. 1990. — 238с.

4.23. Хандурин Н.И. Проблемы теории и практики гражданско-

го иска в уголовном процессе: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. — К., 1987. — 22с.

4.24. Ягодинский В.Н. Подследственность преступлений органам внутренних дел УССР: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ МВД СССР. — К., 1988. — 23с.

4.25. Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Укр. юрид. академия. — Х., 1992. — 25с.

4.26. Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х. 1992. — 222с.

4.27. Ярін В.М. Організаційні та правові основи діяльності органів дізнання в Прикордонних військах України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. — Хмельницький, 1998. — 19с

Наукове видання

Вапнярчук Вячеслав Віталійович

**Особливості процесуального становища
особи, яка провадить дізнання**

Видано в авторській редакції

Підписано до друку 25. 07. 2001. Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Гарнітура Peterburg. Папір офсетний.
Ум.друк. арк. 12,79. Обл.-вид. арк. 13,75. Тираж 500 прим.

Видавництво «ТОРСІНГ».
Віддруковано на обладнанні видавництва «ГАРАНТ».